

genootschap
voor 127 1990/1-2
geschiedenis
handelingen

REDACTIONEEL	3
--------------	---

BIJDRAGEN

W. PAUWELS, <i>Het verzet in West-Vlaanderen na de bevrijding. Een document.</i>	5-16
B. JANSSENS DE BISTHOVEN, <i>De conceptionisten te Brugge, 1637-1832.</i>	17-40
P. VANDEWALLE, <i>Enkele demografische gegevens aangaande de stad St.-Winnoksbergen, vnl. in de 16de tot 18de eeuw.</i>	41-56
F. DELOS, <i>Alcoholisme in de tweede helft van de 19de eeuw. Het jeneververbruik in de Brugse herbergen.</i>	57-78

OORKONDEN EN MEDEDELINGEN

R. VAN BELLE, <i>De grafplaat van Antheunis de Grijsse († 1503) uit de O.-L.-Vrouwewerk te Oudenburg</i>	79-90
A. SCHOUTEET, <i>Lodewijk Blandein, schilder te Brugge van 1512 tot 1566.</i>	91-104
J. DHONDT, <i>Chamberlain en Brugge, 1938.</i>	105-108
A. SCHOUTEET, <i>De broederschap van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo, ledenlijst</i>	109-144

BOEKBESPREKINGEN

A. VERHULST, <i>Précis d'histoire rurale.</i> (J. Mertens)	145-146
Les structures du pouvoir dans les communautés rurales. (J. Mertens)	147-148
M. CLOET en C. VANDENBROECKE, <i>lokale demografie</i> (G. Dalle)	149-150

KRONIEK	151-162
---------	---------

HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

gesticht onder de benaming
«Société d'Emulation» te Brugge

Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van de
geschiedenis en oudheden van Vlaanderen

JAARGANG 127

1990

REDACTIONEEL

De hondervijftigste verjaardag van het Genootschap is goed en wel voorbij. Het ongeëvenaard aantal jaren "ijveren voor geschiedenis" bleef niet zonder vruchten, zo bleek uit de jubileumpublikatie met die naam. Dit werd ook treffend toegelicht op de huldezitting, waarvan het relaas werd gepubliceerd in de vorige aflevering van de Handelingen. De uitgave van de analytische inhoud en registers van de Handelingen, nu uitgebreid van de "Honderd jaar" tot de "Honderdvijftig jaar", komt dit binnen afzienbare tijd nog kracht bijzetten. De maatschappelijke betekenis van de werking van het Genootschap, die duidelijk is gebleken, versterkt het vertrouwen in de toekomst. De "Emulatie" - een toch zo onvervangbare officieuze naam van de vereniging - is gestart voor een nieuwe fase in haar bestaan.

Nieuw betekent hier niet dat er een wending in de werking van het Genootschap of een breuk in het uitzicht van de publikaties moet verwacht worden. Enkele vernieuwende initiatieven op het vlak van de activiteiten en de publikaties dateren reeds van een aantal jaren terug en bewezen al hun doeltreffendheid. Wat het tijdschrift betreft heeft de analyse van honderdvijfentwintig jaargangen aangetoond dat de goede weg reeds gevonden werd in het begin van deze eeuw. Wetenschappelijke degelijkheid, afwisseling van rubrieken, niet te lange en leesbare artikels en berichten, dit alles blijft de onderbouw voor het boeien van de lezer. Meer en betere illustratie en aandacht voor de lay-out zijn recentere maar louter vormelijke winstpunten.

De voorliggende jaargang wil dan ook opnieuw - binnen het traditionele werkterrein - zoveel mogelijk de verschillende historische perioden en thema's aan bod laten komen. De artikels in aflevering 1-2 bewegen zich van de middeleeuwen (met de bijdrage over de broederschap van Hulsterlo) over de nieuwe tijd (met o.m. de conceptionisten te Brugge en de demografie van St.-Winnoksbergen) tot de hedendaagse periode (met o.m. het alcoholisme in de 19de eeuw en het verzet in de tweede wereldoorlog). Deze artikels bestrijken zowel de politieke, sociale als kerkelijke geschiedenis, terwijl ook de kunstgeschiedenis (met de beschrijving van de grafplaat uit Oudenburg en bronnen voor de 16de-eeuwse schilderkunst)

ruimschoots aan bod komt. Deze en nog andere disciplines en periodes zijn bovendien verweven in de boekbesprekingen en de kroniek, zoals de agrarische geschiedenis en de archeologie vanaf de vroegste periode. In de volgende aflevering van deze jaargang worden nog bijdragen voorzien over de Oostendse Guineavaarders in de 18de eeuw, het doksaal van de O.-L.-Vrouwekerk in Brugge, en de zondagsschool en latere beroepsschool "Area" te Brugge.

HET VERZET IN WEST-VLAANDEREN NA DE BEVRIJDING. EEN DOCUMENT.

W. PAUWELS °

In het Navorsings- en Studiecentrum voor de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog te Brussel berust een document : *Het verzet in West-Vlaanderen sinds de bevrijding*. Het is gedateerd op 22 december 1944 en handelt over de toestand van de verzetsgroeperingen in West-Vlaanderen gedurende de maanden na de bevrijding, nl. van ± 7 september tot 8 december 1944, datum van de afschaffing van de Binnenlandse Troepen¹.

De auteur

De tekst is van de hand van majoor Walter Ruzette (°1898). Ridder Walter Ruzette van 't Waailandhof te Snaaskerke, was gedurende de Eerste Wereldoorlog vrijwilliger bij de Lansiers en werd na de Acht-tiende Veldtocht gedurende enige tijd krijgsgevangen in OFLAG VI A. Bij de bevrijding wordt hij reeds op 4 september 1944 benoemd bij de Belgische Militaire Zending, die gedurende de opmars van de geallieerden het administratieve en economische leven op gang moest brengen. Op 23 oktober 1944 wordt hij bevelhebber van de Binnenlandse Troepen, sector West-Vlaanderen. Hij wordt voor de duur van zijn zending bevorderd tot majoor. Dat wijst op het groot vertrouwen dat de regering Pierlot in hem stelt².

Walter is de zoon van Albéric Ruzette (1866-1929) en Berthe van Caloen de Basseghem. Op het einde van de eerste wereldoorlog was Albéric Ruzette lid van het zgn. "Ministerie van Loppem", dat gevormd werd op het kasteel van de familie van Caloen te Loppem. Albéric Ruzette was herhaalde malen (katholiek) minister van land-

° Kandidaat Geschiedenis K.U. Leuven, ere-leraar, Pannestraat 154, 8480 Veurne.

1. N.C.W.O. II, Rapport Ruzette in de reeks Persoonlijke Documenten, *Papiers Gérard*, (P.G. 1. III A)

2. Documentatiecentrum van de Krijgsmacht te Brussel. Stamboeknummer W. Ruzette, nr. 23.813.

bouw³.

Het is in zijn functie van bevelhebber van de Binnenlandse Troepen voor West-Vlaanderen dat Walter Ruzette een eindrapport stuurt naar generaal Ivan Gérard (1889-1967) in verband met de ontwapening van de verzetsgroeperingen in West-Vlaanderen.

De verzetsgroeperingen

Dit officieel verslag geeft een beeld van een verwarde periode. Het begint met een opsomming van de verschillende verzetsgroeperingen in West-Vlaanderen bij de bevrijding.

Zoals andere getuigen uit die tijd beklagt Ruzette er zich over dat die groeperingen doorgingen met leden te werven na de bevrijding. Bevoorrechte getuigen als Marcel Grégoire (°1907), hoofd van de verzetsgroeperingen in de Belgische Militaire Zending beweerde dat de laatste maanden van de bezetting een uitzonderlijke inflatie van het verzet hebben veroorzaakt. Jean Terfve zou hem hebben toevertrouwd dat de effectieven van de Partizanen van april tot september 1944 aangroeiën van 1.500 tot 16.000. Leo Delsinne, directeur van *Le Peuple*, die op 27 september 1944 Minister van Ravitaillering zal worden in de regering Pierlot, schrijft op 8 september in zijn krant: "Men moet de inflatie van de verzetsgroeperingen stoppen. Er is een waakzame controle nodig op de samenstelling van de militaire formaties. Het O.F. (Onafhankelijkheidsfront) en het M.N.B. (Mouvement National Belge) zien hun inschrijvingen toevloeien."⁴

Ruzette beschrijft verder de pogingen die de regering Pierlot ondernam om haar macht over de verzetsgroeperingen te vergroten: de erkenning van de groeperingen, de coördinatie-comités en de pogingen tot ontwapening. Tot beter begrip van de tekst (zie bijlage) geven wij bij ieder onderdeel enige zakelijke informatie.

3. L. SCHEPENS, *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Tielt/Bussum 1982, p. 205. De koning en de koningin verbleven sinds 24 oktober 1918 op het kasteel van Caloen te Loppem.

4. J. RIQUIER, *Entretien avec un homme libre: Marcel Grégoire* in *Revue Générale*, november 1985, p. 314. Marcel Grégoire, ° Heusy 1907, studeerde Rechten aan de *U.L.B.*; onderging de invloed van Jacques Leclercq; deed stage bij Mr. Paul Crockaert. Medewerker van H. Pierlot. Journalist: 1938 *La Cité Nouvelle*. Stichter van de *U.D.B.*

De erkenning van de groeperingen

De regering Pierlot had in Londen op 30 december 1942 het *Armée de Belgique* erkend en onder zware druk uiteindelijk ook op 15 februari 1944 het Onafhankelijkheidsfront (*front de l'Indépendance*).

Bij de bevrijding eisten ook andere verzetsgroeperingen erkenning op. Dit gebeurt door het Ministerieel Besluit van 13 september 1944 : acht groeperingen worden erkend : Het *Armée de Libération*, het Geheim Leger (*Armée secrète*, dat vroeger het *Armée de Belgique* was), de Groep G, het Onafhankelijkheidsfront, dat bestond uit de Gewapende Milities en de Gewapende Partizanen (*Partisans Armés, P.A.*) het *Mouvement National Belge*, de *Organisation militaire belge (O.M.B.R.)* en de Witte Brigade (Groep Fidelio). Met 5 stemmen tegen 3 onthoudingen werd de erkenning onthouden aan de Nationale Koningsgezinde Beweging (*Mouvement national royaliste*)⁵.

Deze erkenning gebeurt op zondagvoormiddag 10 september in de Shell Building te Brussel in aanwezigheid van de chefs van de verzetsgroeperingen. Het proces-verbaal van de vergadering vermeldt : "Minister van justitie A. Delfosse, generaal Tschoffen en zijn adjunct Henri Rolin ontvangen de leiders van de verzetsgroeperingen in naam van de regering. De minister spreekt er zijn bezorgdheid uit over de "ordehandhaving" en zet de groeperingen aan zich te organiseren op een ernstige basis, daarna verlaat hij de zaal. Tschoffen haakt in op de woorden van de minister en spoort de groeperingen aan de discipline te herstellen. Daartoe zal de immatriculatie van de leden bijdragen. Hij raadt hen aan progressief te demobiliseren. De kwestie van de solde, voegde hij eraan toe, ligt ter studie."⁶

5. LEXICON. *De tijd der vergelding. Het verzet*. B.R.T.-Instructieve Omroep, Brussel 1987. Algemene bibliografie over de verzetsgroeperingen.

N. HERMAN, *Zone III in Het Geheim Leger*, Gent 1986, p. 215-229.

G. VAN POUCKE, *Niet langer geheim. Het Geheim Leger aan de Kust en Noord West-Vlaanderen*, Woluwe 1987. W. MOONS, *Het Taboe van Vlaanderen*, Antwerpen 1986, p. 38-40 geeft enkele bijzonderheden over het ontstaan van het O.F. te Diksmuide.

L. SCHEPENS, *Brugge Bezet, Tielt 1985*, p. 223 : "De Brugse sectie van het O.F. die zich uitstreckte tot Oostende en Torhout, telde ongeveer 200 leden. *Memorie. Unie der Vaderlandse Maatschappijen van Oostende*, z. j. Oostende, schetst jaren na de feiten nog de blijvende tegenstellingen tussen de verzetsgroeperingen ; zie vooral p. 10-11.

6. J. GOTOVITCH, *Sous la Régence. Résistance et pouvoir in Courrier hebdomadaire du CRISP*, nt. 999, 3 juni 1983. Ontleedt vooral gegevens van O.F. en P.A.

De tekst verraadt dat de sfeer verre van opgewekt is. De minister maakt zich vooral zorgen om de handhaving van de orde door de verzetsgroeperingen, d.w.z. de massale aanhoudingen en interneringen van verdachten. Nochtans had de Hoog Commissaris van de Veiligheid herhaalde malen aan de weerstand laten weten dat ze niet aan "ordehandhaving" mochten doen. Nu zaten de interneringscentra proppensvol. Men begrijpt de misnoegdheid van de minister. Reeds op 10 september wil hij dat de groeperingen demobiliseren.

W. Ruzette maakt bij deze erkenning terecht de opmerking dat als aan de groeperingen het recht wordt toegekend om in bevolen dienst een oorlogswapen te dragen er niet wordt gezegd waartoe dat moet dienen en ook niet aan wie ze ondergeschikt zijn.

Coördinatie van de groeperingen

Reeds in Londen had de regering gepoogd de verhoudingen tussen de groeperingen te verbeteren, maar dat was niet gelukt. Marcel Grégoire van het Onafhankelijkheidsfront was op 15 juli 1944 benoemd tot verbindingsofficier in de Belgische Militaire Zending voor Burgerlijke Zaken (*Civil Affairs*) en moest die coördinatie bewerkstelligen. Hij riep (bij de bevrijding) regelmatig de leiders van de groeperingen bijeen en naar eigen zeggen poogde hij wat orde te scheppen in de chaotische toestand die in het land en vooral in de gevangenis heerste.

Voor deze verwarde tijd beschikken wij over gegevens uit niet-gubliceerde rapporten van de Belgische Staatsveiligheid: *Notes sur les mouvements de résistance en Flandre Occidentale*, van 20 september en 20 oktober 1944. Deze verslagen zullen de historici des te meer boeien omdat zij opgemaakt zijn door niemand minder dan François-Louis Ganshof (1895-1980), de eminente historicus van de Universiteit van Gent die bij de bevrijding door het Hoog Commissariaat voor de Belgische Veiligheid verbindingsofficier (*Civil Affairs Officer*) wordt. De hoogleraar wordt kapitein-kommandant en in opdracht van die andere Bruggeling, Walter Ganshof van der Meersch (° 1900), reist hij door het bevrijde land om van de provincie-gouverneurs, procureurs des Konings, arrondissements-commissarissen en burgemeesters te vernemen hoe de toestand in het land is. Na een reis over vernielde wegen en vermoeiende gesprekken schrijft hij 's avonds zijn verslagen met een ouderwetse pen op

oorlogspapier in schoonschrift. Hij somt zijn bronnen op en geeft een voor die tijd verbazend objectieve indruk⁷.

Na zijn bezoek aan Brugge op 20 september schrijft hij over de gespannen toestand die heerst in Kortrijk, Ieper en Menen en waar deze revolutionaire vormen aanneemt. Het heeft vooral te maken met het willekeurig interneren van verdachten en het opeisen van gebouwen, voedsel en rollend materiaal voor hun werk van ordehandhaving.

De tussenkomst van kapitein H. de Grootte (1899-1986) heeft een gunstige invloed op de toestand; de Grootte was Provinciaal Afgevaardigde van de Belgische Veiligheid voor West-Vlaanderen en genoot bij de groeperingen een groot aanzien⁸.

Maar in een rapport van 20 oktober 1944 vernemen we dat de toestand helemaal niet verbeterd is⁹.

7. N.C.W.O. II, Persoonlijke Documenten, *Papiers F.L. Ganshof*, P.G. 14. J. Marchal, In *Memoriam François-Louis Ganshof (1895-1980)* in *Handelingen, Genootschap voor Geschiedenis*, Brugge 1981, 1-2, p. 135-136. F.L. GANSHOF geboren te Brugge 1895, dr. in de Letteren en Wijsbegeerte aan de R.U.G., dr. in de rechten aan de Sorbonne. In 1932 professor aan de Gentse Universiteit; beroemd mediëvist. In juli 1944: zending naar Toulouse voor het terugbrengen van jonge mannen die opgeroepen waren om daar in een *Centre de Recrutement de l'Armée Belge* te worden opgenomen.

8. N.C.W.O. II, P.G. 14, nr. 14, 20 september 1944: "A Courtrai, Ypres, Menin, la situation est fort tendue. Les organisations de résistance y étaient en lutte ouverte avec les bourgmestres à qui ils reprochent leur non-intervention en matière d'internement. Elles procédaient à des réquisitions et des arrestations arbitraires. A Menin la situation prenait une allure révolutionnaire et à Courtrai elle n'était pas fort différente. L'intervention du capitaine de Grootte a réussi à arranger les choses grâce à son autorité personnelle dans le Sud de la Province. L'A.B. a promis à donner à leurs groupements locaux des ordres sévères dans le même sens, on espère qu'ils seront respectés. Caractères des groupements: L'A.B., nombreux et bien organisé en Flandre Occidentale se montre en général discipliné. Le F.I.(O.F.) l'est beaucoup moins et comprend des éléments de désordre. De plus les P.A., d'allure communiste, s'y infiltrèrent de façon dangereuse ceux-ci comptent des étrangers à leur effectif, notamment des Russes".

9. N.C.W.O. II P.G. 14, nr. 17, 20 oktober 1944: "On s'efforce d'évacuer vers Bruges une partie des centres (d'internement) situés plus au Sud, tel ceux de Courtrai, Roulers et Ypres où les internés sont souvent en butte aux sévices des P.A. et des O.F. Ceux-ci délestent fréquemment les internés de leurs avoirs et les maltraitent; à Roulers, il s'est passé à cet égard des scènes répugnantes".

Het zijn deze Provinciale Afgevaardigden van de Veiligheid die coördinatie-comités moesten inrichten. In West-Vlaanderen gebeurt dit dus door H. de Grootte. Hij wordt daarbij sterk aangemoedigd door de jonge gouverneur, Ridder P. van Outryve d'Ydewalle (benoeming 14 september 1944) die met gestencilde brieven en gedrukte berichten voor het *Bestuursmemoriaal van West-Vlaanderen* zijn burgemeesters en arrondissements-commissarissen informeert over het Ministerieel Besluit van 15 september over de erkenning van de groeperingen en die ook de burgemeesters ondersteunt bij de uitoefening van hun gezag¹⁰.

Er worden militaire gewesthoofden aangesteld: majoor Janssens de Bisthoven voor het arrondissement Brugge en Oostende, luitenant A. Ryckmans voor Veurne-Diksmuide, luitenant Duyck voor Roeselare-Tielt, luitenant Thielemans voor Kortrijk en luitenant G. Bruynooghe voor Ieper¹¹.

Binnenlandse troepen

Wanneer het O.F. en de Partizanen weigeren in te gaan op het ontwapeningsbevel van generaal D. Eisenhower (2 oktober 1944) verlaat M. Grégoire verbolgen het Nationaal Coördinatie Comité en tevens de Belgische Militaire Zending (9 oktober 1944). Dit betekent ook het einde van het Nationaal Comité¹².

Ondertussen heeft op 6 oktober 1944 de nieuwe regering Pierlot generaal Ivan Gérard aan het hoofd gesteld van alle verzetsgroeperingen, die nu de Binnenlandse Troepen (*Troupes de l'Intérieur*) worden genoemd. Ze worden gevoed en bezoldigd, de soldij wordt met terugwerkende kracht betaald vanaf 3 september¹³.

10. *Bestuursmemoriaal van West-Vlaanderen*, Brugge 1944, p. 342, nr. 256: "Weerstandsgroeperingen en politiemachten: Geen enkele persoon of organisatie is bevoegd of bij machte om gemeente-overheden af te zetten, te vervangen of in het uitoefenen van hun functie te belemmeren. Naar ik officieus verneem zouden nochtans in sommige lokaliteiten weerstandgroeperingen opgetreden zijn in weerwil van bovenstaande principes. De politie moet in handen van de gemeentelijke overheden blijven. De weerstandsgroeperingen mogen tot geen opesingen overgaan."

11. *Bestuursmemoriaal*, p. 344, nr. 256.

12. J. GOTOVITCH, *Sous la Régence*, p. 16-17.

13. *Ibidem*, p. 9.

Ontbinding en ontwapening

Wanneer op 28 oktober 1944 de generaals F. Morgan en E. Grasset van het hoofdkwartier van de geallieerden (SHAEF) in Parijs naar Brussel komen en zien dat nog steeds burgers met wapens rondlopen, wordt de beslissing genomen. Generaal Eisenhower stuurt nog dezelfde dag een telegram naar de regering in Brussel: wapendracht door burgers kan, in belang van de militaire veiligheid, niet meer gedoogd worden.

In de kabinetsraad van 1 november gaat de regering akkoord om 13 november als einddatum te stellen voor het inleveren van de wapens van de verzetsgroeperingen. Op diezelfde Allerheiligendag wordt in de namiddag met het Hoog Commissariaat van de Veiligheid en de rijkswacht en de rijkswacht onderhandeld over de modaliteiten¹⁴.

De Britse verbindingsofficieren hebben zeer actief geholpen bij de uitvoering van het Besluit van 13 november 1944. Ze hielden persoonlijk controle bij het ophalen van de wapens van de groeperingen, o.a. in Ieper, Izegem en Roeselare. In Brugge en Zeebrugge waren de wapens van de Partizanen reeds verdwenen toen men ze ging ophalen. Daarover waren de Britten bijzonder verbolgen en riepen de leiders ter verantwoording¹⁵.

Op 3 februari 1945 raamden de Britse veiligheidsdiensten het aantal verdoken wapens in België op 13.000 stuks¹⁶.

W. Churchill noemde het straatgeweld van het O.F. en de Partizanen in november 1944 “een putsch” en vergeleek hun actie met de staatsgreep van de Griekse communisten. Op 19 december 1944 in het Britse parlement hierover ondervraagd, hield Churchill staande dat het in België om een staatsgreep ging. Deze feiten hadden weerklank in de buitenlandse pers en het is hierop dat W. Ruzette op het einde zinspeelt.

14. G. WARNER, *La crise politique belge de novembre 1944 : un coup d'état manqué ?* in *Courier hebdomadaire du CRISP*, Brussel 1976, nr. 798. Warner heeft voor deze feiten het eerst gebruik gemaakt van Britse bronnen.

15. N.C.W.O. II, P.G. 14, nr. 17.

16. N.C.W.O. II, *Fourtnightly reports* van Generaal Erskine, 202/690, p. 13.

BIJLAGE. Document over het verzet in West-Vlaanderen van 7 sept. tot 8 dec. 1944.

Binnenlandse Troepen
WEST-VLAANDEREN
60, Vlamingstraat - Tel. 345.81

Brugge, den 22 décembre 1944

LA RESISTANCE EN FLANDRE OCCIDENTALE

depuis la libération (± 7-9-44) jusqu'à la suppression des T.I. (8-12)

LES DIVERS MOUVEMENTS : au moment de la libération de la province quatre groupements répondent à l'arr. min. du 13-9 :

- 1° l'A.S. dans les arrondissements de Bruges, Ostende, Thielt, Roulers, Courtrai et Ypres. Des ilots en bordure de l'arrondissement de Dixmude se rattachent à Roulers et Ypres.
- 2° le F.I. (O.F.) dans les arrondissements de Courtrai, Dixmude, Bruges et Ostende.
- 3° le M.N.B. le long de la frontière française, dans le sud des arrondissements d'Ypres et de Courtrai.
- 4° le PA (précédemment K.P. : kommunistische partij) dans les arrondissements de Courtrai et d'Ypres.

Telle est la situation à l'époque de la libération, car un mois après ces groupements ont étendu leur activité. Tous ont recruté, certains comme le F.I. et le PA. ont plus que décuplé leurs effectifs.

En outre, principalement à la côte à l'ouest d'Ostende, existent de petits groupes locaux sans attaches aux groupements précités, portant des dénominations diverses où dominant "Witte Brigade" et "A.B.". C'est le cas à Furnes, Nieuport, Ostende, Thourout etc.). Lorsqu'ils auront connaissance par moi de l'arr. min. du 13-9, ils s'empresseront de s'affilier à l'un des groupements reconnus. Mais certains conserveront toujours un certain goût d'indépendance, tel par exemple le groupe "Witte Brigade" d'Ostende, qui se rattachera à l'A.S. quelque jour avant la démobilisation de ce groupement (15-10) et passe avec armes et bagages à un nouveau venu dans la province, l'O.M.B.R., qui profite de cette démobilisation pour s'établir et recruter.

Quoiqu'affiliés à une direction centrale à Bruxelles, ces divers groupements, sauf l'A.S., manquent totalement de directives ; il n'y a pas d'unité dans l'organisation et tout relève jusqu'au début d'octobre de l'initiative des chefs. Si ceux-ci ont de l'autorité et du bon sens, tout va bien, sinon ce sont des abus qui mécontentent la population et entravent l'administration. Celle-ci du reste ignore la position réelle de la Résistance, qui prétend en bien des endroits contrôler ses actes. C'est que l'arr. min. octroyant une recon-

naissance légale à des groupements déterminés, paru au Moniteur du 15-9, est ignoré par les administrations communales, qui ne le reçoivent qu'avec des retards considérables. Par exemple le 26-9 le bourgmestre de Courtrai n'en a pas connaissance et le 16-10 le bourgmestre et le secrétaire communal de Bruges l'ignorent toujours... sa lecture n'ayant pas retenu leur attention. Que dire alors des communes rurales. Du reste si cet arrêté autorise les membres des mouvements de Résistance à porter des armes de guerre, il ne dit pas pourquoi faire.

RECONNAISSANCE OFFICIELLE DES GROUPEMENTS DE LA RESISTANCE : par arr. min. du 13-9 (complété par un arr. du 5-10) le Gouvernement reconnaît 8+3 groupement de la Résistance, stipule les conditions pour être considéré comme membre, autorise le port d'armes de guerre, et leur reconnaît le droit de réquisition subordonné à l'intervention de l'autorité militaire ou civile.

Ainsi le Gouvernement reconnaît officiellement des milices armées, sans faire la moindre allusion au rôle qu'il en attendait, ni à qui elles étaient soumises. La confusion ne pouvait en être que plus grande et les conflits de plus en plus nombreux avec les autorités civiles débordées, hésitantes, et ne pouvant du reste s'appuyer sur rien pour faire respecter l'ordre public et la légalité. Situation dangereuse s'il en fut et que bien entendu des groupements à visées politiques devaient utiliser à leur profit, jetant le discrédit du même coup sur ceux qui par pur patriotisme avaient risqué leur vie au service de la Patrie sous l'occupation, pour en hâter la libération et avaient largement contribué à la libération du territoire.

COMITES DE COORDINATION : un premier essai d'ordre émane du Haut Commissariat aux Affaires Civiles, département de la Résistance.

Les délégués provinciaux de ce service sont chargés de créer des comités locaux de coordination entre les différents groupements et un comité provincial. A Bruxelles il est créé un comité national.

Les comités locaux donnent peu de résultat en raison des rivalités qui existent entre groupements, par contre le comité provincial dont la formation est fortement encouragée par Monsieur le Gouverneur de la province, est accueilli avec satisfaction. Mais s'il peut éclairer et conseiller les chefs locaux, servir d'intermédiaire entre eux et les administrations publiques pour applanir de nombreux conflits, il est sans pouvoir contre les délinquants, qu'il doit se contenter de rappeler à l'ordre. Sa courte activité a cependant été fort utile.

TROUPES DE L'INTERIEUR : un deuxième essai émane du Gouvernement. En groupant les forces armées de la Résistance sous un commandement militaire unique, accepté immédiatement, il a permis le recensement des effectifs en les payant et les nourrissant il a donné le moyen de mettre un terme aux abus en matière de réquisition etc. Du reste l'utilité de cette

formation est indéniable puisque l'arrêt des illégalités correspond exactement à sa constitution. Malheureusement, la durée de son existence malgré tout le zèle déployé, a été trop courte pour permettre d'étendre ce recensement aux armes, matériel roulant etc.

LICENCIEMENT ET REMISE DES ARMES : il est certain que malgré sa brutalité, l'exécution de l'arr. de licenciement et de remises des armes du 13-11 a été grandement facilité du fait de l'organisation des T.I. On peut se demander comment il aurait été accueilli sans cette prise en main préalable. Pris quinze jours plus tôt, en pleine anarchie, il aurait rencontré une opposition farouche, alors qu'il n'a donné lieu qu'à un simulacre de résistance de la part d'un seul groupement, le P.A. le seul à caractère nettement politique.

Il ne faut toutefois pas se faire d'illusions sur la remise des armes dont un grand nombre ont été cachées. (Voir détail ci-dessous par groupement).

LES GROUPEMENTS

A.S. : ce groupement à caractère et organisation nettement militaire a été recruté par des officiers et s/officiers de réserve et des s/officiers de carrière. Il dépendait de l'E.M. de la zone III établi à Gand. La province a été après la libération divisée en 5 secteurs, ne correspondant pas exactement aux arrondissements judiciaires. Comme l'armée régulière il s'absient de toute politique. Il était le plus fort en effectif jusqu'à sa première démobilisation du 15-10 (environ 5.000 h.). A ce moment une partie de ses membres a été recrutée par les autres groupements. Les armes des hommes démobilisés à cette date ont été transportées à Gand. Le PA. a tenté de s'en emparer de force à Roulers, Ypres, Mouscron et Ingelmunster. L'exécution de l'arrêté du 13-11 s'est fait sans opposition.

effectif au 18-11 : 1.366 h.

membre d'engagés volontaires au 15-12 : 1.106 h.

armes remises à la gendarmerie : fusils : 1.239.

Mi et F.M. : 120.

mitr. : 115.

révolvers : 56.

F.I. : ce groupement à Bruges et principalement à Courtrai se recrutait parmi les démocrates chrétiens. A Dixmude par contre les chefs appartiennent au parti libéral. A Ostende les chefs sont communistes. Son organisation manquait d'unité et jusqu'à la mi-octobre ses chefs régionaux s'ignoraient et allaient individuellement chercher des ordres à Bruxelles. A cette époque le communiste Anversois Vandercammen (dit Gilbert) fut désigné comme délégué provincial par le Bureau National et s'établit à Courtrai. Son remplaçant désigné par lui-même était le communiste Ostendais Lingier. Leur autorité était assez contestée, ils ont vainement essayé d'obtenir des chef locaux

une opposition formelle à l'arr. du 13-11. Il y a eu meeting et cortège de protestation à Bruges, Courtrai et Ostende, après quoi ils se sont pliés aux injonctions des autorités.

effectif au 18-11 : 1.270 h.

nombre d'engagés volontaires au 15-12 : 160 h.

armes remises à la gendarmerie : fusils : 695.

Mi et F.M. : 45

mitr. : 45.

révolvers : 67.

canons : 2.

M.N.B. : ce groupement a été recruté principalement le long de la frontière française. Il comptait dans ses rangs quelques s/officiers de carrière. L'organisation était assez bonne quoiqu'un des chefs était un élément assez douteux. Dans les débuts il a commis de nombreuses illégalités et s'est immiscé en divers endroits, principalement à Ploegsteert en septembre dans les affaires communales. Il a essayé le 15-10 à Ypres d'enrôler les hommes démobilisés de l'A.S.. Des membres de ce groupement passaient beaucoup la frontière en camion et étaient en rapports étroits avec des F.F.I.

effectif au 18-11 : 325 h.

nombre d'engagés volontaires au 15-12 : 56 h.

armes remises à la gendarmerie : fusils : 74.

Mi et F.M. : 1.

mitr. : 8.

révolvers : 2.

P.A. ce groupement a été recruté par le parti communiste. Son organisation était très méthodique et la discipline de parti rigoureuse. Les hommes ont dû signer l'engagement de ne pas quitter leur unité sans l'autorisation de leurs chefs. Il y a eu de nombreux abus et illégalités exécutés par ordre. Ils ont reçu l'ordre de refuser la remise des armes même par la force. Des barricades flanquées de mitrailleuses ont été élevées devant leurs locaux à Iseghem, Ypres, Roulers, Mouscron etc... L'intervention d'un officier de la Military Police a arrangé les choses. Il n'y a pas eu d'incidents graves. Les hommes doivent continuer à se présenter journallement à l'appel du matin. Il règne cependant parmi eux une certaine lassitude.

effectifs au 18-11 : 1.240 h. (923 au 1-11).

nombre d'engagés volontaires au 15-12 : 129.

armes remises à la gendarmerie : fusils : 23.

Mi et F.M. : 6.

mitrail. : 1.

révolvers : 6.

O.M.B.R. : je signale l'existence de ce groupement pour information malgré qu'il n'ait pas été pris en force par les T.I. En effet, il n'a commencé à recruter qu'à la démobilisation de l'A.S. du 15-10. Le noyau initial a été le groupe "Witte Brigade" d'Ostende,

qui avait essayé de se joindre à l'A.S. et quelques hommes démobilisés de ce groupement. Le sieur Carette, qui portait des insignes de major, a fait du recrutement dans toute la région côtière durant tout le mois de novembre. Au derniers renseignements ce groupe est tombé en quenouille.
nombre d'engagés volontaires au 15-12 : 14 h.

SITUATION ACTUELLE DE LA RESISTANCE EN FLANDRE OCCIDENTALE : tous les groupements ont licencié leurs membres à l'exception du P.A. Les immeubles occupés ont été évacués. La remise du matériel roulant laisse beaucoup à désirer sauf pour l'A.S. ; de nombreux véhicules disparaîtront en pièces détachées. De nombreuses questions restent en litige : réquisitions d'immeubles, de vivres, de mobilier etc. Personne ne sait à qui s'adresser et comment sollutionner ces affaires.

Ce rapport est intentionnellement strictement objectif, qu'il me soit cependant permis de signaler que le sentiment dominant est une profonde amertume. Aussitôt après la libération la grosse majorité des membres de la Résistance était animée d'un magnifique élan patriotique et espérait continuer à servir la Patrie les armes à la main ; qu'en l'abandonnant brutalement à son sort, alors que de Londres il n'a fait que l'encourager, le Gouvernement a déçu et aigri des hommes qui auraient pû contribuer au relèvement moral de la nation et rétablir dans de glorieux combats son prestige international. Tout au contraire les fausses nouvelles répandues comme à dessein à l'étranger, non démenties par le Gouvernement, ont été un sujet de honte de plus pour la Belgique.

Fait à Bruges le 22 décembre 1944

le major W. RUZETTE
chef du secteur Flandre Occidentale
des Troupes de l'intérieur.

DE CONCEPTIONISTEN TE BRUGGE, 1637-1832

B. JANSSENS DE BISTHOVEN °

De orde van de conceptionisten werd ter ere van de Onbevleete Ontvangenis in 1484 te Toledo gesticht door de zalige Beatrix de Silva (1424-1490) met het oog op contemplatief leven. Deze religieuzen onderhielden aanvankelijk de regel van de cisterciënzerinnen, weldra die van de heilige Clara van Assisi en waren onderworpen aan de jurisdictie van de minderbroedersrecolecten. De orde verspreidde zich in Spanje, in Zuid-Amerika en in de Spaanse Nederlanden. Aldaar kwam er een eerste klooster tot stand in 1636 te Edingen (waaruit nieuwe stichtingen naar Verviers (1639), Luik (1642) en Nijvel (1653) uitzwermden) en een tweede in 1637 te Brugge. Het waren Brugse zusters van het bestaande Heilige-Geesthuis, behorend tot de franciscaanse derde orde, die in dit jaar de regel, het slot en de kledij van de conceptionisten aannamen.

1. Het Heilige-Geesthuis vóór de toetreding tot de orde van de Conceptionisten, 1236-1637

Het klooster van de Heilige Geest was gelegen in de voormalige Lange Heilige-Geesstraat, nu Goezeputstraat geheten. Dit Heilige-Geesthuis wordt voor het eerst vermeld in een oorkonde van 10 juni 1236, als een stadsinrichting, gerekend bij de hospitalen die door de magistraat beheerd en ondersteund werden. Het was een tehuis voor "schamele huusweeken", bejaarde en gebrekkige mensen, die zichzelf niet meer konden verhelpen. Dit oorspronkelijke Heilige-Geesthuis verhuisde omstreeks 1290 buiten de toenmalige stadsomwalling naar de Potterierei, naast een bestaande gelijkaardige inrichting, het hospitaal van Onze-Lieve-Vrouw van de Potterie. Aanvankelijk bleven de twee gestichten gescheiden, maar daar ze alle twee stadshospitalen waren, bestemd voor "schamele huusweeken", fuseerden ze weldra tot één godshuis¹. Deze samensmelting

° Archivaris em. van het bisdom Brugge, Nieuwe Gentweg 51, 8000 Brugge.

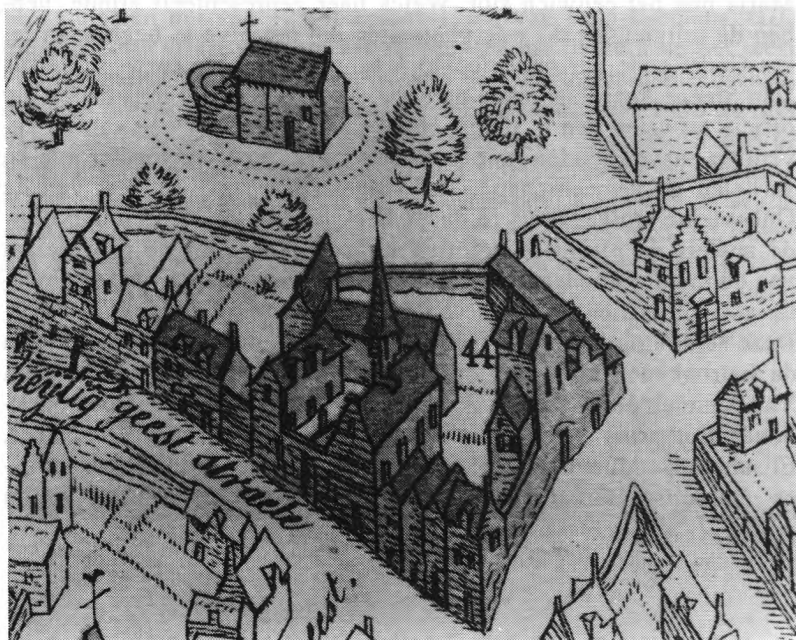
1. M. ENGLISH, *Het H. Geesthuis en de Potterie*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, dl. 81, 1938, blz. 69-70; *Dagklapper*, 1958-1962, Brugge 1986, blz. 50 (*Parochieblad*, 13de jaargang, n. 21, 25 mei 1958).

kwam geleidelijk tot stand tussen 1300 en 1319². Zij vindt haar illustratie in de symbolische Heilige-Geestduif in het nisje boven het kerkportaal en in de benaming zelf: "Godshuis van de Heilige Geest op de Potterie".

Naderhand, vóór 1380, bevond zich in de Lange Heilige-Geeststraat opnieuw een Heilige-Geesthuis, ditmaal bewoond door zusters van de derde orde van Franciscus³. Het was geen hospitaal, maar de zusters gingen de zieken aan huis verplegen zoals de zwartzusters-augustinessen van de Kastanjeboom in de Nieuwe Gentweg. Een nauwkeurige afbeelding van het klooster in 1562 ziet men op het stadsplan van Marcus Gerards en van zijn uitzicht rond 1796 op een pentekening met waterverf van Jan Beerblock met een kopie van deze laatste door Jan Jacob Gailliard. De kapel bestaande uit één beuk met zadeldak en kloktorentje bevond zich rechtover de Kleine Heilige-Geeststraat⁴. Het Heilig Sacrament werd er bewaard met toelating van de bisschop van Doornik, gegeven op 22 januari

2. G. MARECHAL, *De stichting van het hospitaal Onze Lieve Vrouw van de Potterie (1276)* in *Annalen van de Belgische vereniging voor hospitaalgeschiedenis*, 1963-1964, blz. 19: "We kunnen besluiten dat het hospitaal van O.L.Vrouw van de Potterie is opgericht te Brugge in 1276. Het is niet gesticht door het H. Geesthuis. Wel wordt het wegens zijn financiële moeilijkheden ermee samengesmolten. De eerste sporen dateren van 1300-01. In de daaropvolgende jaren worden beide instellingen steeds meer één. Ten laatste in 1319 zijn alle verschillen weggefallen. Er is maar één instelling meer die een stadsinstelling is".
3. De statuten van dit klooster worden vóór 1380 goedgekeurd. De tekst is opgenomen in een handschrift op perkament van 1625: *Desen bouck inhoud de Regel van de Derde Orden van St. Franchois, de Statuten van dit clooster van 't heylich Geesthuys; Item de Register van de professie en van 't overlijden der Religieusen van hetselve convent, ghemaectt ende geschreven by laste ende autoriteyt der Minderbroed der stede van Bruge in 't jaer ons Heeren duyst seshondert ende vyf en twintich ten versoecke van de godvruchtige Moeder ende Religieusen*. Dit handschrift van 1625 bevond zich in Brugge B.A.B. (= archief van het bisdom) maar is zoek geraakt. Alleen transcripties door A. Duclos zijn aldaar bewaard gebleven: C 406. Naar dit handschrift *Desen bouck...* wordt verwezen volgens de copieën van A. Duclos.
4. M. GERARDUS, *Brugae Flandrorum urbs et emporium mercatu celebre*, 1562, nr. 44 C. VAN DE VELDE, *Stedelijke Musea Brugge. Steinmetzkabinet. Catalogus van de tekeningen*, dl. I, Brugge, 1984, blz. 25 en 166. W. SIMONS, *Bedelordekloosters in het graafschap Vlaanderen*, Brugge, 1987, blz. 181-182 en 189 (ligging van het klooster op de stadsplattegrond). Zie afbeelding 1.

1520⁵. Het altaar in de kapel van “de monialen van de Heilige Geest” werd op 1 augustus 1627 door bisschop Denis Stoffels geconsacreerd. Deze bisschop had op 13 december 1624 de jurisdictie van de minderbroeders over de zusters erkend en bekrachtigd⁶. Als vurige voorstanders van de devotie tot de Onbevleete Ontvangenis hebben deze paters de aansluiting bij de orde van de conceptionisten bewerkstelligd.

Afbeelding 1 : het H.-Geesthuis op het stadsplan van Marcus Gerards, 1562.

5. A. DUCLOS, *Bruges Histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, blz. 496.

6. B.A.B., C 406 : *Desen Bouck...* f. 69 v. B14, f. 2v. : “Consecravit apud moniales S. Spiritus summum altare in honorem S. Francisci, inclusis reliquiis SS. Martyrum Thebeorum, Undecim millium Virginum et S. Godelevae Virginis et Martyris”, 1 augusti 1627 ; C 406, f. 69r.

2. Slotzusters conceptionisten

“Veel van de Derde-ordekloosters zijn, in het begin van 1600, hervormd geworden. Vooral onder den invloed van den bekenden Recollet pater Marchant. We vinden hem te Brugge werkzaam, ondermeer bij de H. Geestnonnekens in de Goezeputstraat, die van de gewone Derde-Orde overgingen tot de Conceptionisten en ook 't slot aannamen”⁷.

De hervorming of toetreding tot de orde van de conceptionisten werd op 6 december gesolemniseerd in de plechtigheid van de kleding. “Den 6 December 1637 sijn de religieusen van het clooster van den H. Gheest verandert van orden ende habyt ende hebben ontvanchen het heylig orden der Onbevleete Ontfanghenisse van Maria met het eeuwich slot. Welck haer gepresenteert zijnde, hebben de religieusen dit waerghenomen om hetselve te beghinnen ter ere Godts ende der onbevleete Maghet Maria; de eerw. P. Petrus Van Steene guardiaen ende de eerw. Vicaris P. Anselmus deden het officie te weten den h. dienst ende de kleedinghe”⁸. Twee van de zeventien zusters wilden niet toetreden tot de nieuwe kloosterorde en verlieten de gemeenschap⁹. Het volgend jaar, op het feest van de Onbevleete Ontvangenis (8 december), hebben de vijftien hervormde zusters de plechtige geloften uitgesproken vóór de provinciaal van de minderbroeders, die van toen af de jurisdictie over het klooster zou uitoefenen in plaats van de gardiaan, die biechtvader was¹⁰. Deze schikking is uitgevaardigd in een akte, die ook de namen van de betrokkenen als volgt opsomt: moeder overste Clara Brigitta Van Meunekreede, zusters Anna Maria Frans, Maria Joanna Bouckhoudt, Catharina Agatha Van Brussel, Joanna Francisca Montecleer, Elisabeth Godelieve Clerck, Louisa Joseph Page, Francisca Dominica Cornelis, Barbara Magdalena Vanderstraete, Agnes Cecilia

7. M. ENGLISH, *Dagklapper*, deel 3, 1952-1954, Brugge, 1985, blz. 218. Onder invloed van een enthousiaste maar veeleisende contrareformatie opteerden vele kloostergemeenschappen in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de eerste helft van de 17de eeuw voor een strenger leven. Het Brugse geval kan gelden als een illustratie van een zeer algemene en typerende ontwikkeling.

8. B.A.B., C 406, *Desen bouck...*, f. 69v.

9. B.A.B., C 409, *Dit is den Bouck van de ... cleedinghen van de religieusen van de conceptie van de H. Suiver Maghet Maria*.

10. B.A.B., C 406, *Desen bouck...*, f. 69v.

Heynkens, Cecilia Joanna Costeyns, Laurencia Teresia Valckenaer, Suzanne Lucia Van Meunekreede, Bernardine Paschalis Van Wandele¹¹. Op 24 april 1640 kwam Pater Dominiek Huaert, commissaris-generaal, de kapittelzaal inwijden, waaronder de begraafplaats van de religieuzen voorzien was¹². Na de aansluiting bij de orde van de conceptionisten bleef de oude benaming “Heilige-Geestzusters” algemeen behouden, ook in officiële stukken zoals de *Status episcopatus*; in deze vierjaarlijkse verslagen over de toestand van het bisdom worden zij tot in 1758 *Sorores Sancti Spiritus* genoemd en voor het eerst in 1778 *Conceptionistae*¹³. Volgens Arnold Ocket worden ze in 1800 ofwel “conceptionisten” genoemd, of “zusters van het Heilige-Geesthuis”, of “Heilige Geestnonnen”¹⁴. Ze hadden de traditionele devotie tot de Heilige Geest behouden, zoals blijkt uit een bul van 12 september 1764, van paus Clemens XIII, die een volle aflaat verleent aan de mensen die de kerk op het feest van Pinksteren bezoeken¹⁵. De overste van de kloostergemeenschap, die men oorspronkelijk “moeder” noemde en die vanaf 1696 de titel van “abdis” voerde, was bijgestaan door een “vicaresse”, drie of vier “discreten” of raadzusters en een novicenmeesteres. Twintig moeders-abdissen volgden elkaar op, waaronder Rosa Van de Walle en Maria Jozef Bauwens ieder voor drie ambtstermijnen, en Eugenia Van Mandel, Benedicta Arents en Rosa Van Severen elk voor twee termijnen. Zij ontvingen een totaal van 119 professies als volgt verdeeld¹⁶:

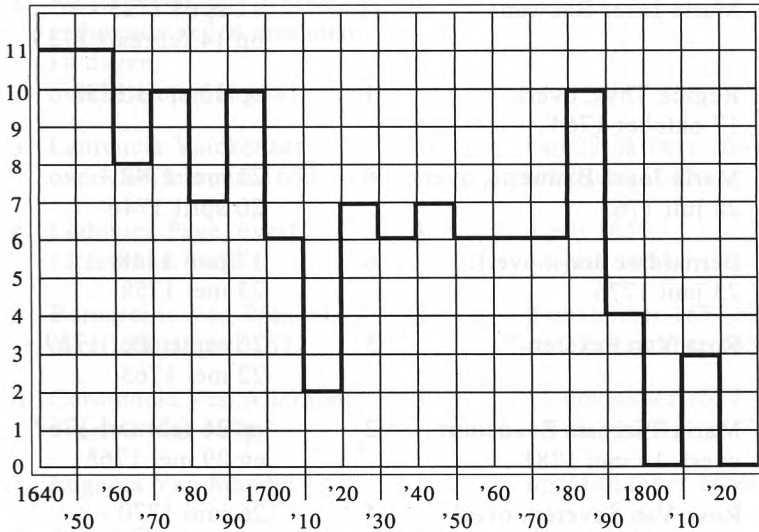
11. B.A.B., C 408, *Ter eeren Godts ende H. Maria : dit is den catalog der namen vande religieusen uit H. Geest-huys ; te saemen op wat jaert maent ende dagh sy professie gedaen hebben ; onder welcken guardiaan ende moeder, anno 1626, 14 Augusti (Professieboek).*
12. B.A.B., C 406, *Desen bouck*, f. 69v.
13. B.A.B., B184, *Status* van 1654, 1675, 1746, 1758, 1778.
14. B.A.B., S 428, *Gedenkstukken van Arnold Ocket*, blz. 308. Deze priester, geboren te Oostende op 27 december 1763, werd in 1797 pastoor van de drie porties van Sint-Salvators te Brugge en in 1802 pastoor van Oedelem, waar hij overleed op 9 maart 1812. Hij is de schrijver van: *Gedenkschriften raekende de parochiale kerk S. Salvator in de Stad Brugge beginnende van haere eerste stigtinge in de zevende eeuw tot het begin der negentiende eeuw* (handschrift).
15. B.A.B., B 66, f. 129r.
16. B.A.B., C 408.

Naam van de moeder- abdis	Ontvangen professies	Tijdstip
1. Clara Van Meunekreede, overleden op 6 nov. 1660	1	op 4 maart 1640
2. Agnes Hemkens, overste gedurende zeven maanden 18 dagen, overleden 6 mei 1641	0	
3. Laurencia Valckenaer, overl. 14 februari 1653	10	van 22 oktober 1641 tot 2 juni 1648
4. Ludovica Page, overl. 14 februari 1658	4	4 juli 1650 - 14 juni 1654
5. Bernardina Van Wandel, overl. 31 januari 1672	2	8 november 1654 en en 27 december 1655
6. Constanca Van Allershout overl. 2 juni 1671	5	11 november 1657 - 15 mei 1659
7. Eugenia Van Mandel	1	op 24 oktober 1660
8. Agnes Coene, overl. 30 april 1668	5	8 juni 1665 - 7 november 1666
9. Eugenia Van Mandel, overl. 12 maart 1687	9	17 september 1668 - 24 februari 1676
10. Benedicta Arents	6	21 maart 1678 - 6 juli 1682
11. Agnes Van Houcke, overl. 10 december 1708	10	16 juni 1686 - 25 augustus 1697
12. Rosa Van de Walle	4	2 februari 1698 - 12 oktober 1699
13. Benedicta Arents, overl. 1 juni 1719	1	op 26 juni 1702

14. Rosa Van de Walle	5	25 april 1706 - 9 mei 1709
15. Maria Jozef Bauwens	2	op 15 mei 1714 en 5 juli 1714
16. Rosa Van de Walle, overl. 7 januari 1724	1	op 21 april 1720
17. Maria Jozef Bauwens	10	11 april 1723 - op 14 februari 1735
18. Regina Thys, overl. 17 oktober 1764	1	op 13 april 1738
19. Maria Jozef Bauwens, overl. 28 juli 1763	6	21 mei 1742 - 20 april 1746
20. Bernardine Joos, overl. 23 juni 1776	6	17 juni 1748 - 23 mei 1758
21. Rosa Van Severen	5	26 september 1759 - 22 mei 1765
22. Maria Theresia Beaucourt, overl. 14 mei 1781	2	op 26 februari 1767 en 29 mei 1768
23. Rosa Van Severen, overl. 11 april 1778	4	26 juni 1770 - 5 november 1775
24. Maria Louisa Dewitte, overl. 20 februari 1782	4	22 juni 1778 - 19 februari 1782
25. Maria Agnes Bostyn, overl. 15 augustus 1801	10	4 januari 1784 - 7 maart 1791
26. Cecilia Windels, overl. 10 juni 1817	2	op 1 september 1793 en 19 oktober 1794
27. Maria Joanna Ludovica van Caloen, overl. 28 aug. 1832	3	één op 11 november 1817 en de laatste twee op 3 nov. 1819

Deze abdisen ontvingen dus van 1640 tot 1819 een totaal van 119 professies, dit is een gemiddelde van twee per drie jaren, maar onregelmatig verdeeld zoals blijkt uit de volgende grafiek :

Professies

De levensregel van de Brugse conceptionisten¹⁷ bestond uit de vier volgende delen :

1. de eigenlijke levensregel goedgekeurd door Julius II op 15 september 1511 ; 2. de constituties goedgekeurd door de provinciaal van de minderbroeders op 8 december 1637 ; 3. het ceremonieel ; 4. de verklaringen, resoluties en ordonnanties door de provinciaal toegevoegd tot in 1674. Deze regel bepaalt de drievoudige solemnele geloften van maagdelijkheid, armoede en gehoorzaamheid, het pauselijk slot en het koorofficie. Voor de metten van dit officie werden de zusters 's nachts gewekt. De overige gebedsstonden waren verdeeld over de uren van de dag : de lauden of morgengebed, de vier kleine uren : priem, terts, sext en none, die respectievelijk om 7, 9, 12 en 15 uur gebeden werden, de vespers, en de kompletten op slapenstijd.

Het gemeenschappelijk bezit was toegelaten door de mildering welke Urbanus IV (1261-1264) aan de strengere regel van de heilige Clara had aangebracht. De inkomsten van fundaties, renten en huispachten, waarover de gemeenschap beschikte, zijn ingeschreven op een viertal registers¹⁸. Die inkomsten waren voldoende ook voor buitengewone uitgaven o.a. voor het orgel en voor uitbreiding van het gebouw : "Het jaer 1682 den 5 september is in onsen choor ghestelt den oorghel, die ghemaect is van mijnheer Franciscus Royer, orghelmaecker te Brussel, dewelcke cost met al hetghene dat

17. B.A.B., C 410.

18. B.A.B., C 411 : *In desen boeck staen gheschreven alle de renten... beginnend in 1517, uyt diversche boecken bijeen gestelt int jaer 1633.* C 412 : *Den boeck der lijffrenten van 't clooster der conceptionisten van Brugghe sedert 't jaer 1699.* Brugge, Rijksarchief, Oud Kerkarchief, nr 159 : *Hantbouck van den Ontfancq van de Renten, 1689-1796.* *Idem* van de huishuren, 1689-1796.

Bij het financieel beheer werd de zuster "dispensierige" geholpen door een heer uit de stad, die aangesteld werd als syndicus om de zaken van de gemeenschap te behartigen. De eerste was in 1626, nog voor de toetreding tot de orde der conceptionisten, Arnold de Valckenaere. Zijn opvolger was in 1651 Christiaan Rotsaert, overleden op 18 nov. 1664. De volgende zijn in het *Obituarium* ingeschreven : priester Emmanuel Van de Voorde (1663 -+ 11 juli 1672), Arnold Huwyn (+ 27 augustus 1687), kanunnik van O.-L.-Vrouw, Pieter Curben-de (+ 18 dec. 1693), kanunnik van Sint-Donaas, Guido Moentack (9 okt. 1755 -+ 28 dec. 1766), kapelaan Dusan, van Sint-Donaas (syndicus gedurende zes maand en + 9 dec. 1769), Jaak Pieter Albert van Ockerhout de ter Zaele (1 febr. 1769 -+ 19 aug. 1825).

er toe noodigh was de somme van hondert en vijf en dertich ponden grooten vlaems. Sr Delphina a Sancto Eleazaro is de eerste orghe-
liste ende is overleden den 3 December 1698. In 't jaer 1706 heb-
ben wij een huys dat nevens ons clooster aen de oostsyde stondt en
geheel vervallen was inghenomen in ons hof ende een hooghen muer
ghemaeckt met eene deure ter straete"¹⁹.

Het kleed van de conceptionisten bestond uit een habijt met singel,
een wit scapulier, een blauwe schoudermantel en een zwarte sluier.
Een ovaalrond geborduurd kenteken was op het scapulier en op de
mantel genaaid; het was een staand beeld van Maria, in het wit
gekleed met een blauwe mantel, met het Kind op de linker arm en
een leliestengel in de rechter hand, het hoofd van Maria met een
gouden nimbus en tien gouden sterren gekroond. Het Kind door-
boort met de steel van een processiekruis de kop van de slang, die
zich slingert rond de halve maan onder de voeten van de vrouw.
Rond het beeld is er een gouden stralenkrans van 26 stralen²⁰. De-
zelfde voorstelling versiert de nog bewaarde ovaalronde zegelma-
trijns in geel koper²¹.

De stichteres Beatrix de Silva wordt in dit kloosterkleed voorge-
steld op een groot schilderij uit de collectie van het O.C.M.W.-
Brugge²². De zalige knielt voor een engel die een perkamenten rol
ontvouwt, waarop zij leest: *Dit is de bevestighe vande Regel der
Oorden der Onbevleete Ontfanghenisse vande H. Maghet Maria
door Innocentius den VIII paus van Romem.* Op een schilderij van
de zwartzusters te Veurne: *Suppressie van de kloosters door Jozef
II en de Fr. Revolutie* staat een zuster conceptioniste in de rij van
kloosterlingen.

Er heerste in de kleine Brugse gemeente zoveel vurigheid, dat
men er in 1644 religieuzen kwam zoeken om de hervorming van
een Gents klooster mogelijk te maken. De Sint-Janszusters, of grau-
we zusters-tertiarissen, die oorspronkelijk vóór 1397 in de Erpel-
steeg en sedert ca. 1411 in de Nedenscheldestraat, onder toezicht

19. B.A.B., C 406, transcriptie van A. Duclos.

20. B.A.B., C 410, *Regel*, hoofdstuk 3; *Constituties*, hoofdstuk 10.
een exemplaar van het kenteken (13 x 19 cm.) is bewaard in C 406.

21. B.A.B., B 614. Zie afbeelding 2.

22. Inventarisnummer O.S 175. I, 151,5 x 108,5 cm. Zie afbeelding 3.

Afbeelding 2 : vergroting van het zegel van de Brugse conceptionisten SIGILLUM MAIUS CONVENTUS BRUG(ENSIS) ORD(INIS) IMMACUL(ATAE) CONCEPT(IONIS) B(EATAE) M(ARIAE) VIRG(INIS). De duif in de bovenhoek en de gekroonde leeuw op het voetstuk wijzen op het Heilige-Geesthuis en op de stad Brugge. Plaasteren afgietsel van de bewaarde zegelmatrijs. Zie n. 21.

van de minderbroeders, gevestigd waren²³, verlangden tot de contemplatieve observatie van de conceptionisten toe te treden en deden daartoe een beroep op de Brugse abdis Laurencia Valckenaer. Op aansporing van Marianus De Smytere, provinciaal van de minderbroeders, aanvaardde zij die zending en vertrok naar Gent met zuster Clara Van Meunekreede, voormalige eerste abdis, en nog drie andere conceptionisten. Aldaar aangekomen op 31 augustus 1644, voltrokken zij reeds op 8 september de plechtige kleding van de 20 Gentse zusters, die Laurencia Valckenaere als eerste abdis erkenden. Na het jaar noviciaat werd dezelfde abdis door verkiezing bevestigd, maar ze had heimwee naar haar moederklooster en bekwam toelating om naar Brugge terug te keren, op 5 juni 1647. Twee van de vier zusters die naar Gent waren uitgeweken kwamen eveneens naar Brugge terug²⁴. Het Gentse klooster werd door Jozef II op 5 mei 1784 afgeschaft.

Ook te Oostende was er een klooster van conceptionisten tot stand gekomen, maar zonder tussenkomst van de Brugse zusters. Een handelaar van Duinkerke, Jacques Hoys, had zich in 1658 in Oostende gevestigd en wilde daar een conceptionistenklooster met eigen middelen oprichten²⁵. Met de toestemming van de burgerlijke en kerkelijke instanties liet hij in 1676 vijf zusters uit het klooster van Duinkerke naar Oostende verhuizen. Op 20 maart 1679 legde bisschop Frans de Baillencourt de eerste steen van het nieuwe klooster gelegen op de hoek van de Korte Peperstraat en de Witte-Nonnenstraat - volkse benaming voor de Oostendse conceptionisten - en op 18 mei 1681 kwam bij de kerk consacrer²⁶. Hij had van paus Innocentius XI bekomen dat de Oostendse zusters, onttrokken aan het gezag van de minderbroeders, onder bisschoppelijke jurisdictie gesteld werden²⁷. Bij de afschaffing in 1797 telde de gemeente 17 leden²⁸. Later zijn klooster en kerk helemaal verdwenen.

23. F. DE POTTER, *Gent van den oudsten tijd tot heden*, dl.5, z.d., blz. 2-9. W. SIMONS, *op. cit.*, blz. 183-185 en 195 (ligging op de stadsplattegrond van Gent).

24. B.A.B., C 406, *Desen bouck...* f. 69 v.-70r.

25. H. VANSTEENKISTE, *Het kerkelijk leven te Oostende in de 17de en 18de eeuw*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Leuven, 1986, blz. 68.

26. B.A.B., B 37, f. 83 r-v ; B 38, f. 162v-163r.

27. B.A.B., C 423 : breve van Innocentius XI, 12 febr. 1677.

28. B.A.B., C 413 : "Etat des religieuses dites sœurs blanches".

3. De Conceptionisten onderwijszusters vanaf 1778

De opening van een meisjesschool in 1778 betekende een aanzienlijke wijziging in het afgezonderd leven van de slotzusters. Omdat er in Brugge geen ursulinen waren die konden instaan voor het onderricht en de opvoeding van de meisjes uit de hogere burgerij, hebben enkele vooraanstaanden bij de conceptionisten aangeklopt om deze taak op zich te nemen. Het zou ook de financiële toestand van het klooster ten goede komen. Dit betoogde abdis Rosa Van Severen in haar verzoekschrift tot de bisschop om een meisjesschool voor halfinternen te mogen oprichten. Aangezien in het verzoek niet wordt gewezen op mogelijke maatregelen tot afschaffing van de kloosters van contemplatieven, mag men aannemen dat het geven van onderwijs door de zusters niet was bedoeld om hun bestaan te redden. Het was op 8 december 1781 dat Jozef II besliste alle contemplatieve kloosters te ontbinden. Dit keizerlijk edikt werd in de Oostenrijkse Nederlanden op 17 maart 1783 officieel gepubliceerd, dit is zes jaar na de oprichting van de conceptionistenschool. Bisschop Felix Brenart heeft de vraag van de zusters gunstig beantwoord op 5 november 1777²⁹. Een gelijkaardig verzoekschrift gericht tot burgemeester en schepenen, ontving op 16 november hetzelfde gunstig gevolg³⁰. En er werd spoedig gebruik gemaakt van de kerkelijke en burgerlijke toelating. Het schoolreglement met prospectus bevat interessante bijzonderheden. Er zijn drie zustersmeesteressen: een meesteres-generaal zal het godsdienstonderricht en de algemene leiding behartigen; een tweede meesteres zal elke dag van 9 tot 10 uur leren schrijven; een derde zal twee maal per dag teksten laten lezen, vragen en antwoorden van de catechismus aanleren, het naaien en breien inoefenen. Het gebed krijgt een ruime plaats. De klas zal met "Geloofte zij Jezus Christus. Amen" beginnen; elk uur zal een "zaelige ure" en een weesgegroet gebeden worden; om half elf de litanie van O.-L.-Vrouw; en verder nog andere gebeden naar goeddunken. Om 11 uur zullen de kinderen in stilte het middagmaal gebruiken en daarna een half uur spelen. Om

29. B.A.B., B 70, f. 83.

30. "Actum in camere, 16 nov. 1777, Kesteloot de jongere", volgens een aantekening van A. Duclos.

13 uur moeten zij het Onze Vader en andere gebeden memoriseren. Om 14 uur drinken zij thee en bidden het kruisgebed³¹.

Het schoolgeld bedraagt 10 pond groten per jaar, vooraf per kwartaal te vereffenen; de ouders moeten daarenboven boeken en benodigdheden bekostigen en een zitstoel, twee borden en eetgerei leveren; zij zorgen voor de begeleiding van de kinderen van huis naar school tussen 8 en 9 uur en terug tussen 16 en 17 uur. Op 29 december 1777 kwam bisschop F. Brenart de Heilige-Geestmis celebreren en gaf daarna onderrichting over de plichten van meestersessen en leerlingen³². Deze laatsten waren acht in aantal toen de klas begon op 2 januari 1778³³. Het schooltje was gunstig aangeschreven en evolueerde spoedig tot pensioonaat vanaf 1 september 1780. Op het hoogfeest van 15 augustus 1782 ontvingen zes pensionnaires de eerste communie. Het volgend jaar vroeg de abdis aan de bisschop of de eerste communie in de kloosterkapel mocht gebeuren. Dit werd niet toegestaan: de leerlingen behoorden naar de Sint-Salvators parochiekerk te gaan, waar de pastoor eerst nog de kandidaten moest ondervragen³⁴.

4. Verhuizing naar de Jakobijnessenstraat, 1788-1796

Het toenemen van het aantal leerlingen deed weldra uitzien naar een ruimere huisvesting. Het leegstaande klooster van de dominicanessen van Engelendaale, in de Jakobijnessenstraat, zou meer mogelijkheden bieden. Zoals verscheidene andere contemplatieven waren de dominicanessen of jakobijnessen in 1783 afgeschaft door het keizerlijk edikt van 17 maart 1783. Maar de kloostergebouwen konden best gebruikt worden. Zij waren tussen 1597 en 1752 langs de oostkant van de Jakobijnessenstraat opgetrokken. De eenbeukige kapel lag op de noordkant, door zes grote ramen met spitsbogen

31. B.A.B., C 405. Een "zaelige ure" is een kort gebed als volgt opgetekend door L. CAYTAN (1742-1813) in zijn zeer verspreide gebedenboek *Den Godvrugtigen landsman*, 1ste uitg. Brugge, 1786, 2de uitgave Kortrijk, 1803, blz. 37-38: "Als het ure slaet, zegt: Heere, geweedigt mij eene zalige ure te verleenen, en weest my, armen zondaer (of zondaresse) genadig, nu en in de ure mynder dood. Amen." (Meegedeeld door Jozef Van den Heuvel).

32. B.A.B., B 70, f. 158.

33. B.A.B., C 405.

34. B.A.B., B 74, f. 209v-210r.

verlicht, met een uitgebouwd portaal dat voor de kerkbezoekers voorzien was. Een tekening met de pen opgewerkt met waterverf door Jan Beerblock, rond 1796, en een kopie door Jan Jacob Gailliard "tonen ons het gebouw geïsoleerd uit zijn omgeving en vanuit de hoogste gezien, zodat het grondplan duidelijk wordt"³⁵. Om dit kloostercomplex in gebruik te mogen nemen richtten de conceptionisten een verzoekschrift tot keizer Jozef II, waarin ze een ruil voorstelden tegen het Heilige-Geesthuis. De gevraagde verwisseling werd toegestaan bij akte van 23 juni 1788 te Brussel door Ferdinand de Trauttmansdorf, gevolmachtigde minister, ondertekend³⁶.

De keizerlijke gunst werd onmiddellijk gemeld aan de Heer Jozef van Zuylen van Nyevelt, beheerder van de goederen van het afgeschafte klooster in de Jakobijnessenstraat, opdat hij de ex-dominicanessen zou aanmanen zo spoedig mogelijk van het Heilige-Geesthuis bezit te nemen³⁷. Dit werd op 4 september 1788 ontruimd, maar de ex-dominicanessen kwamen niet opdagen. Een maand later vroeg Louis Maroux, procureur-generaal bij de Raad van Vlaanderen³⁸ in een schrijven van 2 augustus 1788 aan de hospitaalzusters van Sint-Jan, om de zieke zusters van de afgeschafte kloosters in het aanpalende leegstaande Heilige-Geesthuis te willen opnemen. Dit zou een splitsing van de communiteit van Sint-Jan betekenen, die nauwelijks talrijk genoeg was om het eigen hospitaal te bedienen. Daarom weigerde de overste, maar ze verklaarde zich bereid om gewezen religieuzen die ziek waren in Sint-Jan op te nemen, hetgeen ook gebeurd is³⁹. Het Heilige-Geesthuis had voortaan geen

35. G. VAN DEN WIJNGAERT en J.P. DE PUE, *Geschiedenis van de zusters dominicanessen Engelendaele, Assebroek en Brugge*, Brugge, 1984. C. VAN DE VELDE, *op. cit.*, blz. 23 en 165.
36. B.A.B., C 405. J. VAN WALLEGHEM, *Merckenwaardigste voorvallen*, 1788, 14de deel, fol. 172, uitg. Y. VAN DEN BERGHE, Brugge, 1984, blz. 70.
37. Brief ondertekend door Barstenstein, uit Brussel, 23 juni 1788 ; B.A.B., C 405.
38. J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, dl. 4, Brugge, 1860, blz. 106. R. PIETERS, *Louis Benoît Maroux, procureur-generaal van Vlaanderen, als politiek agent van de Oostenrijkers*, onuitgegeven verhandeling, Leuven, 1972.
39. A.M. VAN SCHOORS, *Een moeilijke periode uit de geschiedenis van de hospitaalzusters van St.-Jan te Brugge, 1770-1802*, onuitgegeven verhandeling (godsdienst-wetenschappen) Leuven, 1985, blz. 39, verwijzend naar het archief van de zusters van Sint-Jan, map 2, nr. 108.

bestemming meer. Het werd door de religiekas verkocht en werd later gesloopt⁴⁰.

De verhuizing van de conceptionisten naar de Jakobijnessenstraat was niet naar de zin van alle betrokken religieuzen. Pastoor Arnold Ocket, die de zusters kende omdat zij op zijn parochie St.-Salvators woonden, getuigt dat de meerderheid er tegen op zag en dat de provinciaal van de minderbroeders de onderwerping moest afdwingen, hetgeen "nogtans de tranen der weldenkende tegenstreevers niet kon beletten op den dag der overvoering, wezende den 4 September 1788, vloeyende voor het aanschin der nieuwsgierige omstaenders"⁴¹.

Nadat eerst de meubelen en koffers opgeladen en vertrokken waren, werden de religieuzen in koetsen, met gordijnen aan de vensters om het slot zoveel mogelijk te handhaven, ter bestemming gebracht. Men had enkele aanpassingen en herstellingswerken aan de gebouwen moeten uitvoeren, vooral aan de reeds gedeeltelijk ontmantelde kerk. De volgende dag, vrijdag 5 september, kwam de bisschop de kerk herwijden. De gevels van de naburige huizen waren bevlagd en men kon in de straat de overblijfsels zien van de verlichting en het vuurwerk, waarmee men op de vooravond de nieuwe bewoners had verwelkomd⁴². Zo was het klooster van de Jakobijnessenstraat in ere hersteld door de gemeenschap van de conceptionisten en het pensioonaat. Maar ook enkele van de vroegere bewoners, namelijk de gewezen priorin van de dominicanessen en enkele van haar medezusters konden hun geliefd klooster opnieuw betrekken. Ze vormden een zelfstandige gemeenschap en bewoonden er een eigen kwartier⁴³.

40. De religiekas kwam tot stand door de afschaffing van de contemplatieve kloosters: "Wij hebben besloten in de Nederlanden te doen oprichten eene kasse onder den naem van religiekasse, in de welke men generaelijk zal storten de inkomsten van alle de kloosters de welke zullen worden vernietigt, om gebruikt te worden tot de betaeling van de pensioenen, en voorders tot de schikkingen hier vorens uytgedrukt... Ordonnantie van Jozef II rakende de vernietingen van verschijde onnoodige kloosters in de Nederlanden", 17 maart 1783. Mechelen, archief van het aartsbisdom, 17 Frankenberg, aangehaald door G. VAN DEN WIJNGAERT en J.P. DE PUE, *op. cit.*, blz. 156.

41. B.A.B., S 428, blz. 309.

42. J. VAN WALLEGHEM, *op. cit.*, 1788, uitg. Y. VAN DEN BERGHE, Brugge, 1984, blz. 70

43. Nota's van M. English aangehaald door G. VAN DEN WIJNGAERT en J.P. DE PUE *op. cit.*, blz. 52.

Afbeelding 3 : de zalige Beatrix de Silva, schilderij van het OCMW, niet gesig-
neerd, 17de eeuw (151,5 x 108,5 cm) nr O.S 175,I. Het geschilderd onderschrift
luit DEERW. MOEDER BEATRIX DE SYLVA FONDATRESSE DER OORDER
VANDE ONBEVLEETE ONTFANGHENISSE VANDE H.MAEGHET ENDE
MOEDER GODTS MARIA.

Op 22 december 1789 werd in de herstelde kloosterkerk een plechtige dienst gecelebreerd voor de slachtoffers van de Brabantse Omwenteling, in aanwezigheid van het korps der patriotten⁴⁴. De kleine meisjesschool met pensionaat was mede verhuisd. Volgens een getuigenis van de overste, daterend van 14 september 1796, kwamen nog een dertigtal leerlingen, tegenover het vijftigtal van voor de verhuizing, en het waren dezelfde zusters-leraressen als bij de stichting van de school in 1778, namelijk Agnes De Millecamps, Cecilia Van Gierdegom en Anna Trauwaen, bijgestaan door drie andere zusters. De leerstof behelsde het lezen en schrijven, Frans en Nederlands, en alle soort handwerk⁴⁵.

Het verblijf in de Jacobijnessenstraat was van korte duur. Een aankondiging van de dreigende onteigening was de officiële inventarisatie van de goederen. Op 2 oktober 1796 kwamen twee commissarissen om de inventaris van de goederen te maken en werkten van 11 uur tot 18 uur ter plaatse, in het bijzijn van de 28 religieuzen⁴⁶. Op 28 november daaropvolgend werden zij op straat gezet, nadat zij de volgende protestbrief hadden ondertekend⁴⁷: “Jesus, Maria, Franciscus. Wij hebben sedert langen tijd in het huys onze instelling gevoelt de oneindige zoete zalving van de heyligen geest, die

44. J. VAN WALLEGHEM, *op. cit.*, 1789, uitg. Y. VAN DEN BERGHE, 1984, blz. 127.

45. Antwoorden op de vragen van *l'Administration Municipale du Canton de Bruges, à la prieuse du couvent des conceptionistes*, bij brief van 28 fructidor l'an 4 (14 september 1796) ondertekend door Charles de Tilly, president, die zijn bezoek aankondigde als volgt: “Citoyenne, Chargé par l'arrêté du 13 prairial de la formation du tableau des Etablissements D'Instruction publique, Et comme vôtre Institution tombe dans cette cathégorie, Je vous préviens que Démain au mâtin à dix heure Je me rendrai chez vous pour prendre de vous les renseignements nécessaires. Je me flatte que vous Y répondez cathégoriquement. Salut et fraternité”. B.A.B., C 405.

46. B.A.B., C 405.

47. Nederlandse vertaling door Arnold Ocket (B.A.B., S 428, blz. 309-310) van de oorspronkelijke Franse protestbrief, door abdis Cecile Windels en 25 zusters ondertekend, met volgend postscriptum van de commissarissen:

“Vu le Double de la présente protestation et entendu la lecture Bruges, le 8 frimaire 5me année de la république française une et indivisible.

Louis Anetha Commissaire. J. D'hauwe Commissaire.

Vu la répugnance des religieuses à sortir du couvent nous leur avons déclaré, que si elles ne sortaient au moment, nous ferions quérir la force armée, que ne tarderait à arriver et les y ont contraint par force, jour, mois et an que dessus.

Louis Anetha Commissaire. J. D'hauwe Commissaire.”

in de ontfangenis van den Verlosser der wereld de maegd Maria overlommerde. Ach ! dat wy niet en mogen verblyven in dit hys ! Heeft dan onz duyster en streng leven aen de menschen kunnen mishaege ? Wij hebben ons verbonden aen de onderwyzing der jonge dogters in eene kostschool (pensionnat), die wy ten eynde hebben opgeregt ; oprehting aen welke geheel het gemeente heeft toegejuigt. Maer helaes onze religieuze beloften hebben het ongeluk te mishaege omdat men die tegenstrijdig geloovt aen de natuurlyke rechten van den mensch. Maer welke zijn de rechten van God ? Heeft hy er dan geene meer te oefenen op de wereld die hy geschapen heeft ? Zullen de stervelingen de verbintenissen derven te ontkennen die de schepzels met hunnen schepper hebben aengegaen ? Neen ; men kan ons uyt dit huys verdrijven, men kan ons de eygendommen rooven die wij bekomen hebben onder den schild der wetten ; maer nog het leven nog de dood, nog eenig schepzel en zal ons weten af te rukken van onze beloften, nog ons scheyden van de lievede Gods die in Jesus Christus onze Heer is. Aldus geprotesteert, jaer en daege als hier onder, waevan twee afschriften, om het een te overhandigen in onzen uytgang aen den commissaire om vervoegt te worden aen het proces-verbal. Gedaen te Brugge in het klooster der religieuze conceptionisten gezyd heylige geesthuys den 28 november 1796”.

Het leegstaande Jakobijnessenklooster kwam in het bezit van Anselm de Peellaert⁴⁸, die het gedeeltelijk liet afbreken, en is later geheel uit het stadsbeeld verdwenen.

5. Moeizaam herstel 1796-1832

Uitgedreven uit hun klooster, beroofd van hun goederen en officieel afgeschafft, gaven de conceptionisten, 26 in aantal, het niet op. Ze bleven zoveel mogelijk samen wonen als een groep devote vrouwen, gekleed zoals iedereen. Vanaf 1 augustus 1802 huurden ze een groot huis aan Henri Depruyssaert, in de Sint-Jansstraat nummer 16, tegen 70 pond jaarpacht. Er was plaats voorzien voor 14 inter-

48. Baron Anselm de Peellaert (1764-1817) gehuwd met Isabella d’Affaytadi gravin van Gistel (1770-1808), beschikte over een groot fortuin, welke hij kwistig besteedde om de gunst van Napoleon te winnen, die hem verhief tot graaf van het Franse keizerrijk op 27 september 1810.

nen. In 1808 hadden ze 12 pensionaires die elke 396 frank voor kost, inwoon en lering betaalden. De 48 externen betaalden alleen het leergeld⁴⁹. Zoals de religieuzen gingen de leerlingen ter kerke in Sint-Walburga, dat toen Sint-Donaas werd geheten. In maart 1806 vroegen en verkregen ze van bisschop Fallot de Beaumont de vergunning om een eigen kapel op te richten⁵⁰. De leerlingen ontvingen het vormsel op Beloken Pasen, 21 april 1816, in een privaat huis, bij Jozef van Huerne, Dweersstraat, waar bisschop Maurice de Broglie zijn intrek was komen nemen⁵¹.

De kerkrechterlijke en burgerlijke situatie was tamelijk onzeker. Om meer waarborgen te bekomen richtte abdis Cécile Windels een smeekschrift in het Frans tot de vicarissen van het diocees met de volgende argumenten: Buiten ons klooster gezet (28 nov. 1796) hebben wij zonder uitstel onze onderwijstaak hervat, alhoewel wij in 1800 tot drie maal toe gedwongen werden daarmee op te houden, omdat wij de eed van haat hadden geweigerd. Niettegenstaande vele plagerijen hebben wij tot nu toe kunnen volharden in de opvoeding van de jeugd ten gunste van kerk en maatschappij. Wij geven onderricht in de christelijke leer aan internen, halfinternen en externen van verscheidene leeftijd en sociale afkomst, zelfs gratis voor zover de middelen toereikend zijn. Gedurende zovele jaren van tegenspoed en onzekerheid zijn verscheidene van de bekwaamste medezusters ons in de bloei des levens ontvallen, zodat wij nu niet talrijker zijn dan 15 en dringend hulp behoeven. Daarom smeken wij U in alle ootmoed, heren vicarissen-generaal, ons onder Uw bescherming te nemen en te voorzien in ons herstel om ons kloosterkleed terug te mogen dragen, dat wij met zorg bewaard hebben en dat eerbiediger en ook minder duur zal zijn, alsook om ons toe te laten eventueel novicen te aanvaarden... Cécile Windels, Brugge, 2 mei 1814⁵². Deze brief werd door de pastoor van Sint-Walburga (Sint-Donaas), Petrus Romelaere, naar het bisdom gestuurd en het was de bisschop zelf, Maurice de Broglie, die het volgende Latijnse schrijven tot de pastoor richtte. Wij vertalen:

49. B.A.B., C 406: verklaring aan de politiekommissaris, 8 mei 1808.

50. *Ibidem*: smeekschrift en antwoord van de bisschop, 14 maart 1806.

51. A. SCHOUTEET, *Gedenkwaardige aenteekeningen van Jan Karel Verbrugge*, Brugge, 1958, blz. 74.

52. B.A.B., C 406.

Gent, 18 juni 1814.

Zeereerwaarde Heer,

Gezien Uw brief en het smeekschrift van de kloostergemeenschap der conceptionisten in Uw parochie gevestigd, oordelen wij dat hun rechtmatige verlangens ingewilligd mogen worden. Deze dames staan goed aangeschreven bij de burgerlijke en kerkelijke overheden; zich geheel wijddend aan de opvoeding van de jeugd verdienen zij hun bescherming; niets mag immers verhinderen dat zij het kleed van de orde opnieuw dragen en novicen aanwerven. Gelieve deze brief aan de communititeit mede te delen...

Mauritius bisschop van Gent.⁵³

Wellicht waren niet alle betrokkenen even gelukkig om dit herneemen van het oude kloosterkleed, want het duurde anderhalf jaar vooraleer aan de bisschoppelijke goedkeuring gevolg werd gegeven. Uiteindelijk werd op 28 november 1815 beslist, “après 19 ans de décostume”, opnieuw de eigen kledij van de conceptionisten te dragen. In 1820 werden de zusters verzocht de kloosterregel aan de burgerlijke autoriteiten voor te leggen. Ze deden het letterlijk als volgt: “Statuten van de religieuse Vergaeding gezeijd Conceptionisten te Brugge, hoofdplaetse der Provincie Westvlaenderen.

- Art. 1. Het eynde van deze geestelyke stichtinge is de geleerdheijd te geven aen de jonge Jouffrauwen.
- Art. 2. Zij zijn in alle onderworpen voor het geestelijk aen den Bisschop, aen wiens Jurisdictie zij onderhoorig zijn, en voor het Civil aen de overheijd der Stad.
- Art. 3. De oversten worden gekosen met meerderheijd van Stemmen door de zusters, en dat voor den tijd van drie jaeren; zij mogen ook erkosen worden; en worden genaemd Moeder Abdesse en Vicarresse; deze oversten moeten inboorlingen zijn.
- Art. 4. Zij hebben een Noviciaet van een of meer Jaeren.
- Art. 5. Het noviciaet geeijndigd zijnde, verbinden zij hun door enkele beloften, ten hoogste voor den tijd van vijf jaeren.
- Art. 6. Zij mogen het Gemeente verlaeten als zij goedvinden, en door het Gemeente om wettige redens met toestemming van den Bisschop weg gezonden worden.

53. B.A.B., C 406.

Art. 7. Zij gaen gekleed in een wit Habijt, eenen witten hoofddoek en zwarte voile daer op in het huijs, en ter straete gaende, in het zwarte, met eenen mantel daer op.

Art. 8. Zij leven in gemeenzaemheijd onder het Bestier van twee oversten, dit met het inkomen die zij hebben uijt den hoofde der Leeringe en opvoedinge, die zij geven aen de kinderen en Jouffrauwen die daer wonen, ende van de gonne die er dagelijks de schole frequenteren.

Gecertifieert door de Moeder Abdesse en Vicaresse uyt naem der gheele Gemeenzaemheijd.

Brugge 6 november 1820”⁵⁴.

Een “bewijs van algemene toelating tot schoolhouderesse te Brugge” werd tijdens het Hollands bewind afgeleverd aan zuster van Caloen en aan zuster Gaillard, nadat zij op 29 februari 1822 van de Jury van West-Vlaanderen een certificaat van bekwaamheid hadden bekomen⁵⁵. Er waren sedert 19 oktober 1794 geen nieuwe religieuzen meer. Na 23 jaar zonder professies kon abdis van Caloen eindelijk op 11 november 1817 de geloften van een novice ontvangen, zuster Coleta Trotteyn, geboren te Brugge op 11 maart 1797, en twee jaar later, op 3 november 1819, deze van nog twee novicen, zuster Theresia Deblaere, geboren te Brugge in 1792, en zuster Francisca Gyssels, eveneens te Brugge geboren in 1791. Theresia Deblaere verliet de gemeenschap op 18 maart 1824, na afloop van haar tijdelijke geloften. Francisca Gyssels kon niet schrijven, - zij tekende met een kruisje -, was lekezuster en is vroegtijdig overleden, 35 jaar oud, op 10 januari 1827⁵⁶. De oudere religieuzen van vóór 1796 genoten een pensioen als vergoeding voor de secularisatie van hun goederen. Vanaf 1829 waren er maar vier pensioengerechtigden meer op de halfjaarlijkse betalingsstaten :

“Semestre et gratification échus le 30 juin 1830 en faveur des quatre religieuses conceptionistes ci-dessous mentionnées :

54. B.A.B., C 406.

55. B.A.B., C 406.

56. B.A.B., C 408.

Van Caloen	florins 156,26
Gaillard	florins 156,26
Bruynooghe	florins 189,07
Van de Vyver	florins 104,15
	<hr/>
	florins 605,74
	accise 30,50
	<hr/>
	(netto) 575,24

Bruges, 1 Août 1830.
J. Van Zuylen”⁵⁷.

Deze laatste vier gepensioneerde zusters M.J.L. van Caloen, M.S. Gaillard, A. Bruynooghe, en C. Van de Vyver, overleden respectievelijk in 1832, 1840, 1842 en 1848.

De eerste, Maria Joanna Ludovica van Caloen, was geboren te Brugge op 23 augustus 1765, als oudste van de vijf kinderen van Charles van Caloen (1732-1817) en Justine Rotsart de Hertaing (1736-1806); zij was één van de eerste leerlingen in de nieuwe kostschool, ingeschreven op 26 december 1777 werd kloosterzuster op 24 april 1789 en deed haar professie op 19 april 1790. Zij was orgeliste, onderwijzeres, novicenmeesteres en gedurende 16 jaar de laatste abdis (1816-1832)⁵⁸. Toen zij ziek werd en haar oude medezusters ook aan allerlei kwalen leden, was er geen toekomst meer. Haar overlijden, op 28 augustus 1832, betekende het einde zowel van de school als van het klooster. De overblijvende zusters verlieten hun huurwoning in de Sint-Jansstraat, die door de eigenaar herbouwd werd en versierd met vier Ionische zuilen in een uitspringend poorttravee⁵⁹. Het werd in 1930 aangekocht door de Dames van het christelijk onderwijs tot uitbreiding van Hemelsdaele.

Zuster Marie Seraphine Gaillard en haar medezusters gingen dicht bij de Onze-Lieve-Vrouwekerk wonen⁶⁰. Als gewezen onderwijze-

57. B.A.B., C 406.

58. J. van CALOEN, *Histoire généalogique de la maison de Calonne et van Caloen*, Brussel, 1959, blz. 295.

59. L. DEVLIEGHER, *De huizen te Brugge*, 1975, blz. 350, afb. 810.

60. B.A.B., C 406, brief van 3 januari 1834, van de burgemeester en schepenen, “Aux dames conceptionistes, Cimetière Notre Dame, Section C, nr. 10”.

res, 75 jaar oud, vroeg zij “un secours sur les fonds du trésor”. Bij brief van 27 september 1838 meldde de burgemeester, in opdracht van de gouverneur, dat de minister van binnenlandse zaken “a décidé qu'il ne peut accueillir sa requête..., attendu qu'elle touche déjà à titre d'ex-religieuse une pension de 500 francs...”⁶¹. Twee jaar nadien, op 6 augustus 1840, is zuster Gaillard, 77 jaar oud, overleden en werd op het stedelijk kerkhof begraven, na een rouwdienst in de Onze-Lieve-Vrouwekerk.

Zuster Antonia Bruynooghe is in het begijnhof overleden, in de leeftijd van 85 jaar, op 30 januari 1842.

Zuster Constancia Van de Vyver was door haar familie in Tielt opgenomen en is aldaar overleden, 83 jaar oud, op 7 juli 1848. “Zij was de laatste leekzuster van ons gemeente”, zo meldt haar necrologie in *den Capitelbouck*⁶².

Het eerste Heilige-Geesthuis is, door fusie tussen 1300 en 1319 met het gesticht van de Potterie, tot heden aldaar blijven bestaan. Het tweede Heilige-Geesthuis, dat in 1637 klooster van de conceptionisten was geworden en zich sinds 1796 moedig en met volharding had verzet tegen de gedwongen secularisatie, is bij gebrek aan vernieuwing, na het overlijden van de laatste abdis in 1832, uiteindelijk bezweken.

61. B.A.B., C 406 : “A mademoiselle Marie Gaillard, ancienne institutrice, à Bruges”.
62. B.A.B., C 407. *Dit is den Capitel-bouck Vande Conceptionisten gheseyt Het heylich Gheest-huys binnen Brugghe. In welcken zyn gescreven alle de overledene Religieusen der selver clooster, van het Jaer duyst seshondert veertigh den 15 april. Ende alle de ghone, die men heeft konnen vinden van het Jaer duyst-vier-hondert ende achthien (Obituarium).*

ENKELE DEMOGRAFISCHE GEGEVENS AANGAANDE DE STAD SINT-WINNOKSBERGEN, VOORNAMELIJK IN DE 16DE TOT DE 18DE EEUW

P. VANDEWALLE °

De stad Bergues (het vroegere Sint-Winnoksbergen) is een van de kleine steden van het Franse Département du Nord en het vroegere Graafschap Vlaanderen. Dat het hier om een kleine stad gaat, bewijzen de enkele bevolkingscijfers van deze 131 ha grote stad voor de meer recente tijd :

jaar	inwoners
1952	3842
1962	4689
1968	4858 ¹

De eerste ernstige telling van het Nieuw Regime werd in het jaar XII (= 1804) gehouden, toen telde de stad 5633 inwoners ².

Het is trouwens mogelijk enkele gegevens voor 1804 en 1962 met elkaar te vergelijken :

jaar	huizen	haarden	bevolk.	inw/haard	inw/huis
1804	1006	1448	5633	3,89	5,60
1962	1075	1201 ³	4689	3,90	4,36

° Dr. geschiedenis, leraar, Albatrosstraat 15, 8400 Oostende.

1. *Winkler Prins voor Vlaanderen*, dl 5 (1974), p. 258.

2. C. Dieudonné, *Statistique du Département du Nord*, Douai, 1804, dl III, p. 254.

3. Het gaat hier om "logements", wat met enige goede wil kan gelijkgesteld worden met families.

Enkele demografische gegevens aangaande Sint-Winnoksbergen

De enkele gegevens tonen aan dat het aantal personen per haard of per gezin nauwelijks veranderde maar dat wel het aantal personen per huis sterk verminderde. Wellicht is een grotere welstand of een grotere zelfstandigheid van de jongeren hiervoor een verklaring.

Men mag zich gerust afvragen welke plaats Sint-Winnoksbergen tijdens het Ancien Régime innam tussen de steden van de onmiddellijke omgeving. Enige informatie dienaangaande kan gevonden worden in de quota van de verschillende omliggende steden, zoals die werden genoteerd in het Transport van Vlaanderen.

Jaar	St.-Winnoksb.	Duinkerke	Oostende	Veurne ⁴
1408	1200	1200	300	720
1517	1080	2880	720	600
1631	1820	3600	1200	600

Vooreerst moet gesteld worden dat de gegevens van de Transporten van Vlaanderen louter en alleen een indicatieve waarde hebben en niet als zuiver demografische waarden kunnen beschouwd worden. Toch moet gesteld worden dat Sint-Winnoksbergen in de XVe eeuw even zwaar belast werd als Duinkerke en in de loop der jaren ook alleen door deze stad werd voorbijgestoken.

Ter vergelijking kan verwezen worden naar de volkstelling van 1697 die hoogstwaarschijnlijk slechts de niet-behoefte bevolking noteerde. De waarden zijn :

Sint-Winnoksbergen	3.175 inwoners
Duinkerke	13.200
Veurne	2.650 ⁵ .

4. W. Prevenier, *La démographie des villes du comté de Flandre aux XIIIe et XIVe siècles. Etat de la question. Essai d'interprétation.* in *Revue du Nord*, tome LXV, nr 257, 1983, p. 255-275. De gegevens uit vermeld werk werden aangevuld met cijfers uit de Transporten van 1517 en 1631. De opgegeven waarden zijn uitgedrukt in groten Vlaams per 1000 lb die werd gevraagd.

5. Zie dienaangaande : D. Dalle, *De bevolking van Veurne-Ambacht in de 17^e en de 18^e eeuw*, Brussel, 1963, p. 52.

Ook hier wordt dezelfde orde van grootte vastgesteld zoals in 1631. Bij een demografische studie kan dikwijls dankbaar gebruik gemaakt worden van de gegevens die in de parochieregisters werden opgetekend.

De stad Sint-Winnoksbergen telde twee parochies :

- Sint-Maarten : een zuivere stadsparochie waaronder tweederden van de stadsbevolking ressorteerde ;
- Sint-Pieters : omvatte naast het resterende derde van de stadsbevolking ook nog de bevolking van de plattelandsgemeente Hoymille.

Daar het niet mogelijk is de gegevens aangaande Hoymille af te zonderen, zullen de bekomen resultaten met 500 eenheden verminderd worden ⁶.

De parochieregisters zijn vrij goed bewaard en vertonen weinig lacunes, uit de doopregisters werd het jaarlijks aantal geboorten afgeleid. Om echter uit het aantal geboorten het aantal inwoners te berekenen is het aangewezen gebruik te maken van de voor handen zijnde geboortecoëfficiënt. Om een zo objectief mogelijk coëfficiënt te kunnen gebruiken deden wij beroep op twee verschillende reeksen coëfficiënten :

- de reeks zoals vermeld in de "Prospectus" van C. Vandenbroeke ⁷.
- een reeks die wij voor het omliggende platteland van de Kasselrij Sint-Winnoksbergen berekenden ⁸.

In de volgende tabel worden dan ook een aantal resultaten samengebracht ; de kolommen zijn de volgende :

- A : periode van 5 jaar ;
- B : aantal geboorten van de beide parochies, inclusief die te Hoymille ;
- C : berekend geboortecoëfficiënt voor het platteland rond de stad, de met een ° gemerkte getallen zijn gebaseerd op één gegeven per periode ;

6. Hoymille telde tijdens de XVIIIe eeuw ongeveer 500 inwoners, zie dienaangaande *Archives Communales de Bergues*, (verder afgekort tot ACB), BB 49.

7. C. Vandenbroeke, *Prospektus van het historisch-demografisch onderzoek in Vlaanderen*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis Société d'Emulation te Brugge*, CXIII, 1976, pp. 1-85.

8. Hier moeten wij verwijzen naar een alsnog onuitgegeven studie over de demografische evolutie van de Kasselrij Sint-Winnoksbergen.

- D : berekend geboortecoëfficiënt volgens Vandenbroeke ;
E : nieuw berekend geboortecoëfficiënt, formule : $(C + D) : 2$.
F : het berekend bevolkingsaantal, verminderd met 500.
(Zie tabel op volgende blz.)

De resultaten uit de tabel vragen toch wel enkele toelichting :

Kolom A : om alle uitzonderlijke en verstorende cijfers te kunnen afvlakken werd geopteerd voor vijfjaarlijkse perioden⁹.

Kolom B : de cijfers tussen haakjes zijn extrapolaties op basis van de cijfers van de jaren waarvoor er wel cijfers voorhanden zijn. Voor de parochie Sint-Maarten zijn er geen hiaten, voor Sint-Pieters ontbreken de jaren 1627-1629 en 1637-1644.

Bij de bekomen resultaten vallen wel enkele zaken op :

- van 1600 tot 1624 zijn er steeds minder dan 200 geboorten per jaar ;
- van 1630 tot 1649 zijn er steeds meer dan 250 geboorten per jaar met absolute pieken in de periode 1640-1649 waarbij de grens van 300 geboorten overschreden werd ;
- van 1650 tot 1789 blijft het aantal geboorten schommelen binnen een marge van 200 tot 250 geboorten per jaar ; alleen de periode 1754-54 zijn er minder dan 200 geboorten per jaar.

Kolom E :

- periode 1615-1639 : de geboortecoëfficiënt stijgt nauwelijks boven de 40 pro mille uit ;
- periode 1640-1674 : periode met zeer hoge waarden die gemakkelijk boven de 50 pro mille uitstijgen¹⁰ ;
- vanaf 1705 komt de geboortecoëfficiënt nog zelden boven de 50 pro mille uit, vanaf 1740 nog zelden boven de 45 ;

Kolom F :

- periode 1615-1644 : sterke stijging van de bevolking met verdubbeling van het aantal inwoners en een absoluut maximum van 6.800 inwoners in 1640-1644 ;
- periode 1655-1674 : steeds minder dan 4.000 mensen in de stad ;

9. Door het aantal geboorten per periode van 5 jaar te groeperen kunnen een aantal "onregelmatigheden" zoals oorlog of epidemie opgevangen worden ; het spreekt voor zich dat voor de andere kolommen ook met perioden van 5 jaar werd gewerkt.

10. Voor de zeer woelige periode 1645-1654 kunnen wij geen betrouwbare geboortecoëfficiënten voorstellen.

A	B	C	D	E	F
1600-04	141				
1605-09	127				
1610-14	125				
1615-19	126	41,8		40 °	2650
1620-24	164	42,8		40,9 °	3510
1625-29	(207)	37,5	37,2	35,9 °	5266
1630-34	252	47	37,2	44,9 °	5112
1635-39	(276)	43,8		41,9 °	6087
1640-44	(338)	48,4		46,3 °	6800
1645-49	301				
1650-54	207				
1655-59	228	56,3		53,5 °	3762
1660-64	267	73,2		70 °	3314
1665-69	226	67		64,1 °	3025
1670-74	211	61,8	47,3	54,6	3364
1675-79	247	54,4	47,3	50,9	4353
1680-84	256	48,1	51,7	49,9	4630
1685-89	272	51,4	51,7	51,6	4771
1690-94	214	49,9	54,4	52,2	3600
1695-99	290	61,1	54,4	57,7	4526
1700-04	230	54,7 °	49	51,9	3931
1505-09	244	48,3	49	48,7	4510
1710-14	245	48,9	47	48	4604
1715-19	235	49,6	47	48	4396
1720-24	251	45,6	49,7	47,7	4762
1725-29	226	52,9	49,7	51,3	3905
1730-34	252	52,7	45,8	49,4	4601
1735-39	261	53,5	45,8	49,8	4741
1740-44	213	47,2	39,6	43,4	4408
1745-49	193	42,7	39,6	41,2	4184
1750-54	197	42,7	39,2	41	4305
1755-59	238	46,6	39,2	42,9	5048
1760-64	219	47,6	40,2	43,9	4487
1765-69	271	47	40,2	43,6	5716
1770-74	244	46,4	39,5	43	5174
1775-79	236	45,5	39,5	42,5	5093
1780-84	229	44,1	38,4	41,3	5045
1785-89	267	46,2	38,4	42,3	5812

Enkele demografische gegevens aangaande Sint-Winnoksbergen

- periode 1675-1769 : de bevolking schommelt tussen 4.000 en 5.000 inwoners ;
- vanaf 1765 stijgt de bevolking boven de 5.000 eenheden uit.

Een van de meest voor de hand liggende vragen is : welke waarde hebben de berekende inwonersaantallen ? Om deze vraag te beantwoorden kan er een beroep gedaan worden op de cijfers die in de volkstellingen van de XVIIe en XVIIIe eeuw werden genoteerd.

De tellingen zijn de volgende :

- 1697 : alleen de niet-behoefte bevolking van de stad werd geteld, daarom werd er rekening gehouden met 22 % armen, dit procent komt overeen met het procent armen dat werd genoteerd op het omliggende platteland ¹¹.
- 1716 : de armen zijn in de telling opgenomen ¹².
- 1766 : zelfde situatie zoals in 1716, daarbij is deze telling de meest volledige van de drie ¹³.

	1697	1716	1766
Mannen	878	886	1038
Vrouwen	859	1033	1231
Gezinnen	869	960	1135
Huizen	800	840	872
Jongens -14 j.	481	682	733
Meisjes -12 j.	712	654	792
Jongens +14 j.	161	509 ¹⁴	393
Meisjes +12 j.	169	807 ¹⁵	559
Knechten	294	--	184
Meiden	511	--	468
Clerus	(240) ¹⁶	240	268
Totaal	4305	4871	5666

11. Ook hier moeten wij verwijzen naar een onuitgegeven studie over de demografische ontwikkeling van de Kasselrij Sint-Winnoksbergen.

12. ACB, BB 49.

13. ACB, BB 49.

14. Inclusief de dienstknechten.

15. Inclusief de dienstmeiden.

16. Extrapolatie op basis van de gegevens voor 1716.

Alhoewel het aantal huizen/haarden bekend is, was dit niet het geval voor het aantal gezinnen. Bij gebrek aan betrouwbare indicatie kan wellicht volgende hypothese aanvaard worden :

- 1697 : (878 mannen + 859 vrouwen) : 2 = 869 gezinnen ;
- 1716 : (886 mannen + 1033 vrouwen) : 2 = 960 gezinnen ;
- 1766 : (1038 mannen + 1231 vrouwen) : 2 = 1135 gezinnen.

Uit de vorige tabel kunnen nog volgende gegevens geput worden :

	1697	1716	1766	1804 ¹⁷
inwoners/gezin	4,95	5,07	4,99	3,89
inwoners/huis	5,38	5,80	6,50	5,60
gezinnen/huis	1,08	1,14	1,30	1,44

Het aantal inwoners per gezin schommelt rond de 5 personen tijdens het Ancien Regime, in 1804 is dit nog nauwelijks 4 personen. Opvallend is ook hoe het aantal gezinnen per huis stijgt in de loop der jaren.

Uit dezelfde tellingen kunnen ook nog de procenten berekend worden van het aandeel van de volgende bevolkingsgroepen in de totale bevolking :

	1697	1716	1766
volwassenen	42,7	40	40
kinderen -14 j.	29	27,8	26,9
kinderen +14 j.	7,6	-	16,8
knechten + meiden	18,7	-	11,5
kinderen + 14 j. en knechten + meiden	26,3	27,4	28,3
clerus	5,8	5	4,7

Er is weinig beweging te merken in de evolutie van de verschillende bevolkingsgroepen. De groep volwassenen verliest licht, de groep jongeren en huispersoneel neemt licht toe terwijl ook de clerus een procent verliest.

17. C. Dieudonné, *o.c.*, p. 254.

Uiteindelijk mag de vraag gesteld worden wat de vergelijking tussen de gegevens van de volkstelling en die uit de parochieregisters oplevert :

	1697	1716	1766
aantal dopen	299	246	274
geboortecoëfficiënt	57,7	48	43,6
berekend inwoners-aantal	4682	4625	5784
resultaat telling	4305	4891	5666
verschil	+ 8,1 %	- 5,4	- 2

Voor 1716 en 1766 zijn de verschillen tussen de bevolkingsaantallen vermeld door de volkstellingen en deze berekend aan de hand van de parochieregisters uiterst klein en in feite te verwaarlozen. Voor 1697 is het verschil wel iets groter en daarvoor kunnen twee oorzaken aangeduid worden :

- wellicht werd het aantal armen dat de stad telde en er toevallig verbleef, wat onderschat zodat het bevolkingsaantal wat te laag berekend werd ;
- door de oorlog kon er een tijdelijke concentratie van landlieden in de stad zijn, waardoor het aantal geboorten juist door de tijdelijke aanwezigheid van deze mensen zeer hoog was, zodat het berekende bevolkingsaantal uiteraard hoger uitviel.

Tot nu toe werden alleen demografische gegevens behandeld voor de XVIIe en XVIIIe eeuw. Voor de voorgaande eeuwen zijn eveneens enkele bruikbare inlichtingen voorhanden.

1. Het oudste poortersboek van de stad dateert uit 1389 ; op de eerste bladzijde van dit boek werd een lijst opgenomen van alle poorters, de lijst bevat 490 namen¹⁸. Niet iedereen in de stad was poorter en het aantal poorters met 20 % vermeerderen om een totaal bevolkingsaantal te bekomen is goed aanvaardbaar ; derhalve zouden er in Sint-Winnoksbergen 588 gezinshoofden geweest zijn. Neemt men aan dat ieder gezin 4,7 personen telde, dan bekomt men

18. ACB, BB 41, f° 1 en volgende.

een 2.764 inwoners waar nog 150 geestelijken mogen bijgevoegd worden, dit geeft dan een totaal van 2.914 inwoners¹⁹.

2. In 1544 een belasting geheven op alle eigendommen in de stad. Toen waren er 810 huizen waarin 803 gezinnen leefden die 261 knechten en meiden in dienst hadden²⁰. Ook hier kan een volgend bevolkingsaantal berekend worden: 803 gezinnen a ratio van 4,7 personen per gezin = 3.774 + 200 geestelijken geeft 3.974 inwoners. Daarbij zou het huispersoneel 6,6 % van de bevolking uitmaken.

3. In 1558 verschijnt een tweede poorterslijst, ditmaal werden de poorters per straat opgetekend²¹. Er werden 670 poorters geteld wat er op zou kunnen wijzen dat er in vergelijking met 1544 83 % van de gezinshoofden poorter waren. Het is dan ook aannemelijk dat het inwonersaantal weinig zal verschillen met dit van 1544.

4. In 1578 werd een tiende penning geheven en die vermeld 698 haarden waarvan er 36 als arm werden aangeduid, dit komt op 5,2 % neer. Het aantal inwoners zou dan zijn: $698 \times 4,7 = 3.281 + 200$ geestelijken = 3.481, wat reeds een lichte terugval betekende tegenover 1558²².

5. In 1581 werd opnieuw een telling gehouden: die leverde 665 haarden op met 3.067 inwoners of 4,6 inwoners per haard. Daarbij moeten wellicht nog een 150 geestelijken geteld worden²³.

6. In 1583 waren er nog 284 haarden wat er op wijst dat de oorlog reeds zwaar had toegeslagen²⁴.

19. De hypothesen vragen enige verklaring. Het aantal poorters met 20 % vermeerderen is inderdaad zeer willekeurig, maar wij veronderstellen dat het om een minimum gaat. Het coëfficiënt 4,7 is iets hoger dan de werkelijk vastgestelde waarde 4,6 van 1581; maar in 1581 was de politieke toestand reeds zo verslechterd dat een iets hogere waarde van 4,7 niet onwettelijk lijkt. Het aantal geestelijken, 150, is opnieuw willekeurig maar toch gebaseerd op toestanden in de latere perioden.

20. ACB, CC 4.

21. ACB, BB 42, f° 1 en volgende.

22. ACB, CC 30.

23. ACB, CC 84. In de huidige stand van het onderzoek is het niet mogelijk vast te stellen of de eredienst al dan niet verboden was, zoals dit te Veurne het geval was volgens de vaststellingen van D. Dalle.

24. ACB, CC 84.

Samenvattend wordt dit :

Jaar	Poorters	Gezinnen	Inwoners	Clerus	Totaal
1389	490	588	2764	150	2914
1544		803	3774	200	3974
1558	670	803	3774	200	3974
1578		698	3218	200	3418
1581		665	3067	150	3217
1583		284	1309	100	1409

Zijn er voor de periode 1540-1580 nogal wat gegevens voorhanden, dan is dit niet het geval voor de periode 1389-1544.

Toch zijn er enkele hulpmiddelen.

1. In 1469 werd een algemene haardentelling gehouden in het graafschap Vlaanderen. Voor Sint-Winnoksbergen is het resultaat niet bewaard maar aan de hand van de quota in het Transport van Vlaanderen berekende W. Prevenier 855 haarden voor de stad wat zeer aannemelijk lijkt²⁵.
2. Terugkerend op het reeds vermelde Transport en op het artikel van W. Prevenier mogen volgende zaken nader bekeken worden. De auteur stelde dat voor ieder haard ongeveer 0,75 gr VI in het Transport mag gesteld worden. Voor 1408 bekomt men aldus : $1.200 \text{ gr} \times 0,75 = 900$ haarden, a rato van 4,7 personen per haard + 150 geestelijken bekomt men aldus 4.380 personen wat duidelijk meer is dan in 1389.

Voor 1517 werd er 1.080 gr VI genoteerd ; dit brengt het aantal haarden - a rato van 0,75 gr per haard - op 810 eenheden en het aantal inwoners inclusief clerus op 4.007 wat zeer dicht staat bij de 3.974 inwoners die voor 1544 berekend werden.

Voor 1631 vermeldt het Transport 1.820 gr VI. In dat zelfde jaar 1.631 waren er 231 geboorten, in 1630 : 259 geboorten, gemiddeld wordt dit 245 geboorten en a rato van een geboortecoëfficiënt van 44,9 pro mille bekomt men 4.957 inwoners of 1.055 haarden - a rato van 4,7 personen per haard -, dit zou dan betekenen dat er 0,58 gr VI per haard werd berekend. Indien de waarde

25. W. Prevenier, o.c., pp. 255-275.

0, 58 houdbaar blijft, kan ook voor de stad Duinkerke een benaderend bevolkingsaantal opgegeven worden : het quotum bedroeg 3.600 gr VI wat 2.088 haarden geeft, a rato van 4,7 personen per haard bekomt men 9.814 inwoners, daarbij gevoegd 245 clerici bekomt men 10.059 inwoners²⁶.

3. Dit alles kan nog even verder benaderd worden vanuit het standpunt van de "moulage". Dit maaldereijrecht werd op het platteland per hoofd "omgesteld", voor de steden was dit niet het geval. Voor Sint-Winnoksbergen zijn volgende waarden voorhanden :

Jaar	Moulage	Index	Inwoners	Index	Lb/inw.
1617	2303 lb	100	2650	100	0,86
1628	3012	131	5266	199	0,57
1638	3120	135	6087	230	0,51
1640	3429	149	6800	256	0,50

Bij de bovenstaande tabel horen enkele toelichtingen. Het bedrag van de moulage is dit zoals het genoteerd werd in de registers van de moulage²⁷. Het aantal inwoners is dit berekend aan de hand van de gegevens uit de doopregisters en de geboortecoëfficiënten ; daarbij mag niet uit het oog verloren worden dat beide soorten gegevens uit die perioden in feite extrapolaties zijn en met de nodige omzichtigheid moeten behandeld worden.

Er kunnen 2 perioden in de inning vastgesteld worden : enerzijds is er het jaar 1617 dat nog zeer dicht lag bij de aanvang van de inning van het maaldereijrecht waarbij de organisatie van de inning nog niet volledig op punt stond ; anderzijds ziet men dat na 1628 ongeveer 0,5 lb per persoon werd omgesteld.

De cijfers lijken over het algemeen betrouwbaar gezien de aanslagvoet van de belasting zeer weinig gewijzigd werd.

Anderzijds zijn de waarden die aan de hand van de gegevens uit de parochieregisters bekomen werden aan enige kritiek onderhevig.

26. Wij veronderstellen dat het aantal clerici in de stad Duinkerke proportioneel maar de helft bedroeg van die in Sint-Winnoksbergen daar er zich in de eerste stad geen abdijen bevonden en er slechts één parochie was.

27. Rijksarchief Gent, *Staten van Vlaanderen*, 3642, 3651, 3657, 3658.

Enkele demografische gegevens aangaande Sint-Winnoksbergen

Juist in de gestelde periode zijn zowel het aantal geboorten en de gebruikte geboortecoëfficiënt geëxtrapoleerd waardoor fouten en misrekeningen kunnen binnensluipen.

Vertrekkend van de waarde 0,57 lb per inwoner in 1628 kunnen volgende nieuwe waarden voorgesteld worden ; wij weerhouden de waarden 0,57 omdat deze waarde ons als uitgangspunt betrouwbaar lijkt vooral omdat de bedragen, bij gelijke aanslagvoet, tussen 1628 en 1638 een geleidelijke stijging tonen :

Jaar	Moulagé	Inwoners
1617	2303	2650
1628	3012	5266
1630		5112
1638	3120	5473
1640	3429	6016

De bekomen cijfers zijn realistisch daar het aantal huizen, zoals verder blijkt, relatief gelijk bleef : een totaal van 6.800 inwoners zou 8,5 personen per huis betekenen, wat zeer hoog is.

De bronnen laten ook toe op diverse tijdstippen het aandeel van het huishoudpersoneel in de totale bevolking te berekenen :

Jaar	Gezinnen	Inwoners	Kn + M	%
1544	803	3774	261	6,6
1697	869	4305	768	18,7
1719		4871	257	5,3
1766		5666	652	11,5

Bovenstaande tabel roept enkele vraagtekens op. De gegevens van 1544 en 1719 komen niet uit een volkstelling maar uit een gelijkwaardige bron : een belasting op de bezittingen van 1544²⁸ en de capitatie van 1719²⁹. In beide reeksen bekomen wij slechts 5 à 7 %

28. ACB, CC 4.

29. ACB, CC 32.

huispersoneel, terwijl in de volkstellingen de waarden veel hoger liggen. Een verklaring is niet zo gemakkelijk te vinden. Wellicht moet gezocht worden in de interpretatie die aan de term “knechten en meiden” in de bronnen werd gegeven.

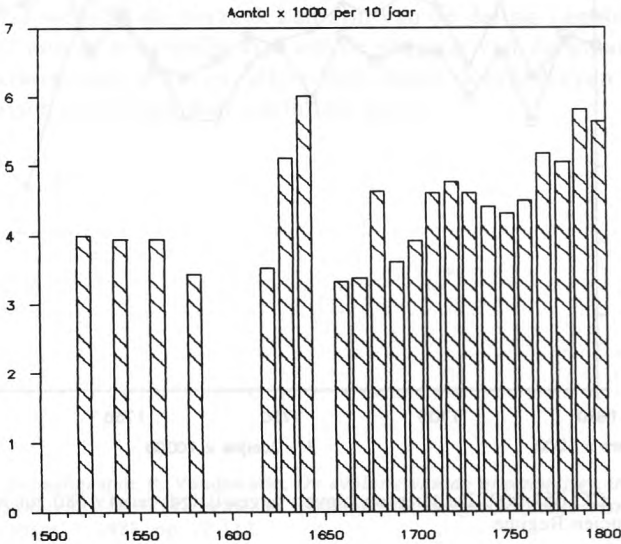
De voorhanden zijnde documenten laten ook toe het aantal huizen in de stad te bepalen :

Jaar	Huizen	Jaar	Huizen
1544	810	1775	889
1635	800	1780	883
1750	819	1785	926
1765	860	1790	952
1768	883	1804	1006

Tot 1750 was er weinig beweging te zien in de evolutie van het aantal huizen. Binnen de muren van de stad Sint-Winnoksbergen was er tot in de 18e eeuw ruimte voor een 800 huizen ; de stijgende bevolkingsdruk was er oorzaak van dat het aantal woonsten toenam.

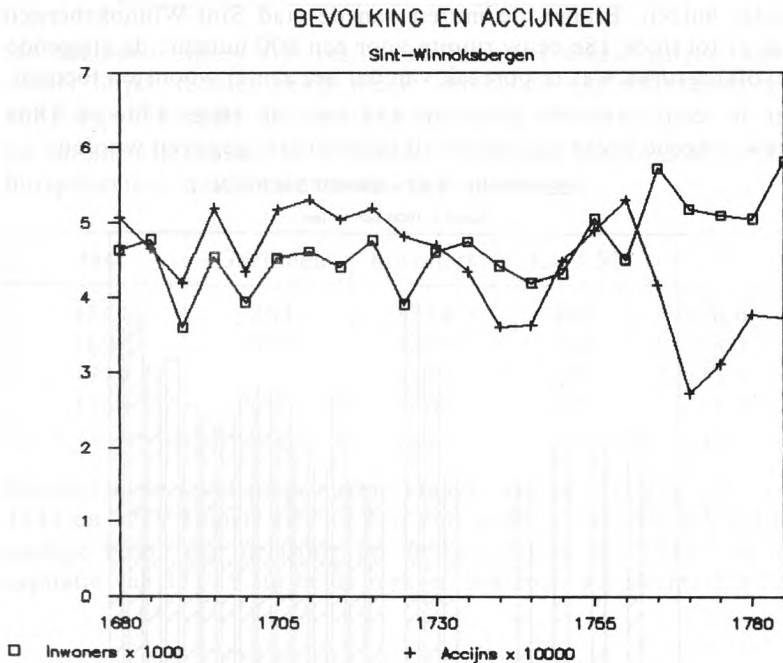
Uit de reeds vermelde gegevens kan voor de 16de, 17de en 18de eeuw volgend beeld van de bevolkingsevolutie gegeven worden :

BEVOLKING SINT-WINNOKSBERGEN

Uit de grafiek blijkt dat de bevolking van de stad tijdens de 16de eeuw vrij gelijk bleef maar tijdens de godsdienstoorlogen zwaar terugviel. In de eerste helft van de 17de eeuw steeg de bevolking zeer sterk om tijdens de oorlogsperiode 1650-1660 wat terug te vallen. Na deze periode doet zich een geleidelijke stijging voor waarbij de bevolking van iets meer dan 3000 eenheden steeg tot iets minder dan 6000 inwoners bij het begin van de 19e eeuw. Opvallend is toch ook dat tijdens de 20ste eeuw de bevolking beneden de 5000 eenheden bleef.

Tot slot hadden wij graag nagegaan welke de verhouding was tussen de belastingsopbrengsten en de bevolkingsevolutie. Zo bestaan er voor de stad Sint-Winnoksbergen documenten waaruit de totale som van de verpachting van een aantal accijnzen op bier, wijn en brandewijn kan afgeleid worden³⁰. In de volgende grafiek worden bevolking en accijnzen tegenover elkaar gesteld :

30. ACB, CC 667-669. De tarieven bleven ongewijzigd vanaf 1680 tot het einde van het Ancien Regime.

Uit de grafiek blijkt duidelijk dat van 1680 tot 1720 bevolking en belastingsopbrengsten vrij gelijklopend zijn. Vanaf 1720 gaat de belastingsopbrengst dalen terwijl de bevolking vrij constant blijft ; vanaf 1745 gaat de opbrengst van de accijnzen opnieuw stijgen en volgt daarbij de stijgende trend van het bevolkingsaantal. Van 1760 af daalt de opbrengst van de accijnzen zeer sterk en kan zich moeilijk in de latere jaren herstellen.

Het ligt voor de hand dat voor deze evolutie een oorzaak moet gezocht worden. Een tariefaanpassing lijkt uitgesloten wat ons er toe noopt drie mogelijke oorzaken te weerhouden :

- ofwel veranderden de leefgewoonten van de inwoners van de stad waardoor er minder geld werd uitgegeven aan drank en meer aan andere zaken ;
- ofwel deed er zich een verarmingsproces voor waardoor de mensen heel eenvoudig niet meer over de middelen beschikten om evenveel drank te kopen als enkele decennia vroeger.
- ofwel stegen de prijzen van de granen waardoor enerzijds de prijs van de dranken op basis van graan gingen stijgen en anderzijds meer geld diende uitgegeven te worden voor de aankoop van brood.

Uit de tarweprijzen te Sint-Winnoksbergen³¹ blijkt dat er zich een duidelijke stijging van de prijs van het broodgraan voordeed vanaf 1750, wat wellicht de oorzaak kan zijn van de daling van de accijnzen. Het zou te eenvoudig zijn om de stijging van de graanprijzen als verklaring aan te geven, alleen een verder doorgedreven sociaal-economisch onderzoek kan uitsluitsel geven.

31. Zie dienaangaande P. Vandewalle, *De evolutie van de graanprijzen in West- en Zuid-Vlaanderen, XIVE-XIXe eeuw*, in Bijdragen tot de geschiedenis van Vlaanderen en Brabant, 3, 1988, pp. 22-112.

ALCOHOLISME IN DE TWEDE HELFT VAN DE 19e EEUW HET JENEVERVERBRUIK IN DE BRUGSE HERBERGEN ¹

F. DELOS °

1. Alcoholproblemen in de tweede helft van de 19e eeuw

Over het alcoholisme, een term gecreëerd in 1852 door een Zweeds genesheer ², en het overmatig drankgebruik is reeds heel wat inkt gevloeid. Niet alleen historici, ook tijdgenoten hebben zich vaak uitgelaten over het drinken en het drankmisbruik. Doorheen heel de geschiedenis zijn er klachten geuit omtrent het overdadig drankgebruik en op geregelde tijdstippen werden er ordonnanties en wetteksten uitgevaardigd om de zogenaamde onmatigheid in te dijken ³. In hoeverre al deze beschuldigingen van de tijdgenoten gerechtvaardigd waren en het alcoholisme werkelijk een sociaal probleem vormde is evenwel een andere zaak. Wat betreft de tweede helft van de vorige eeuw is er echter weinig plaats voor twijfel: er werd aardig wat door de keel gegoten.

° Lic. geschiedenis, Louis Van Sluysstraat 12, Blankenberge.

1. Dit artikel is een bewerking van een gedeelte van mijn licentiaatsverhandeling "Herbergen en hun betekenis. Brugge 1830-1914", voorgedragen in 1988 aan de R.U. Gent, sectie geschiedenis, met als promotor prof. dr. R. Van Eenoo. Zie ook F. DELOS, *Herbergen en militairen in het 19de-eeuwse Brugge*, Biekorf, LXXXIX, 1989, 4, pp. 434-439.

2. M.R. MARRUS, *Social drinking in the belle époque*, Journal of social history, VII, 1974, 2, p. 117.

3. zie o.a. A. COSEMANS, *Alcoholisme en drankbestrijding in vroeger eeuwen*, Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis, X, 1956, pp. 81-127.

Tijdens de eerste helft van de 19e eeuw constateert men, hoogstwaarschijnlijk ten gevolge van verarmingsprocessen en een verminderde geldverspilling, dalende verbruikscijfers voor wijn, bier en jenever, met een absoluut dieptepunt rond de jaren 1850⁴. Specifiek voor Brugge beschikken we niet over concrete cijfers, doch G. De Vos constateerde aan de hand van de octrooiregisters van Brugge een dalend bierverbruik tijdens de periode 1800-1850⁵. Voor wat jenever betreft is niets geweten omtrent fluctuaties in het verbruik. Tijdens de tweede helft van de vorige eeuw doet zich een heel andere en uiterst spectaculaire beweging voor. Volgende cijfers, die het gemiddeld jaarlijks hoofdelijk verbruik in België weer geven, tonen dit beter dan wat ook aan⁶.

Gemiddeld drankverbruik in liter per hoofd per jaar

	bier	jenever	wijn
1851-1854	138,25	5,87	2,38
1861-1863	137,50	6,82	2,35
1870-1872	159	7,66	3,55
1879-1881	160	9,75	3,75
1885	162	9,25	3,39
1890	179	9,29	3,54
1895	192	10,56	4,12
1900	221	9,37	4,65
1904	219	5,84	4,32

4. M. BOONE e.a., *Dagelijks leven. Sociaal - culturele omstandigheden vroeger en nu*, Deurne - Ommen, 1982, p. 134 (Culturele geschiedenis van Vlaanderen, X).

5. G. DE VOS, *De voedingstoestanden te Brugge (1800-1860). Een bijdrage tot de studie van de levensstandaard*, Gent, R.U.G. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1984, pp. 156-157.

6. V. DE VAUCLEROY, *Situation de l'Alcoolisme en Belgique. Congrès national belge contre l'Alcoolisme. Liège, 24-25-26 août 1905*, Liège, 1905, pp. 17-19. De auteur baseerde zich voor deze cijfers op officiële documenten zoals de "Situation générale du Royaume" en de "Annuaire Statistique".

Voornamelijk de consumptie van jenever kende een onrustwekkende stijging, met een maximum van meer dan 10 liter per hoofd per jaar in 1895. Van toen af volgde er een steeds snellere daling, waarschijnlijk ten gevolge van een vernieuwde wetgeving. Inderdaad, de wet van 17 juli 1889 bepaalde dat elke persoon die een nieuwe drankgelegenheid wenste te openen waar sterke drank zou worden verkocht (dus jenever, geen bier) aan een jaarlijks vergunningsrecht zou worden onderworpen waarvan de hoogte afhankelijk was van het aantal inwoners van de gemeente waar die nieuwe drankgelegenheid gevestigd was. Voor gemeenten met 30 à 50000 inwoners, zoals Brugge, werd dit recht vastgelegd op 150 frank⁷. Het gevolg van dit alles was dat, officieel althans, het aantal herbergen waar enkel bier werd getapt snel steeg: 6089 in 1889 en veertien jaar later, in 1903, reeds 81429. Het was echter een publiek geheim dat heel wat herbergen clandestien jenever schonken, zodat bovenstaande officiële cijfers wel met enige omzichtigheid moeten worden gehanteerd⁸. Niettemin was er vanaf 1895 wel degelijk een daling van het jeneververbruik, doch dit werd meer dan goed gemaakt door een sterk stijgende bierconsumptie. België werd van een jeneverland een bierland⁹.

Kortom, het alcoholverbruik was in de laatste decennia van de 19e - begin 20e eeuw indrukwekkend hoog, niet alleen in België¹⁰, doch ook in de ons omringende landen zoals Frankrijk¹¹ en Duitsland¹². Voor Brugge ontbreken precieze cijfers doch het alcoholisme was ook hier alomtegenwoordig. Maakte de Gazette van Brugge in de 50-er en 60-er jaren van de vorige eeuw slechts zeer sporadisch allusie op een onmatig drankgebruik, dan is dit niet meer het geval in de jaren '70 en zeker niet in de jaren '80 en '90. Met de regelmaat van de klok kunnen we dan steeds dezelfde artikels en klaagzangen

7. *Pasinomie*, 1889, pp. 497-510.

8. V. DE VAUCLEROY, *Op. cit.*, p. 14, p. 20.

9. K. VAN ISACKER, *Mijn land in de kering. Deel I. Een ouderwetse wereld 1830-1914*, Antwerpen - Amsterdam, 1978, pp. 194-195.

10. zie o.a. M. TIMMERMAN, *De sociale ernst van het Alcoholisme en de mobilisatie voor de Drankbestrijding vanaf het laatste kwart van de 19e eeuw*, Gent, R.U.G. (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), 1981, 379 p.

11. M.R. MARRUS, *Op. cit.*

12. J.S. ROBERTS, *Der Alkoholkonsum deutscher Arbeiter im 19. Jahrhundert*, Geschichte und Gesellschaft, VI, 1980, 2, pp. 220-242.

lezen over het alcoholisme. Heel vaak grote artikels op de frontpagina, nog veel meer kleinere berichtjes op de binnenbladzijden waarin verhaald wordt hoe deze of gene drinkebroer dit of dat heeft uitgespookt of beschadigd. De dronkenschap, zelfs onder sommige vrouwen en kinderen, was de oorzaak van echtelijke ruzies en ruïneerde het gezinsleven, gaf aanleiding tot allerhande vechtpartijen en kleine kriminaliteit, was de oorzaak van armoede en het toenemend aantal zelfmoorden en krankzinnigen. Dit was de algemene teneur van deze artikels en , meer algemeen, van de burgerlijke propaganda tegen het alcoholisme, waarop we straks nog zullen terugkomen.

Dat er veel gedronken werd bewijzen de verbruikscijfers en dat het alcoholisme een probleem vormde staat buiten kijf. Doch wat de preciese sociale gevolgen waren van het overmatig drankgebruik (we zouden ons bijvoorbeeld kunnen afvragen hoeveel procent van de arbeidersgezinnen werkelijk te lijden hadden van alcoholproblemen) is zeer moeilijk, zonet onmogelijk na te gaan. J. Lalouette steekt alvast een waarschuwende vinger omhoog: "Je crois donc pouvoir dire que le discours bourgeois sur le débit de boissons est un discours de classe, en partie mythique... Quant à l'alcoolisation au cabaret, elle me semble impossible à mesurer; telle qu'elle a été rapportée, elle est très certainement le fruit d'une généralisation abusive de scènes d'ivresse ¹³."

Het is overigens opvallend hoe de evolutie van de verbruikscijfers van alcoholische dranken parallel loopt met de evolutie van het aantal herbergen. De cijfers van het aantal herbergen in het 19e eeuwse Brugge zijn illustratief ¹⁴.

	1807	1820	1833	1846	1857	1866	1887	1902
aantal herbergen	283	391	456	464	486	667	1160	1296
aantal inwoners	31469	33469	42198	46765	47575	47015	46187	48521
aantal inwoners/ herberg	111	87	93	101	98	70	40	37

13. J. LALOUETTE, *Le discours bourgeois sur les débits de boissons aux alentours de 1900*, Recherches Fontenay - sous - Bois, 1977, 29, p. 345.

14. F. DELOS, *Er was geen ontkomen aan : herbergen in het 19de-eeuwse Brugge*, te verschijnen in *Brugs Ommeland*.

Gedurende de laatste decennia van de 19e eeuw gingen drankzucht en herbergbezoek dus blijkbaar hand in hand¹⁵. Een verklaring geven voor het alcoholisme in de tweede helft van de vorige eeuw is niet gemakkelijk. Men moet echter zeker oog hebben voor de toenmalige slechte woonomstandigheden van een groot deel van de bevolking en het totaal ontbreken van alternatieve ontspanningsmogelijkheden, waardoor de herberg, met de drank, het enige toevluchts-oord was. M. Timmerman wijst in haar licentiaatsverhandeling ook op de onvoldoende voeding van grote delen van de bevolking die het hongergevoel met sterke drank wensten te onderdrukken, op de mentale naïviteit en de volksoordelen nopens de heilzame werking van alcohol (het verwarmt, het geeft wat kracht, het verdrijft de moeiheid) en op het ontbreken van andere dranken zoals koffie, dat nog niet door de lagere klasse geconsumeerd werd, en water dat - toen al! - dikwijls vervuild was en niet geschikt voor menselijk gebruik¹⁶. Inderdaad kon men in 1873 in de Gazette van Brugge lezen dat de bewoners van de Vuldersstraat zich bitter bekloegen “over de schaersheid van drinkbaer water. Het water van het Vuldersreitje is tegenwoordig zoo vuil, zoo stinkend dat het onbruikbaar is geworden¹⁷.” En nog in 1895 zei de Brugse burgemeester “qu'il est impossible d'établir un service d'eau de bonne qualité, à moins de recourir à des eaux situées très loin de la ville¹⁸.”

M.R. Marrus wijst, in navolging van de Belgische socialistische voorman Emile Vandervelde, op de relatief verbeterende levensstandaard gedurende de tweede helft van de 19e eeuw, zoals die waarschijnlijk ook te Brugge heeft plaatsgehad. Het zouden namelijk niet de grootste sukkelaars zijn geweest die het meest dronken,

15. Bestond er voor de burgerlijke tijdgenoot een onlosmakelijk verband tussen de ongebreidelde stijging van het aantal herbergen en het alcoholisme, dan zijn sommige hedendaagse historici iets genuanceerder, zonder het verband echt te loochenen. Zo schrijft J. LALOUETTE, *Op. cit.*, p. 344: “Pour ma part, j'aurais assez tendance à penser que le cabaret n'est pas en soi un lieu d'alcoolisation, qu'il n'est pas la cause de l'alcoolisme, mais que, lorsque les conditions de misère matérielle et psychologique sont réunis pour qu'un individu, un peuple boive, il en devient un excellent moyen.”

16. M. TIMMERMAN, *Op. cit.*, passim.

17. *Gazette van Brugge* (verder: GVB), 16.07.1873/2,B.

18. R. BOONE, *Overheidszorg voor drinkwater in Vlaanderen*, Gent, s.d., p. 52.

maar wel diegenen die een - klein - beetje geld en tijd te spenderen hadden doch ook nog genoeg problemen om te ontvluchten. En deze groep groeide ¹⁹. J.S. Roberts houdt er een ietwat andere stelling op na. In een voorindustriële maatschappij, waar er weinig contant geld was en een relatief hoge alcoholprijs, was het drinken gebonden aan de cyclus van kerkelijke en familiale feestdagen, die veelal aanleiding gaven tot grote drinkpartijen. Met de industrialisatie en de plattelandsvlucht, zo betoogt Roberts, brachten velen hun drinkgewoontes naar de stad mee, waar ze voor het eerst geconfronteerd werden met regelmatig contant geld enerzijds en overvloedige en steeds goedkoper wordende alcohol anderzijds, wat onvermijdelijk tot misbruiken moest leiden ²⁰.

Om de alcohol situatie gedurende de tweede helft van de 19e eeuw, die we tot op heden globaal hebben behandeld, wat te concretiseren en vanuit een welbepaald gezichtspunt te bezien, namelijk het jeneverdebiet in enkele Brugse herbergen, wensen we een unieke bron voor te stellen, die in private handen berust, en die we hebben omgedoopt tot "het boek Van Houtryve" ²¹.

19. "What happened was that as working conditions began to improve, and as wages slowly went up, workers naturally turned to drink during a transitional period because they were still adjusting to a more affluent state of affairs. ... Paradoxically, Vandervelde was able to argue, the rise of alcoholism among the working classes was a sign that they were making rapid social progress." M.R. MARRUS, *Op. cit.*, p. 132.

20. J.S. ROBERTS, *Op. cit.*, pp. 235-237.

21. We bedanken van harte de heer en mevrouw J. Neef voor de welwillendheid waarmee ze ons dit document ter inzage gave en hun toelating om het in dit artikel openbaar te maken.

2. Het “boek Van Houtryve” en het jeneververbruik in de Brugse herbergen

Van Houtryve was een jeneverstokerij, gevestigd in Rozendal te Brugge. Reeds in de “Wegwijzer” van het jaar 1828 stond er onder de rubriek stokers: “Van Houtryve, (wed.), roos.”²². De laatste maal dat de stokerij Van Houtryve werd vermeld was in de Wegwijzer van het jaar 1881²³. Was er sprake van een faillissement of stierf het laatste lid van een stokersdynastie? Daar hebben we het gissen naar.

Het document is een boek met de leveringen gedaan door de stokerij Van Houtryve aan haar klanten. Het boek vangt aan op 1 januari 1868 en eindigt in december 1872: het beslaat dus een periode van 5 volle jaren. Slechts heel uitzonderlijk werden er nog leveringen uit 1873 genoteerd. Zo bijvoorbeeld werd aan de handelaar Bouché, die woonde “aen de statie”, in de periode van 10 april tot 12 juli 1873 1 fles brandewijn, 1 fles wijnazijn, 2 flessen fijne olie en 3 flessen Spaanse wijn geleverd, dit alles voor een bedrag van 14 frank en 20 centiemen (p. 133 van het boek).

Het boek, dat 27 op 43 centimeter meet, telt 356 dubbele pagina's. De linkerpagina is de debetzijde, de rechterpagina de creditzijde. De debetzijde is verdeeld in 3 kolommen met in de eerste kolom de datum (jaar, maand en dag), in de tweede kolom een korte omschrijving van het geleverde met de prijs per liter (bijvoorbeeld “een vat genever 246 liters... 85 ct”) en in de derde en laatste kolom het totale bedrag van de levering; in het gegeven voorbeeld was dat 209,10 frank. Op de creditzijde werden de betalingen van de klanten aan Van Houtryve geregistreerd. Er zijn eveneens 3 kolommen met eerst de datum, in de middenkolom een omschrijving van hetgeen precies betaald werd (bijvoorbeeld “Spetiën voor Solde

22. *Almanach der provincie van West-Vlaanderen en wegwyzer der stad Brugge, voor het schrikkeljaar 1828*, p. 136.

23. *Provinciale Wegwyzer van West-Vlaanderen en bijzonderlijk der stad Brugge voor het jaar 1881*, p. 115. De stokerij wordt evenmin vermeld bij de drie nog bestaande jeneverstokerijen in 1891: zie A. VANDEWALLE, *De Brugse brouwerijen*, in J.A. RAU, *De Brugse parochies*. 3. Het leven in O.-L.-Vrouw, Sint-Walburga, Kristus-Koning, Brugge, 1989, p. 18.

tot den 10 January 1868”) en in de laatste kolom het bedrag van de betaling. Bij dit boek steekt er nog een apart documentje dat een alfabetische opsomming geeft van de klanten van Van Houtryve met telkens een verwijzing naar de bladzijde in het boek waar we die klanten kunnen terugvinden.

In totaal heeft de jeneverstokerij in die 5 jaar aan 523 personen drank geleverd. Dit ging van een éénmalige levering van enkele liters drank tot vele tientallen leveringen van in totaal duizenden liters. De meeste klanten van Van Houtryve waren Bruggelingen, namelijk 295 of 56,4 %. De niet-Brugse klanten, toch nog altijd 228 personen, woonden veelal in de onmiddellijk omgeving van Brugge of toch zeker in West-Vlaanderen : Assebroek, Sint-Andries, Lapscheure, Oostkamp, Dudzele, Ieper, Tielt, Knesselare, Blankenberghe, Sijsele, enz... De faam van de Brugse jeneverstoker reikte echter verder dan de provinciegrenzen. Onder zijn klanten figureerden ook enkele personen uit Antwerpen, Brussel, Luik en Verviers. Stoker Van Houtryve kan dus een zeker commercieel dynamisme niet ontzegd worden.

Het kan ook niet verbazen dat die “verre klanten” voor Van Houtryve ook de meest interessante waren. Inderdaad, men ging geen stoker contacteren die honderd kilometer verder woonde voor enkel een paar vaatjes korte drank. Het ging om bestellingen van vele honderden liters. Zo deed een zeker J.B. Cuvelier uit Sint-Gillis nabij Brussel tussen 21 januari 1869 en 29 november 1872 niet meer dan 8 bestellingen, maar deze waren wel goed voor in totaal 45.719 liter jenever (p. 163-251-350). Ook “Juniet et Cie” uit de “rue du canal” in Brussel was een zeer belangrijke afnemer van jenever : in 1868 leverde Van Houtryve hem niet minder dan 40.454 liter jenever (pp. 50-156-172). Het weze duidelijk dat Cuvelier en Juniet geen herbergiers waren die hun jenever in een of andere kroeg verkochten. Dienden die vele liters jenever door deze twee Brusselaars aangekocht voor industrieel gebruik of waren het groot-handelaars die de drank in hun streek doorverkochten aan herbergiers ? Dit is niet duidelijk vermits voor deze twee personen iedere beroepsaanduiding ontbreekt.

Meestal is het echter wel mogelijk te achterhalen of de klant herbergier is of niet. Het is belangrijk te weten hoeveel een Brugse herbergier aan jenever inkoopt om aldus een idee te hebben van de omzet van sterke drank in een Brugse herberg. Dit kan ons een zeer concreet beeld geven van het alcoholverbruik, veel sprekender dan

1848

1849

1850

Year	Date	Description	Amount	Balance	Year	Date	Description	Amount	Balance
1848	11	aan uit gaven	162	127	1849	1	aan uit gaven	162	127
	12	aan uit gaven	175	117		2	aan uit gaven	175	117
	13	aan uit gaven	163	85		3	aan uit gaven	163	85
	14	aan uit gaven	162	85		4	aan uit gaven	162	85
	15	aan uit gaven	140	117		5	aan uit gaven	140	117
	16	aan uit gaven	163	129		6	aan uit gaven	163	129
	17	aan uit gaven	169	135		7	aan uit gaven	169	135
	18	aan uit gaven	169	123		8	aan uit gaven	169	123
	19	aan uit gaven	162	86		9	aan uit gaven	162	86
	20	aan uit gaven	162	86		10	aan uit gaven	162	86
1849	1	aan uit gaven	162	135	11	aan uit gaven	162	135	
	2	aan uit gaven	169	129	12	aan uit gaven	169	129	
	3	aan uit gaven	169	129	13	aan uit gaven	169	129	
	4	aan uit gaven	162	135	14	aan uit gaven	162	135	
	5	aan uit gaven	162	129	15	aan uit gaven	162	129	
	6	aan uit gaven	162	129	16	aan uit gaven	162	129	
	7	aan uit gaven	162	129	17	aan uit gaven	162	129	
	8	aan uit gaven	162	129	18	aan uit gaven	162	129	
	9	aan uit gaven	162	129	19	aan uit gaven	162	129	
	10	aan uit gaven	162	129	20	aan uit gaven	162	129	
1850	1	aan uit gaven	162	129	1	aan uit gaven	162	129	
	2	aan uit gaven	162	129	2	aan uit gaven	162	129	
	3	aan uit gaven	162	129	3	aan uit gaven	162	129	
	4	aan uit gaven	162	129	4	aan uit gaven	162	129	
	5	aan uit gaven	162	129	5	aan uit gaven	162	129	
	6	aan uit gaven	162	129	6	aan uit gaven	162	129	
	7	aan uit gaven	162	129	7	aan uit gaven	162	129	
	8	aan uit gaven	162	129	8	aan uit gaven	162	129	
	9	aan uit gaven	162	129	9	aan uit gaven	162	129	
	10	aan uit gaven	162	129	10	aan uit gaven	162	129	

1851

1852

Afb. 1. Leveringen en betalingen door herbergier Houtekeete van de herberg "in 't Keuntje" op de Vismarkt. Pagina 130 van het "boek Van Houtrive".

bijvoorbeeld de vermelde cijfers omtrent het jaarlijks hoofdelijk alcoholverbruik in België.

Minstens 259 van de 523 klanten van Van Houtryve (of 49,5 procent, dus de helft) werden expliciet aangeduid als herbergiers. 148 van hen waren Bruggelingen, 111 hielden hun herberg buiten de Brugse vesten. Minstens 259, daar er voor 111 klanten geen enkele indicatie is over hun beroep en sommigen onder hen een zodanige hoeveelheid drank besteld hebben dat het meer dan waarschijnlijk ook herbergiers waren. Verder werden 46 klanten aangeduid als "négociant" of koopman, 24 waren landbouwer en 20 winkelier. Ook 9 brouwers, 3 timmerlieden, 2 advocaten en 2 smeden bestelden wel een iets bij Van Houtryve. Dit was waarschijnlijk voor persoonlijk gebruik. Er kan hier misschien opgemerkt worden dat, hoewel de meeste betalingen in speciën, in geld gebeurden, sommigen toch ook in natura betaalden. Zo was er de kleermaker G. Godart, die in 1869 enkele liters jenever had besteld voor een bedrag van 38,15 frank. Op de creditzijde van het boek stond dat van Houtryve 33,75 frank had ontvangen "in werkzaemheden" (p. 14). Een bijgevoegd briefje vermeldde waaruit de werkzaamheden bestonden :

	<i>"september 1869 : Dry broeken ermaekt en een gilet gearrangeert</i>	<i>fr. 6,00</i>
<i>oktober</i>	<i>Vier paletots gearrangeert</i>	<i>5,50</i>
	<i>Vier slaplyven gemaekt</i>	<i>8,00</i>
	<i>Een broek en gilet gemaekt - knopen</i>	<i>6,00</i>
<i>july 1870</i>	<i>Een broek gemaekt</i>	<i>2,75</i>
	<i>Een broek gemaekt</i>	<i>2,75</i>
	<i>Een broek gemaekt</i>	<i>2,75</i>
	<i>Total francs</i>	<i>33,75 "</i>

Geestelijken bleken eveneens nu en dan een opkikker te kunnen gebruiken. Zo bestelde de overste van de Broeders van Liefde van Brugge op 31 januari 1868 een vat jenever van 229 liters. Op 12 oktober van datzelfde jaar moest Van Houtryve weerom een vat jenever van ditmaal 257 liters aan de overste leveren (p. 65). Ook "Eerwaardig Canonink Maes" was van 1868 tot 1872 een regelmatig klant van stoker Van Houtryve (pp. 45-90).

Maar laten we terugkeren naar de herbergen. Om de jeneveromzet in de Brugse herberg te bepalen zijn we als volgt tewerk gegaan : van alle Brugse herbergiers die in 1869 en 1870 regelmatig bij Van Houtryve bestelden, hebben we het totaal aantal liter jenever tijdens

deze jaren besteld, opgenomen. Uiteraard is niet alle jenever besteld in 1869 en 1870 ook in deze jaren opgedronken geweest. Van een vat jenever besteld in december 1870 zal waarschijnlijk nog wel enkele liters pas tijdens de eerste maanden van 1871 in de herberg verkocht zijn. Anderzijds is de jenever die men begin 1869 in de herberg schonk, soms al eind 1868 besteld geworden. Al bij al mag men dus aannemen dat hetgeen een herbergier in 1869 en 1870 bij stoker Van Houtryve besteld heeft, overeenkomt met hetgeen hij deze twee jaren in zijn schenkplaats aan zijn klanten verkocht heeft. We gaan er van uit dat een herbergier voor zijn jenever niet op verschillende leveranciers een beroep deed.

Aldus bekwamen we 61 herbergiers met het aantal door hen bestelde liters. De andere Brugse herbergiers (want er waren er in totaal 148 die in de periode 1868 - 1872 bij Van Houtryve hebben aangeklopt) zijn pas in 1870 of later klant geworden of hadden hun bestellingen reeds in 1869 of 1870 gestaakt. Waarschijnlijk hielden deze laatsten op met hun herbergiersberoep. Hoeveel jenever die 61 herbergiers in 1869-1870 gemiddeld per dag aan hun klanten serveerden, maakt volgende tabel duidelijk.

minder dan 1 liter/dag	14	22,9 %
tussen 1 en 1,5 liter/dag	16	26,2 %
tussen 1,5 en 2 liter/dag	10	16,4 %
tussen 2 en 2,5 liter/dag	4	6,5 %
tussen 2,5 en 3 liter/dag	3	5 %
tussen 3 en 4 liter/dag	11	18 %
meer dan 4 liter/dag	3	5 %
totaal	61	100 %

In de helft van de herbergen (49,1 %) werd dus gemiddeld minder dan anderhalve liter jenever daags geschonken; veertien herbergiers verkochten zelfs minder dan 1 liter! Dit lijkt ons niet overdreven veel. Deze herbergiers konden er in elk geval niet rijk van worden, zeker wanneer men enkel jenever en niet terzelfdertijd bier verkocht. Herbergier Corselis - Claeys uit Rozendal, de straat waar ook onze jeneverstokerij gevestigd was, verkeerde in dat geval. Hij had in 1869 345 liters jenever besteld en zou dus ietsje minder dan 1 liter per dag verkocht hebben. In de patentregisters van 1869 staat deze persoon vermeld als "debitant in genever" en, wat ons niet kan

verbazen, hij werd getaxeerd in de laagst mogelijke belastingscategorie 14 B²⁴. Wanneer we de gegevens van B.S. Rowntree volgen en aannemen dat 1 glaasje jenever van plus minus 2 centiliter 5 centiem kostte²⁵, dan kan 1 liter jenever de herbergier bruto 2,50 frank opleveren. Daarvan moeten we de 1 frank (of iets minder) aftrekken die de herbergier zelf moest betalen voor de drank²⁶, zodat de kroegbaas op 1 liter jenever ietsje meer dan anderhalve frank winst kon maken²⁷. Men moet echter ook nog rekening houden met andere kosten zoals verlichting, verwarming, belastingen en dergelijke meer. Wie dus slechts 1 liter jenever daags verkocht zat in moeilijke papieren. Vele herbergen schonken uiteraard ook nog andere dranken, en niet weinigen hadden naast hun kroegje nog een nevenberoep.

De andere helft van de onderzochte herbergiers verkocht dan weer meer dan anderhalve liter daags en een niet onbelangrijke minderheid van 14 herbergiers (of 23 %) schonk elke dag meer dan 3 liter jenever uit. Absolute koploper in deze laatste categorie was herbergier Houtekeete, uitbater van de herberg "in 't Keuntje" op de Vismarkt, het trefpunt van het 19e eeuwse Brugs herbergleven. In 1869 bestelde hij bij Van Houtryve niet minder dan 3310 liter jenever, 66 liter anijs en 16,6 liter brandewijn, hetzij samen 3392,5 liter sterke drank of 9,2 liter per dag ! Ook de volgende jaren bleef het "Keuntje" een zeer druk bezochte herberg waar menige keel werd geïrafd : 3746 liter sterke drank in 1870, 2506 liter in 1871 en 3677 liter in 1872 (pp. 130 - 230 - 313).

24. Stadsarchief Brugge (verder S.A.B.), *belastingen*, Kbt 184, nr. 1242.

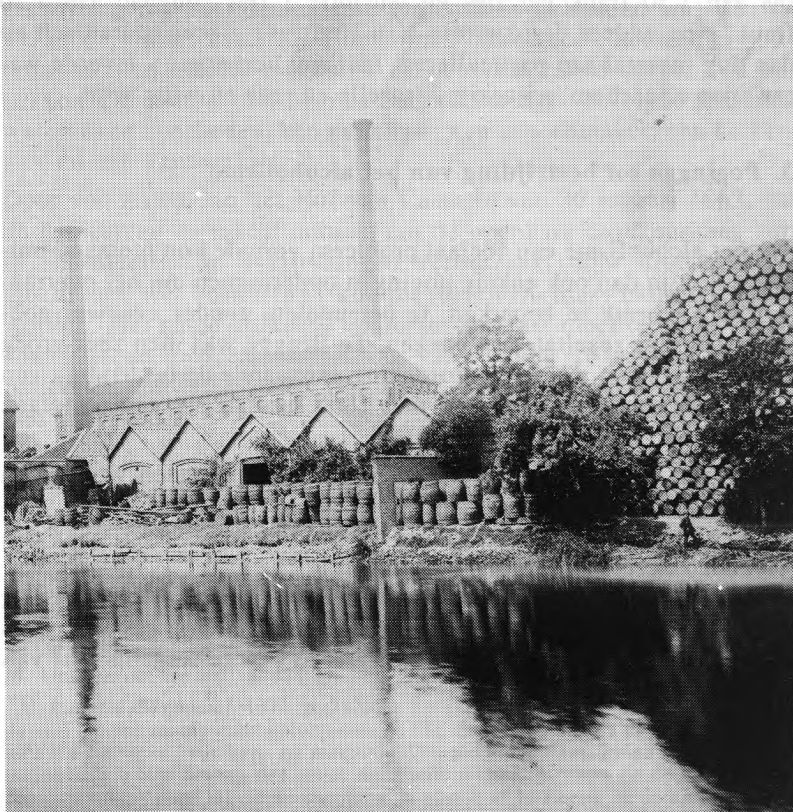
25. B.S. ROWNTREE, *Comment diminuer la misère. Etudes sur la Belgique*, Paris, 1910, p. 427.

26. De prijs die de herbergiers aan Van Houtryve moesten betalen voor een liter jenever schommelde tussen minimum 75 centiem en 1 frank.

27. J. PHILODEME, *L'ennemi de l'ouvrier : le cabaret*, Liège, 1890, p. 85 kwam tot dezelfde conclusie : "Vous achetez un litre de genièvre à raison de 1 franc ; il est tantôt plus cher, tantôt moins cher. Je suppose que vous n'y versez point d'eau, que vous ne faites point d'autres mélanges... Vous trouvez dans votre litre d'alcool trente grands, soixante petits verres, quarante - huit verres, etc., vous les vendez à 5, à 10 centimes, vous aurez pour un litre, un bénéfice allant de 1 à 2 francs."

Nog enkele opmerkingen. Was, volgens onze steekproef, het jeneverdebiet in de helft van de Brugse herbergen lager dan anderhalve liter daags (wat niet echt veel is voor de toenmalige drank bij uitsteking), dan mogen we toch niet vergeten dat er heel wat herbergen waren: zoals gezegd reeds 667 in Brugge in het jaar 1866, een cijfer dat de volgende jaren onafgebroken zou stijgen. En vele kleintjes maken een groot.

Bovendien zijn het omzetcijfers uit de jaren 1869-1870. Dit was nog maar het begin van wat een heuse alcoholplaag aan het worden was. Cijfers uit de jaren '90 van de vorige eeuw zouden ongetwij-

Afb. 2. De jeneverstokerij Van Mullem aan de Boninvest in 1885, toen de grootste in Brugge (Fotoverzameling Stadsarchief Brugge, z.nr.).

feld nog spectaculairder zijn. En uit het voorgaande moge eveneens duidelijk zijn dat, wat de sterke dranken betreft, jenever veruit de belangrijkste was²⁸. Sporadisch was er sprake van een paar tientallen liter anijs of brandewijn (een peulschil in vergelijking met de vele hectoliters jenever), andere dranken waren als het ware curiosa. Een opsomming van wat die andere gedistilleerde dranken konden zijn vinden we in de bestelling van voornoemde herbergier Houtekeete van 29 december 1868: behalve 387 liter jenever aan 75 centiem per liter diende Van Houtryve ook nog het volgende te leveren: 2 flessen punch aan 2 frank per fles, 2 flessen brand aan 1 frank per fles, 2 flessen crème d'anis aan 1,50 frank per fles, 2 flessen cuirasseau aan 1,50 frank per fles, 2 flessen crème de menthe aan 1,50 frank per fles en tenslotte 1 fles cognac aan 2,50 frank. Nog andere dranken die Van Houtryve - zeer sporadisch en dan nog meestal aan particulieren, niet aan herbergen - leverde waren fijne olie, rum, wijnazijn, groselle en rode en witte wijn.

3. Pogingen tot bestrijding van het alcoholisme

Dat het alcoholisme een sociaal probleem vormde kon niemand ontgaan. Er zijn dan ook enkele pogingen ondernomen om het overmatig drankgebruik te beperken, te beteugelen, zonder evenwel noemenswaardige resultaten te boeken. Te Brugge was men zeer vroeg met het stemmen van een verordening aangaande de bestrijding van de dronkenschap. Reeds op 4 mei 1860 besliste de gemeenteraad dat;

1. eenieder die in het openbaar dronken zou gevonden worden en aldus schandaal zou kunnen veroorzaken, onmiddellijk zou worden aangehouden en hetzij naar het politiebureau, hetzij naar zijn huis zou gebracht worden.
2. er zou, tenzij men kon bewijzen dat de dronkenschap onvrijwillig was, een proces-verbaal opgemaakt worden dat kon gevolgd worden door een boete van 3 tot 15 frank of een gevangenisstraf van 1 tot 5 dagen.

28. Naar de debiet in de Brugse herbergen van die andere belangrijke drank, het bier, hebben we het gissen. We zijn er niet in geslaagd de archieven van een of andere Brugse brouwerij op de kop te tikken.

3. de herbergier, die medeplichtig zou bevonden worden aan de dronkenschap, kon gelijkaardige boetes ondergaan²⁹.

Het alcoholisme was, zoals gezegd, toen nog geen echt sociaal probleem zoals het enkele jaren later wel zou worden. De verbruikscijfers laten toen nog geen onrustwekkende evoluties zien. Toch zullen zeker ook toen wel dronkaards rondgelopen hebben en sommigen werden zelfs, op basis van bovengenoemd gemeentelijk reglement, vervolgd. Alhoewel, de cijfers zijn niet spectaculair. Van 15 juni 1860 tot 31 januari 1862, dus op een tijdsspanne van anderhalf jaar, werden "slechts" 53 Bruggelingen wegens openbare dronkenschap vervolgd en veroordeeld. Niet minder dan 44 van die personen werden als "ouvrier" aangeduid en 3 als "ouvrière". Een vingerwijzing dat het alcoholisme grotendeels gebonden was aan de werkende klasse, zoals M. Timmerman beweerde³⁰, hoewel de politie misschien minder makkelijk een vooraanstaand burger zou oppakken. De andere voor openbare dronkenschap vervolgte personen waren twee voerlieden, een molenaar, een schoenmaker, een herbergier en een kantwerkster³¹.

Door een arrest van het Hof van Cassatie van 26 januari 1863, dat de gemeenten de macht ontnam om de openbare dronkenschap zelf te vervolgen - de overtredingen veroorzaakt door dronkenschap mocht men wel bestraffen - kon dit reglement maar half uitgevoerd worden. Met name artikel 2, de boete, kon niet meer toegepast worden³². In de gemeenteraadszitting van 16 juni 1874 werd dan het reglement een ietsje aangepast zodat men van toen af weer boetes kon opleggen³³.

29. *Bulletin Communal*, 1860, pp. 339-362.

30. M. TIMMERMAN, *Op. cit.*, p. 342.

31. S.A.B., *Politiearchief* (verder P.A.), *Répression de l'ivrognerie 1860-1887*, Etat des personnes qui ont été poursuivies du chef de contravention au règlement sur la répression de l'ivrognerie, depuis la promulgation de ce règlement, 15 Juin 1860, jusqu'à ce jour."

32. *Bulletin Communal*, 1874, pp. 243-244.

M. Timmerman, *Op. cit.*, p. 311.

33. *Bulletin Communal*, 1874, p. 337.

Artikel 2 werd nu als volgt geformuleerd: "Si, dans cet état, il a causé du désordre, où s'il a été étendu par terre, ou marchant d'un pas chancelant, irrégulier, mal assuré de manière à être devenu une cause matérielle d'encombrement ou de danger aussi compromettant pour lui-même que pour la sûreté et la liberté de la circulation, il sera traduit devant le tribunal de simple police et puni, ..." Dit waren dan de overtredingen ten gevolge van dronkenschap die de gemeenten wel mochten bestraffen.

Op nationaal vlak werd heel wat langer gewacht om de dronkenschap via de wetgeving aan te pakken. Pas op 16 augustus 1887 werd een "Loi concernant l'ivresse publique" gestemd. Een langverwachte wet die openbare dronkenschap, vrijwillig of niet, bestrafte, alsook de herbergiers die drank schonken aan reeds dronken personen of aan minderjarigen (minder dan 16 jaar). Andere bepalingen waren het verbod van colportage of de verkoop van sterke dranken buiten herbergen, het verbod van drankverkoop in ontuchthuizen, de nietigverklaring van de herbergschulden van klanten (gericht tegen het gebruik van te drinken op krediet) en het verplicht uithangen van de wettekst in alle herbergen³⁴.

Deze gemeentelijke en nationale bepalingen tegen het drankmisbruik hebben hun doel, de vermindering van het alcoholisme, geenszins kunnen bereiken. Men bleef drinken. En het politieoptreden tegen de drinkebroers bleef ook niet onbesproken. Tot in de gemeenteraad toe werd er dikwijls beraadslaagd over het alcoholprobleem. Zoals in de zitting van 11 januari 1896 toen men naar aanleiding van een discussie over het budget van het Bureel van Weldadigheid op het thema van het alcoholisme en van het gebrekkig politietoezicht hieromtrent belandde. Volgende passus uit die discussie is illustratief :

"-M. Van Steenkiste : Ik ken daar niets van, maar ik weet genoeg dat er zatlappen bij de vrechte zijn die schreeuwen en tieren en nooit gestoord en worden. Wat ook wonderbaar is voor wien dagelijks op straat moet zijn, 't is van die zatlappen te zien komen uit de herbergen waar zij zich beschonken hebben. Hoeveel van die herbergen worden er vervolgd voor drank te hebben geschonken ?

- M. Ronse : Twee

- M. Cauwe : Twee in de laatste zitting

- M. Bon de Crombrughe : Twee in veertien dagen.

- M. Van Steenkiste : In veertien dagen ! Ik zou willen M. Cauwe eene uur zien staan op de vischmarkt... (gelach)

- M. Cauwe : Ik niet. (herhaald gelach)

- ...

34. *Pasinomie*, 1887, pp. 336-360.

- M. Goethals : ... *La proportion du nombre d'ivrognes comparé au nombre des contraventions, à charge de cabaretiers, donne la preuve de la négligence de la police*"³⁵.

De job van politieagent was trouwens niet steeds even makkelijk. Agent Valcke bijvoorbeeld werd op 18 augustus 1900 om 7 uur 's avonds naar de Vuldersstraat geroepen omdat een dronkaard aldaar voor heel wat heibel zorgde :

*"De agent is verplicht geweest den dronkaard naar het politiebureau te leiden, omdat hij hoegenaamd niet wilde zwijgen en naar huis trekken. Onderwege heeft H. hevigen tegenstand geboden, den agent gesmaad en stampen toegebracht. H.M., herbergier, wonende Twijnstr. 1, is den agent ter hulp gekomen en heeft den dronkaard helpen naar het bureau te leiden. Met dit te doen heeft H.M. niet al te wel gevaren want hij ook heeft verscheidene stampen bekomen en zijne wandelstok is door H. aan stukken gebroken worden"*³⁶.

Een andere mogelijke oorzaak van de somtijds nalatige politie wordt aangehaald door een klant van herbergier Karel Persoone. Diens automatische piano mocht niet meer bespeeld worden in zijn herberg in de Gentpoortstraat : een burenklacht sprak over te veel lawaai³⁷. Niet alleen Karel Persoone zelf maar ook een herbergklant gingen in de tegenaanval. Deze laatste beweerde dat al die praatjes slechts van *"wreede, kwaadaardige, eerlooze tongen, die hun evenaaste schandelijk vuilmaken"* komen. Eén van die lasteraars zou zelf een herbergier zijn die *"zelve op een zeer bedenkelijken voet berust. Want weet, Heer Burgemeester en Schepenen, dat hun huis een zedeloos huis is, de vergaderplaats van talrijke Uwer agenten die zij uitnodigt een glas bier te drinken, ten einde goed in hunne oogen te staan"*³⁸.

35. *Bulletin Communal*, 1896, pp. 8-9.

36. S.A.B., P.A., *Toelatingen en klachten, 1899-1914*, 10 september 1900. H.M. had enkele dagen daarvoor (22 augustus 1900) 3 frank schadevergoeding geëist.

37. S.A.B., P.A., *Danszalen en concertkoffiehuizen 1911-1912*, 1 juli 1911 en 2 augustus 1911.

38. *Ibid.*, 28 augustus 1911.

Blijkbaar hield de politie er in dit verband een eerder gezapige, paternalistische houding op na. Men begreep het wel, die dronkenschap. En pas wanneer men echt halsstarrig en koppig was, zoals de dronken H. uit het voorgaande voorbeeld, dan werd men vervolgd. Deze zekere mate van tolerantie werd, hoe kon het ook anders, door bepaalde personen in klachtenbrieven aan de kaak gesteld. De bewoners van het huis in de Langestraat naast de herberg "De Sirene" klaagden erover dat zij konstant door dronkaards werden lastiggevallen. Het ging zelfs zover dat "gisteren-avond om 9 ure met mijne vrouw mijn huis verlatende en mijne deur openende stonden wij aangezigt tegen aangezigt met een beschonken kerel die zijne vuiligheid tegen mijne deur deed, en dit gebeurd alles zonder dat zich daar een enkele politieagent daar omtrent bevind" ³⁹.

De wetgeving en haar eerder min dan meer strikte toepassing was echter niet het enige wapen in de strijd tegen het laat 19e-eeuwse alcoholisme. Vanaf 1878, met de oprichting van de "Association belge contre l'abus des boissons alcooliques", en zeker vanaf 1889, toen vele andere antialcoholbonden dit initiatief navolgden, kwam er een enorme sociale anti-alcoholbeweging op gang. Men wou onder andere het aantal herbergen, dat men als één van de hoofdoorzaken van het alcoholisme bestempelde, drastisch verminderd zien. Die matigheidsbeweging werd aanvankelijk in hoofdzaak gedragen door welgestelde burgerlijke groepen. Later volgde een zekere democratisering en voornamelijk volgende beroepscategorieën participeerden in die beweging: medische en juridische beroepen, staatsambtenaren, hoogleraars en onderwijzers, kleine en grote nijveraars en clerici ⁴⁰. Ook Brugge kende deze beweging. Na een aantal anti-alcoholvoordrachten, gehouden door E. Calmeyn, onderpastoor op de Onze-Lieve-Vrouweparochie, werd op initiatief van de dokter E. Van Steenkiste en E. Calmeyn, in de schoot van de katholieke Gilde der Ambachten, op 15 juni 1891 de "Brugsche Onthoudersbond" opgericht ⁴¹.

39. S.A.B., P.A., *Règlements 1869-1873*, 23 mei 1873.

40. M. TIMMERMAN, *Op. cit.*, pp. 175-260.

41. G. MICHIELS, *Uit de wereld der brugse mensen*, Brugge, 1978, p. 181. *Redevoeringen uitgesproken ter gelegenheid der Stichting van den Brugschen Onthoudersbond door den Eerw. Heer Em. Calmeyn en den Heer Hoogleraar Bouqué op 15 juni 1891*, Brugge, 1891, p. 1.

Afb. 3. De jeneverstokerij Verstraete aan de Langerei in 1880. Later werd deze overgenomen door de Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek. (Foto Stadsarchief Brugge, F0/C6)

De personen die het eerste bestuur uitmaakten vormen samen een perfecte illustratie van de kringen in dewelke de anti-alcoholprincipes het best floreerden :

voorzitter	E. Van Steenkiste, docter
ondervoorzitters	L. Moulaert, advocaat
	J. Van Mullem, onderwijzer
raadsleden	L. Maenhoudt, boekhouder
	V. Chielens, apotheker
	A. De Wynter, onderwijzer
	J. Perquy, handelsbediende ⁴² .

42. *Redevoeringen...*, p. 3.

De "Onthoudersbond" wou in essentie een grotere welvaart bewerken, en dit zowel op lichamelijk, stoffelijk en zedelijk vlak. Het middel daartoe was "*gematigdheid in bier en volledige onthouding van al wat druppel is, van allen korten drank*"⁴³. Om bij de leden de afschuw van jenever aan te wakkeren werden allerhande vlamme betogen gehouden. De Gentse hoogleraar en geneesheer Bouqué sprak tijdens de stichtingsvergadering van de "Brugsche Onthoudersbond" als volgt :

*"Wanneer men den schedel van eenen mensch, die in dronkenschap gestorven is, met hamer en beitel openkapt, ontsnapt er een sterke alkoolgeur, en als men er een fosfoorstekje aan steekt, ziet men somtijds die hersenen vuur vatten. Door dien overvloed van alkool waarin de hersenen zwemmen, wordt de mensch onbekwaam een gezond begrip te vatten of te vormen, een oordeel te vellen of gelijk welk vraagstuk op te lossen. De dronkaard vlucht alle geestelijke inspanning"*⁴⁴.

Behalve allerhande redevoeringen hield de Bond ook nog een grote propaganda voor haar anti-alcoholstrijd. Ze gaf zelfs, vanaf oktober 1892, een eigen (maand) blad uit : het "Onthoudersblad van West-vlaanderen", een a-politiek blad waarin men steeds dezelfde anti-alcohol-refreinen kon lezen⁴⁵.

Welke de preciese sociale impact was van die beweging, die haar activiteiten eigenlijk pas goed begon toen de grote alcoholplaag reeds op haar einde liep, is zeer moeilijk na te gaan. Zeker is wel dat de grote meerderheid van de Bruggelingen de herberg boven de Onthoudersbond verkozen. Toch kende de Bond wel een paar honderd leden. In oktober 1891, dus enkele maanden na de stichting, zou de Bond in Brugge zelf reeds 209 leden geteld hebben⁴⁶, en tijdens de 19de vergadering, op 18 juni 1894, kon men triomfante-

43. *Ibid.*, p. 2. De naam "Brugsche Onthoudersbond" is eigenlijk misleidend. Onthouders eisten namelijk strikte geheelonthouding van alle alcoholische dranken, dus ook van bier. Matigheidsbonden verboden enkel het gebruik van gedistilleerde dranken ; het matig drinken van bier en wijn stond men toe.
M. TIMMERMAN, *Op. cit.*, p. 200.

44. *Redevoeringen...*, p. 7.

45. R. VAN EENOO, *De pers te Brugge : 1792-1914. Bouwstoffen*, Leuven - Paris, 1961, p. 124.

46. GVB, 21.10.1891/2,B.

lijk uitroepen dat “*onze stad meer dan 1000 leden telt, welke nooit meer het afschuwelijke vocht aan hunne lippen brengen*”⁴⁷. Het is overigens veelbetekenend dat die vergadering, alsook heel wat vorige vergaderingen, plaats greep in het lokaal van de “Parijssche Halle”, een herberg ! Het is illustratief voor de plaats van de herberg in het 19e-eeuwse Brugge, dat zelfs diegenen die pleitten voor een drastische vermindering van het aantal herbergen, er toch blijkbaar geen graten in zagen om in een herberg te vergaderen.

47. GVB, 20.06.1894/2,B.

DE GRAFPLAAT VAN ANTHEUNIS DE GRYSE († 1503) UIT DE O.-L.-VROUWEKERK TE OUDENBURG

R. VAN BELLE °

Bij de studie van de in Engeland bewaarde grafplaten stelt men regelmatig vast dat een deel van deze platen aan de keerzijde oudere graveringen vertonen ¹. Op de ca. 8000 aldaar bewaarde koperen grafplaten blijken er tot op heden een 400-tal herbruikte platen te zijn. Men noemt ze palimpsesten. Zij vormden eens een grafmonument, werden op een later tijdstip uit de vloer gebroken, op de keerzijde van nieuwe voorstellingen voorzien en als zodanig herbruikt ².

Van deze 400 palimpsesten zijn er ongeveer 100 waarvan de herkomst uit de vroegere Lage Landen stamt. De oudste kant van deze platen dateert nagenoeg altijd van vóór 1560. De hergraveringen van de jongste zijde gebeurde voornamelijk tijdens de periode 1560-1585. Deze vaststelling is geen loutere toevalligheid. Deze periode stemt immers overeen met de opkomst van het protestantisme in de Nederlanden. Heel wat kerken, kloosters en abdijen werden toen geplunderd en verwoest. De koperen grafplaten vormden een zeer begeerd materiaal, daar in Engeland een grote vraag naar koperen platen voor funerair gebruik bestond. De zeegeuzen organiseerden ware strooptochten en verkochten hun buit in de Engelse havens van Londen, Norwich en Sandwich, die hun belangrijkste toeluchtshavens waren.

° Zwaluwenstraat 1, 8000 Brugge.

1. J. PAGE-PHILLIPS, *Palimpsests, The back of Monumental Brasses*, Londen, 1980, 2 delen. Verder aangehaald als *Palimpsests* ;

ID., *Macklin's Monumental Brasses*, Londen, 1970, blz. 83 e.v. ;

M. NORRIS, *Brass Rubbing*, Londen, 1968, blz. 98 e.v. ;

ID., *Monumental Brasses*, dl. I, *The memorials*, Londen, 1977, blz. 268 e.v. ;

M. STEPHENSON, *A list of palimpsest brasses in Great Britain*, Londen, 1903 (bundeling van bijdragen verschenen in *Transactions of the Monumental Brass Society*). Verder aangehaald als *A list*.

2. J. PAGE-PHILLIPS, *Palimpsests, a.w.*, blz. 19 e.v.

Te Brugge en Gent worden eveneens palimpsestplaten aangetroffen. Zie o.a. V. VERMEERSCH, *Grafmonumenten te Brugge voor 1578*, dl. I, Brugge, 1976, blz. 81-82, *Gent - Duizend jaar kunst en cultuur*, tentoonstellingscatalogus, Gent, 1975, dl. 3, blz. 342.

Van de hand van J. Page-Phillips verscheen een naar volledigheid strevend referentiewerk *Palimpsests, the back of monumental brasses*. De auteur geeft hierbij afbeeldingen van alle gekende palimpsesten weer alsook de bevindingen en besluiten van jaren opzoekingswerk³. Wij werden in de gelegenheid gesteld de wrijfprenten van de Vlaamse grafplaatfragmenten bij de auteur te bestuderen⁴. De identificering van palimpsesten is bijzonder moeilijk daar heel dikwijls van de oorspronkelijke plaat slechts enkele fragmenten bewaard bleven. In de beste gevallen is een deel van een naam of een wapenschild afgebeeld. Bij het onderzoek van een aantal naar stijl Vlaamse palimpsestfragmenten, bleek de voorstelling van een gedeeld wapenschild ons tamelijk vertrouwd (zie afb. 1).

Het betreft een fragment met twee klaverbladen en een keper, een met een derde klaverblad, een schelp en een ossekop, alsook een randfragment met Vlaamse tekst met de vermelding van de naam “[d]e grijse”⁵. Deze fragmenten zijn bewaard in dezelfde kerk, in hetzelfde grafmonument, nl. de graftombe van Edward Humbarstone en Anna Welshe, gedateerd 1583, in de St.-Marychurch te Walkern, Hertfordshire. De gezamenlijke vindplaats en overeenkomst van stijl gaf ons een grote graad van zekerheid dat ze van eenzelfde Vlaams grafmonument afkomstig waren. De identificatie van het gedeelde wapenschild bevestigde dit. Het linker gedeelte stelt het wapenschild voor van de familie de Gryse.

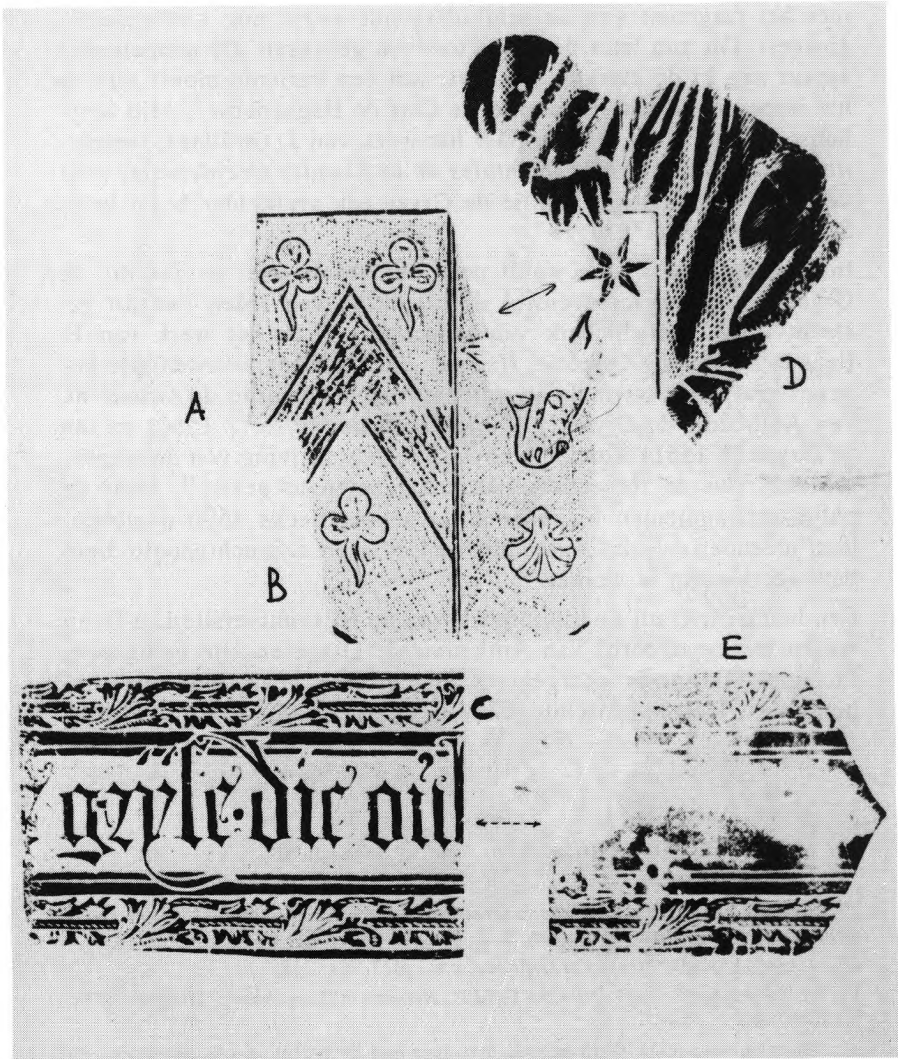
Deze wordt beschreven als volgt: “van zilver met een keper van keel, vergezeld van drie klavers van sinopel” en als helmteken “twee zilveren opziende zwanen met verstrengelde halzen en naar buiten gewende kop tussen een vlucht de enen van zilver, de andere van keel”, devies “avec le temps Gryse”⁶.

3. J. PAGE-PHILLIPS, *Palimpsests, a.w.*, besluiten, zie dl. 1, blz. 13 e.v.

4. Inmiddels heeft J. Page-Phillips deze enige verzameling van palimpsest-wrijfprenten overgemaakt aan de *Society of Antiquaries of London*.

5. Nl. fragmenten A, B en C. J. PAGE-PHILLIPS, *Palimpsests, a.w.*, dl. 1, blz. 72; dl. 2, blz. 125.

6. F. VAN DIJCKE, *Recueil héraldique avec notices généalogiques et historiques sur un grand nombre de familles nobles et patriciennes de la ville et du franconat de bruges, Brugge, 1851, blz. 193*; J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc*, dl. 1, Brugge, 1857, blz. 247.

Afb. 1. Wrijfprent van de fragmenten van de grafplaat van Antheunis de Gryse († 1503) eertijds in de O.-L.-Vrouwekerk te Oudenburg. (Copyright J. Page-Phillips)

Mill Stephenson had in zijn werk *A list of palimsest brasses in Great Britain* deze vereenzelving gemaakt⁷.

Wat de rechter kant van het wapenschild betreft, was de associatie met het fragment van de schilddragende engel nog niet gemaakt geweest. Dit zou later door ons toedoen gebeuren. De aangehaalde auteur zag in de dierkop een hert, wat een variante moest zijn op het wapenschild van de familie De Cerf de Haghedorne⁸. Mill Stephenson wees in dit opzicht naar het werk van J. Gailliard, *Inscriptions Funéraires et Monumentales de la Flandre Occidentale*, waar vermeld wordt dat de familie de Gryse een grafkelder bezat in de St.-Donaaskerk te Brugge⁹.

In *Bruges et le Franc* weidt deze auteur uit over de familie de Gryse. Hij vermeldt evenwel de bijzetting van leden van dit geslacht in de parochiekerk van Oudenburg¹⁰. In het werk van E. Feys & D. Van de Castele, *Histoire d'Oudenbourg*, worden drie koperen grafplaten vermeld in verband met de familie de Gryse, nl. van Antheunis de Gryse († 1503), Jacob de Gryse († 1550) en Jan de Gryse († 1551), zonder evenwel een beschrijving van de wapenschilden van de respectievelijke echtgenoten te geven¹¹. Daar de palimsestfragmenten o.i. naar stijl van omstreeks 1500 dagtekenen, meenden wij dat Antheunis de Gryse en zijn echtgenote dienden weerhouden te worden¹².

Een handschrift uit de bibliotheek van de Rijksuniversiteit te Gent, waarin een grafschrift van Antheunis de Gryse en zijn echtgenote Jacemine Ballinc is weergegeven (zie afb. 2), bevestigde onze hypothese¹³. Het wapenschild van de familie Ballinc wordt er ruw

7. M. STEPHENSON, *A list, a.w.*, blz. 66.

8. Ibidem, blz. 68.

9. J. GAILLIARD, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale. Arrondissement de Bruges*, dl. 2, Brugge, 1861, blz. 140.

10. J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc, a.w.*, dl. 1, blz. 248.

11. E. FEYS & D. VAN DE CASTEELE, *Histoire d'Oudenbourg*, Brugge, 1873, blz. 650 e.v.

12. De tekstband toont gelijkenissen met deze van de grafplaat van Alexander du Bosquiel (1485) en Barbara de Vos († 1511) uit de O.-L.-Vrouwekerk te Brugge. Het randmotief komt op andere Brugse koperen grafplaten eveneens voor.

13. Universiteitsbibliotheek Gent, hs. G 12.925: *Grafschriftenverzameling toebehorend aan L.G. de Crombrughe-Loovelde*, 17de eeuw, f° 197 r°.

Andenbourgh

Si were came des ruines ainsq tse opitayle.

De grijle Ballinc

*Op nētūre bay Antwēn dē grise Land sūche
 sropch lands vanden grise, die vire eest int Jar
 1503. des 3. darb in vijft.
 Die dacht Gombz. Laromine de dorckke bay Jay
 Ballinc twijf baab bay Antwēn dē grise
 die vire eest int Jar 1486. des 23. darb in mo.
 icmbor, op sē ecomsē darb.*

Afb. 2. Wapenschilden van de Gryse en Ballinc met grafschrift, R.U.G., Hs. 12925. (Copyright R.U.G).

geschetst zonder kleurweergave, dit in tegenstelling tot de andere wapenschilden die alle met zorg getekend en gekleurd zijn. Het wapen vertoont een ossekop en drie sterren. Het wapen op de palimpsestfragmenten toont evenwel een schelp in plaats van een ster aan de punt. Waarschijnlijk heeft de tekenaar, vervaardiger van het handschrift (niet gedateerd, maar vermoedelijk uit de 17de eeuw) deze fout uit een ouder handschrift overgenomen. Wapenschilden worden wel eens meer verkeerd opgenomen en verder foutief overgenomen door kopiisten. Een handschrift van J. Le Boucq uit de Koninklijke Bibliotheek te Brussel, gedateerd 1521, dus ouder dan het voorgaande, toont dezelfde ongekleurde tekening¹⁴ en zou o.i. wel eens als model kunnen gediend hebben voor het Gentse handschrift.

De identificering van het wapenschild "Ballinc" liet ons toe een bijkomende palimpsestfragment aan de legpuzzel toe te voegen, nl. een fragment bewaard te Whichford, Warwickshire, met de afbeelding van een hoorn, een ster en een schilddragende engel alsook een fragment van omlijsting, zonder grafschrift¹⁵.

Als besluit hierop menen wij het wapenschild van de familie Ballinc te kunnen beschrijven als volgt: "op een veld een ossekop met twee sterren in het schildhoofd en een schelp aan de punt"¹⁶. De kleuren en metalen blijven vooralsnog onbekend. Het grafmonument zal er als volgt uitgezien hebben: een vlakke zerk belegd met een koperen omlijsting voorzien van het grafschrift; met in het midden van de zerk het wapenschild van Antheunis de Gryse vermoedelijk met schilddekking en het gedeelde schild van Jacemine

14. Koninklijke Bibliotheek Brussel, *Fonds Merghelinc*, nr. 34: J. Le Boucq, *Epitaphier des Flandres. Pays Bas & Nord de la Flandre*, 1521, f° 88 v°. De Gentse epitaphier neemt volledig de grafschriften over van het Brusselse handschrift, dit in de zelfde volgorde, op enkele varianten na. De wapenschilden van het Gentse handschrift zijn voor het merendeel zorgvuldig beschilderd. Het Brusselse handschrift geeft gestileerde schetsen van de wapens weer, met hier en daar aanduiding van de kleuren en metalen door middel van kenletters.

15. J. PAGE-PHILLIPS, *Palimpsests, a.w.*, dl. 1, blz 72 en 77. Deze twee fragmenten waren ingewerkt in het grafmonument met beeltenis van kapelaan Asheton met datum 1582.

16. De ster is binnenin voorzien van stralen. Wij geven de voorkeur aan de vereenzelviging met een ossekop eerder dan een stierekop. Een ossekop is aanzienend en zonder hals. Zie C. PAMA, *Rietstap's Handboek der Wapenkunde*, Leiden, 1961, blz. 144.

Ballinc met één (of meer) schilddragende engel¹⁷. Wat het graf-schrift zelf betreft vermeldt het handschrift uit de Koninklijke Bibliotheek het volgende :

*En une lame de cuivre sont ces armes - Gryse - Baillieux (sic). Sepulture van Anthonis de Gryse Jans zuene scepene lands van de Vrijen die overleet int jaer 1503 derden dach in ougst. Hier leght Joncvrauwe Jacemine de dochter van Jan Baillieux twijf was van Anthonis de Gryse die overleet int jaer 1486 de 23 dach in november up sinte Clemens dach*¹⁸.

Het Gentse handschrift vermeldt :

Aultre lame de cuivre avecq tel epitaphe. De Gryse-Ballinc. Sepulture van Anthuenis de Grise Jans suene scepen s'lands vanden vrijen, die overleet int jaer 1503 den 3. dach in ougst.

*Hier lecht joncvr. Jacomine de dochter van Jan Ballinc twijf was van Antheunis de Grise die overleet int jaer 1486 den 23. dach in november up Ste. Clemens dach*¹⁹.

De belangrijkste afwijking is de naam Ballinc i.p. van Baillieux. De Gentse kopiist had aanvankelijk ook Baillieux geschreven maar heeft dit doorstreept en erboven de naam Ballinc geplaatst. De naam Ballinc hebben we vaker in verband met Oudenburg aangetroffen, o.a. wordt een Jacob Ballinc vermeld als burgemeester te Oudenburg in 1448²⁰. J. Gailliard vermeldt in zijn genealogie over de familie de Gryse eveneens de naam Ballinck²¹.

B. Feys en D. Van de Castele daarentegen vermelden de naam Baillieux²².

Over de familie de Gryse troffen we de volgende gegevens aan²³.

17. Gelijkwaardige konstrukties kwamen veelvuldig voor te Brugge. Zie V. VERMEERSCH, *a.w.*, dl. 2 & 3, nrs. 318, 446, 483 e.a.

18. Hs. *Merghelinck, a.w.*, f° 88 v°. Voor de naam Baillieux zie verder.

19. Hs. G 12.925, *a.w.*, f° 197 r°.

20. E. FEYS & D. VAN DE CASTEELE, *a.w.*, blz. 627.

21. J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc, a.w.*, dl. 1, blz. 248.

22. E. FEYS & D. VAN DE CASTEELE, *a.w.*, blz. 650.

23. J. GAILLIARD, *Bruges et le Franc, a.w.*, dl. 1, blz. 247-250.

Antheunis de Gryse was de zoon van Jan de Gryse, "krikhouder"²⁴ van het Brugse Vrije en van Marie van Boonem. Hij zelf was schepen van het Brugse Vrije van 1479 tot aan zijn dood in 1503. Hij was gehuwd met Jacemine Ballinc, dochter van Jan Ballinc en van ... Ghiselin. Hij had vier kinderen, waarvan twee bastaarden, nl. :

- Marie de Gryse, die een eerste maal huwde met Jan van der Gracht en nadien met François van den Hecke ;
- Jan de Gryse († 1551) die huwde met Barbele van Rijne († 1509). Hun grafstede te Oudenburg was eveneens bedekt met een koperen grafplaat²⁵ ;
- Antoine de Gryse, een bastaardkind, die priester werd ;
- Jan de Gryse, een bastaardkind, die huwde met Catherine Wilhoets.

De broer van Antheunis nl. Jacob de Gryse, die gehuwd was met Anna vander Noot, was eveneens begraven te Oudenburg onder een koperen grafplaat²⁶.

Antheunis de Gryse heeft blijkbaar een jaargetijde met diensten en giften gesticht. De stichtingsakte zelf hebben we niet teruggevonden. De akte waarbij zijn zoon Jan deze vermeerderd en uitbreidt tot zijn echtgenote Barbele van Rijne is wel bewaard. Op 16 april 1541 laat Jan de bepalingen ervan akteren in het bijzijn van de nodige wereldlijke en geestelijke gezagdragers²⁷.

24. De krikhouder had een gerechtelijk functie, welke een bijzondere onderlegdheid in de kennis van het recht vergde. Zie L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges. Inventaire des Chartes*, dl. 2, Brugge, 1871-85, blz. 273.

25. Kon. Bibl. Brussel, *Fonds Merghelinck*, nr. 34, a.w., f° 88 v° : *En lame de cuivre sont ces armes de Gryse en van Rijne). Sepulture van Jan de Grise fs Antheunis in zijnen tide scepene slands van den vrijen die overleet int jaer 1551 den vierden dach in Meye. Hier lecht joncvrauwe Barbel fa Simoens van Rijne wettelicke gheselnede van Jan de Grise dien overleet int jaer 1509 den 30 dach in meye.*

26. Kon. Bibl. Brussel, *Fonds Merghelinck*, nr. 34, a.w., f° 88 v°.

Devant sont gravés en lame de cuivre ses armes et épitaphe (o.a. de Gryse en vander Noot). *Sepulture van Jacob de Grise Jans zuene die overleet den 5 dach in september a° XV° vichtich ende van Joncvr. Anna vander Noot fa mer Jherosnimis gheselede van Jacob de Grise die overleet a°...*

27. Rijksarchief te Brugge, *Kerkarchief Oudenburg*, nr. 16 (zie bijlage).

De leden van de familie de Gryse blijken verder weldoeners van de O.-L.-Vrouwekerk te Oudenburg geweest te zijn. Hun grafkapel was afgesloten met een koperen balustrade die de wapens vertoonde van de Gryse en Barbele van Rijn. Een glasraam in de abdijkerk van Oudenburg met afbeelding van het wapenschild de Gryse gaf blijk van de mildheid van deze familie aan deze abdij²⁸.

Hoe is de grafplaat van Antheunis de Gryse in Engeland beland? Ze werd vermoedelijk rond 1579 of kort hierop uit de kerk geroofd. Volgens de kronieken werd de kerk toen door de protestanten ernstig beschadigd en gedurende een bepaalde periode zelfs voor hun diensten betrokken²⁹. Het is evenwel niet uitgesloten dat de stadsautoriteiten zelf het koper uit de grafmonumenten hebben laten uitbreken. De kronieken vermelden immers dat de kerkontvanger belast werd met de verkoop van de meubilering van de kerk: het metaal en het ijzer brachten 14 pond op, het lood 168 pond, de koperen kandelaar 37 pond, enz.³⁰. De opbrengst van de goederen uit de kerk werden als buitengewone inkomsten ingeschreven in de stadsrekeningen en werden speciaal aangewend om beschuttingen te bouwen en grachten te delven ten einde de inwoners van de stad te beschermen tegen de invallen van zowel de hervormden als de Walenbenden die voortdurend de streek teisterden³¹. Dat met het woord "metaal" koper bedoeld wordt, lijdt geen twijfel daar men verder het onderscheid maakt met ijzer en lood. In sepultureboeken worden zerken met koperinlegwerk vaak beschreven als *een tombe int motael*. Het koper werd ofwel geroofd ofwel verkocht en naar Engeland verscheept. Het werd rond 1582 in een Engels grafplatenatelier versneden en op de keerzijde van de afbeelding van nieuwe aflijvingen en opschriften voorzien, om ten slotte opnieuw in een grafmonument te worden ingewerkt.

28. E. FEYS & D. VAN DE CASTEELE, *a.w.*, blz. 649.
Kon. Bibl. Brussel, *Fonds Merghelincx*, nr. 34, *a.w.*, f° 88 v°: *Tout le clos de la chapelle est très riche de colonnes de cuivre ou sont ces armes timbrée de Grise et celle de Barbe de Rinne*; f 89 v°: *Au cœur de la dite église sont ses armoiries en une verrière* (gevolgd door ondermeer de wapens van de familie Halewijn en de Grise).

29. E. FEYS & D. VAN DE CASTEELE, *a.w.*, blz. 307-308.
W.H. JAMES WEALE, *Pièces inédites sur la réforme en Flandre* in *La Flandre*, dl. 3 (1869-70), blz. 409-411.

30. E. FEYS & D. VAN DE CASTEELE, *a.w.*, blz. 309.

31. *Ibidem*, blz. 309.

Uit de verzameling palimpsestafbeeldingen van J.C. Page-Phillips konden we nog andere grafplaten identificeren, o.a. die van Jacob van de Wegheschede uit Sint-Winnoksbergen, die van Adriaen van Merendree afkomstig uit de O.-L.-Vrouwekerk te Brugge, e.a. De Vlaamse palimpsestplaten in Engeland vormen een niet te verwaarlozen studiemateriaal voor een betere kennis van de Vlaamse koperen grafplaten en de economische achtergronden van de beeldenstorm.

BIJLAGE

Fundatieakte van Jan de Gryse (6 april 1541 o.s.)

- Rijksarchief Brugge, *Kerkarchief Oudenburg*, nr. 16.

Wij burchmeester ende scepenen vander stede van Oudenburch doen te wetene allen luyden dat voor ons date deser lettren in propre persone ghecompareert zijn eerbare en voorzieneghe Jan de Grijse scepen van den lande ende jurisdictie vanden vrijen ter eender zijde, ender meester Joos van Huele en Aernoud Plaessche presbyteres prochiepapen metsgaders Jacob Heineman, Jan Gheeraerds, Cornelis Busschop, Dieric vander Zalme en Jacob Pauwaert, Kercke ende dischmeesters vande prochiekercke alhier ter andere zijde, te kennen ghevende, te wetene: De voornomde Jan de Grijse: hoe dat hij ter augmentatie vande goddelicke diensten ende ter zaelighe memorie van Anthonis de Grijse en joncvrauwe Jakemijne zijn vader en moeder en van joncvrauwe Barbele van den Rijne zijn wettelicke ghezellenede was en voorts, van allen kersthenen gelovige zielen ghefondeert en bezet heeft ende de voornomde prochiepapen, Kercke en dischmeesters over hemlieden ende heurlieden successeurs ende naercommers in officien gheaccepteert en ghenomen hebbende te almen en aen almen jourlicx teeweghen daeghe de naervolghende diensten en distributie: Eersten telcken derden daeghe van ougst ofte tsanderdaechs daernaer indien een zondach ofte andere notabele empeschement ghevele upden selven derden in ougst voor het jaerghetijde van 'svoors. Jans vaeder en moeder ghedaen ende ghesonghen te sijnen metten vullen choore, commendatien en daernaer eene ghesongene messe van Requiem, met diaken en subdiaken voor den hooghen ultiuer. Daer vooren de prochiepape celebreeende dezelve messe hebben zal acht schell. par. De capellaenen vanden ghemeeenen choore die de zelve messe en commendatien zinghen zullen acht schell. par. De jonghers coristen twee schell. par. voor een half pont was twee schell. par., voor een vierendeel wijns drie schell. par., voor offerbroot twee schell. par., voor twee stallichten te grave twee schell. par. De kosters voor heurlieder dienst twee schell. par. Ende de voornomde dienst ghedaen zijnde zal de prbre gaen te grave inde noortcapelle aende westzijde van der tombe daer Mer Felix van Ghistelle begraven es en aldaer lesen metten costers en jonghers de psalm misere mei Deus en De profundis clamari. En ter zelve daeghe zullen voorn. dischmeesters rechten en stellen binnen de voornomde kercke eenen disch ofte taele van achtiën brooden de waerdich zijnde twee schell. par en up elc brood steken in gheld vier schell. par. Daerop de grauwe zusters van Ste Fransoys ordene alhier hebben zullen drie provenen ende dander zullen ghegeven worden den scamelen crancken huusweken der voorn. stede. Den tweesten dienst en jaerghetijde zal ghedaen worden voor den voorn. Jan de Grijse ende de voorn. jonckvrauwe Barbel zijn ghezellenede was, telcken twee en twintichsten in meye inde eeuwicheit alghelijck en inder maniere dat boven geseyt es van den eersten dienste en distributie van provenen. Ende thenden zelve dienst zal insghelijck de priester metten costers en jonghers lesen de voornomde psalmen miserere en

deprofundis inde voornom. capelle ter sepulture liggende aende zutzijde van Sente Margriete outlaer jehghens over de deure vande sanctuarie. Voor alle welcke diensten en provenen en onderhoud van dien de voorn. Jan de Grijsse wettelick van burchmeesters en scepenen slands van den vrijen de voornomde kercke up ghedregen ende ghetransporteert heeft eenen rentebrief van twaelf pond par. te lossen den penninck zestiene, sprekende up... met conditie dat indien tverloop van dezelve renten up een jaer niet inelic noch recouvreerlick en waere bij orloge ofte ander caes fortuyt dat de voorn. dienst naer rate van tgeene dat men niet en zal connen recouvreeren ghemijndert ende ghesmaeldeelt zal woorden, behouden nochtans dat altijds de voorn. taefele en disch achttien provenen ende qualiteyt en waerde alsboven ghestelt en ghedistribueert zal worden onghemijndert en zonder eenighe deminutie. Ende insghelijcks indien de voorn. renten afghelost wierde ende men de pennynghen niet weder belegghen en conste in andere ghelijcke rente up galt (?) souffisant bezet binnen drie maenden, zo zal naer rate van denzelven tijt van drie maenden en niet langher de voorn. dienst mooghen gesmaeldeelt en ghemodereert wesen altijts onvermindert de voorn. provenen alsboven. Met alwelcke bezetten en assignementen de voorn. prochiepapen, kercke en dischmeesters over heml. en heurl. naercommers in officien uutter name van de voorn. kerkcke verclaerst hebben te vrede te zijnen, hemlieden en heurlieden voors. naercommers in officien metsgaeders alle de voors. kercke temporeele goedinghen verbindende int vulcomen ende onderhoudt van al tghuene, daer voorscreven es en elc point zonderlinghe in eeuwigheit al zonder fraude. In oorconde en waerheid van welcke zaecten hebben wij, burchmeesters en scepenen voornomt dese let-tren ghedaen zeghelen metter zeghele van zulcke der zelve stede. Actum op den zesden dach in april in tjaer ons heeren duust vijf hondert eenen-veertich voor Paesschen.

LODEWIJK BLANDEIN, SCHILDER TE BRUGGE VAN 1512 OF 1513 TOT 1566

A. SCHOUTEET °

De figuur van Lodewijk Blandein werd jaren geleden voor het eerst belicht door R.A. Parmentier. Hij publiceerde een korte levensschets gevolgd door een drietal documenten¹. Alhoewel de hiernavolgende bescheiden tot nog toe onbekend waren en een gelukkige aanvulling betekenen, toch is de levensschets die wij hier van deze Brugse schilder laten volgen, ten dele een herhaling van de door Parmentier geleverde nota.

Als zoon van de schilder Jan Blandein² en echtgenote Margareta van der Lende, werd Lodewijk Blandein in 1512 of het begin van 1513 te Brugge geboren. In een document d.d. 16 maart 1558 en in een ander van 30 januari 1565³ wordt inderdaad getuigd dat hij destijds respectievelijk zesenvieftig en tweeënvijftig jaar oud was. Op zevenentwintigjarige leeftijd, meer bepaald op 18 oktober 1539, werd hij als vrijmeester-schilder in het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers van Brugge opgenomen. Het was zijn vader, in de hoedanigheid van klerk van het ambacht, die de inschrijving in de gildeboeken registreerde. Jan Blandein was toen reeds het einde van zijn leven nabij: hij overleed immers in 1540 of in het begin van 1541 en werd als klerk van het ambacht op 2 maart 1541 door zijn zoon Lodewijk vervangen. In zijn hoedanigheid van klerk van de beeldenmakers en de zadelmakers hebben we verscheidene voorbeelden van het handschrift en van de handtekening van Lodewijk Blandein bewaard⁴.

° Ere-stadsarchivaris, E. Deneckerestraat 10, bus 2, 8000 Brugge.

1. R.A. Parmentier, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugse schildersmilieu in de XVIe eeuw*, in *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, XX (1951), p. 175-176.

2. Over Jan Blandein, zie: A. Schouteet, *Documenten in verband met de Brugse schilders uit de XVIe eeuw*, in *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, XXVI (1957), p. 247-251.

3. Het document d.d. 30 januari 1565 staat afgedrukt in *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, X (1940), p. 123.

4. C. Vanden Haute, *La corporation des peintres de Bruges*, Brugge-Kortrijk, 1909, afb. tgo. p. 95.

Omstreeks hetzelfde tijdstip waarop hij meester-schilder te Brugge werd, trad Lodewijk Blandein in de echt met Godelieve van den Berghe, dochter van Valentijn en weduwe met twee kinderen van meester Pieter Roelpot⁵. Uit dit huwelijk werd in 1542 een zoon geboren, Oste genaamd, die op eenentwintigjarige leeftijd Brugge heeft verlaten en zich als zadelmaker te Doornik is gaan vestigen⁶.

In 1545 werd Lodewijk Blandein, samen met enkele andere voor-
aanstaande leden, door het ambachtsbestuur van de beeldenmakers
en de zadelmakers als gevolmachtigd vertegenwoordiger aange-
steld⁷.

Lodewijk Blandein bereikte geen hoge leeftijd. Amper vierenvijftig
jaar oud, overleed hij in de week van 17 tot 23 juni 1566. Hij werd
op de Sint-Salvatorsparochie te Brugge begraven⁸.

Op het einde van zijn leven zal hij dus op het grondgebied van deze
parochie gewoond hebben en wel bepaaldelijk in de Smedenstraat,
zoals uitdrukkelijk in een document van 12 november 1565 wordt
aangegeven. Wel waren de echtelingen Blandein ook eigenaars van
een huis, dat door de echtgenote Godelieve van den Berghe was
aangebracht, gelegen aan de westzijde van de Sint-Jorisstraat te
Brugge en ressorterende onder een andere parochie. Maar of Lode-
wijk Blandein dit huis ooit bewoond heeft, is op verre na niet zeker.
In ieder geval werd dit huis van de hand gedaan geruime tijd vóór
het overlijden van Lodewijk Blandein : het werd op 9 juli 1561 ver-
kocht aan de zilversmid Paulus Lyns.

5. Meester Pieter Roelpot overleed op het einde van het jaar 1538. Uit zijn
huwelijk met Godelieve van den Berghe liet hij twee kinderen na, Hans en Andries,
die op 16 januari 1539 van voogden voorzien werden. Deze voogden deden op 1
februari daaraanvolgende bij de weeskamer van Brugge aangifte van het vaderlijk
versterf van hun pupillen ten bedrage van 14 pond groot. Zie : Brugge, Stadsar-
chief, 208 : *Wezengoederen, aantekenboek van eedsafleggingen door voogden over
1531-1545*, fol. 237, nr. 9, en *register van wezengoederen van Sint-Nikolaaszesten-
deel over 1531-1552*, fol. 86.

6. Zie : R.A. Parmentier, *a.w.*, p 176.

7. Zie : R.A. Parmentier, *Bescheiden omtrent Brugsche schilders van de 16e eeuw*,
in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, LXXX (1937),
p. 110.

8. Zie : Brugge, Bisschoppelijk archief, *fonds van de Sint-Salvatorskerk, rekenin-
gen van de kerkfabriek over 1555-1568* (rekening over het dienstjaar 1566 jan. 1-
dec. 31), fol. 3, nr. 7 : "Den Zondach 16 in junius (d.w.z. gedurende week eindig-
end op zondag 16 juni) over 't begraven van Louys Blandein over graf : XVI gr.,
comt de kercke : VIII gr."

Godelieve van den Berghe heeft haar echtgenoot, Lodewijk Blandein, nog verscheidene jaren overleefd. Zij overleed ruim zeven jaar nadien en werd eveneens op de Sint-Salvatorsparochie begraven, in de week voorafgaande aan de zondag van 8 februari 1573⁹.

Blijkbaar heeft onze schilder lange tijd op de Sint-Salvatorsparochie gewoond en wellicht was het omdat hij parochiaan was, dat de kerkfabriek van de Sint-Salvator zich bij herhaling tot hem heeft gewend om schilderwerk te laten uitvoeren. Voor de Sint-Salvatorskerk heeft hij in 1551 het pauselijk wapen herschilderd, in 1555/56 het nieuwe uurwerk verguld en geverfd, in 1557 het doksaal en het gewelf van een kranskapel geschilderd, en in 1560 twee ontwerpen gemaakt voor de koperen afsluiting omheen het nieuwe sacramentshuisje¹⁰ alsook twee bussen gekleurd.

Lodewijk Blandein is ook werkzaam geweest voor de stedelijke Bogardenschool, een instelling voor arme weeskinderen. In 1555/56 maakte en schilderde hij toneelrequisieten¹¹. Overigens schijnt hij de Bogardenschool nogal genegen geweest te zijn, want gedurende het dienstjaar 1546/47 begiftigde hij haar met 20 denier groot¹².

Van 1546 af tot en met 1565 stoffeerde Lodewijk Blandein de vier pareerkaarsen, die door de nering van de Brugse makelaars in de jaarlijkse Heilig-Bloedprocessie werden omgedragen. Daarvoor kreeg hij aanvankelijk een vergoeding van 10 schelling groot. Van 1549 af eiste hij echter een vergoeding van 13 schelling 4 denier

9. Zie: Bisschoppelijk archief, *fonds van de Sint-Salvatorskerk, rekeningen van de kerkfabriek over 1569-1584* (rekening over het dienstjaar 1573 jan. 1-8 dec. 31), fol. 8 v., nr. 1: "Van den ontfanck uuter portie van heer Pieter van Cueninck van begravinghe ende huutvaerden: ... Noch up den zondach den VIIIen sporcle ontfaen over 't begraven van der wedewe van Loys Blandein over 't graf: XVI grooten, compt de kercke: VIII gr."

10. Over dit sacramentshuisje, zie: K. Vershelde, *De kathedrale van S. Salvator te Brugge*, Brugge, 1865, p. 129-130, en L. Devliegher, *De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge. Inventaris*, Tielt-Amsterdam, 1979, p. 20-21 (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, dl. 8).

11. Zie: L. Gilliodts-van Severen, *Inventaire diplomatique des archives de l'ancienne école Bogarde à Bruges*, III, Brugge, 1900, p. 1018, 1020.

12. Zie: Brugge, Stadsarchief, 438: *Bogardenschool, rekeningen van de boekhouder over 1518-1550, journaal van Cornelis Coolbrandt over het dienstjaar 1546 febr. 2 - 1547 febr. 2*, fol. 7 v., nr. 5: Ontfaen van Loys Blandein, in aelmoese: XX gr." en fol. 30 v., nr. 13: "Ontfaen van Lowys Blandain per folio VII: 1 s. VIII d. gr."

groot “midts dat hy 't niet min doen en wilde”. Maar van 1559 af werd deze vergoeding door de nering teruggebracht op 13 schelling groot¹³.

Niet alleen decoratief schilderwerk heeft Lodewijk Blandein voor de Brugse makelaarscorporatie uitgevoerd. In 1554 heeft hij ook een paneel geschilderd met voorstelling van het Laatste Oordeel, en met onderaan de wapenschilden van deken, hoofdmannen en pensionaris van de nering. Dit paneel was bestemd ter versiering van de gildekamer. Vooraf legde hij het patroon ervan ter goedkeuring voor, waarna de uitvoering op 19 juni 1554 werd toegewezen tegen 24 schelling groot. Het tafereel van 2 1/2 el hoog bij 2 1/4 el breed moest tegen Allerheiligen (1 nov.) daarna afgeleverd worden. Alles lijkt erop dat Blandein de overeenkomst heeft nageleefd, want in de gilderekening over 1555/56 werd het overeengekomen bedrag van 24 schelling groot door de nering aan hem uitgekeerd.

In 1565, amper één jaar vóór zijn afsterven, kwam Lodewijk Blandein met het stedelijk gerecht in aanraking: hij werd op 9 juli van dit jaar veroordeeld om een bedrag van 3 pond 7 schelling 3 denier groot bij de weeskamer van de stad in bewaring te geven. Om die reden werd op zijn huisraad wettelijk beslag gelegd. Aldus bezitten we de opgave van “alle ende eenyeghelicke de partien van cathelicke goederen binnen denzelven huise wesende”. Het huis behelsde blijkbaar slechts twee vertrekken: de keuken, tevens als woon- en slaapkamer gebruikt, waarin het “dridsoor met een tafereel daerup” zich bevond en dat volgens de gebruiken van de tijd het belangrijkste meubelstuk was, en de winkel of het atelier van de schilder, waarin verscheidene schilderijen op paneel en op doek voorhanden waren.

13. Brugge, Stadsarchief, 299: *Makelaars, resolutiën over 1544-1585*, fol. 11 v., 15, 22, 26, 28 v., 30, 33, 35 v., 70, 84, en *ib.*, *rekeningen over 1545-1565*, fol. 14 v., 24, 34, 46, 57 v., 66 v., 74, 81, 89, 98 v., 108, 119, 127, 136 v., 146, 153 v., 159 v., 166 v. 171, 182 v.

BIJLAGEN

1

1546 oktober 21. - *Lodewijk Blandein, schilder, en Pieter Lachoens, schoenmaker, worden aangesteld tot voogden over Frans, de minderjarige zoon van Frans Everaerd en Johanna Blandein.*

Loys Blandein, schildere, ende Pietre Lachoens, cordewanier, juraverunt tutores van Franskin, Fransois Everaerds kindt by Tannekin Blandeins, uxor. Actum den XXIen in octobre XLVI, present : Merendre ende Boulongier, scepenen, clerc : Valcke ¹.

Brugge, Stadsarchief, 205 : *Wezerij voorgedijenschappen, 1545-1558*, fol. 145, nr. 2.

2

1551. - *De kerkfabriek van Sint-Salvators te Brugge keert een bedrag van 9 schelling 6 dernier groot uit aan de schilder Lodewijk Blandein voor het vernieuwen van het pauselijk wapen.*

Item, betaelt Lowis Blandein, scilder, over het scilderen van de slotels ende den wapene van den paus te vernieuwen ², comt per billet :IX s. 6 gr.

Brugge, Bisschoppelijk archief, fonds van de Sint Salvatorskerk, *rekeningen van de kerkfabriek over 1547-1553* (rekening over het dienstjaar 1551 jan. 1-dec. 31), fol. 77, rubriek : "Dit naervolghende es de betalinghe".

3

1554 juni 19. - *De corporatie van de Brugse makelaars bestelt een schilderij met voorstelling van het Laatste Oordeel aan Lodewijk Blandein.*

1. Op 27 oktober van hetzelfde jaar deden deze voogden bij de weeskamer van Brugge aangifte van het zoengeld dat hun pupil voor de dood van zijn vader had gekregen. Zie : R.A. Parmentier, *Bronnen voor de geschiedenis van het Brugsche schildersmilieu in de XVIe eeuw*, in *Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, XXXVII (1951), p. 175.

2. Hiermede wordt waarschijnlijk bedoeld dat Lodewijk Blandein het wapenschild van de regerende paus, dat in de Sint-Salvatorskerk voorhanden was, heeft vernieuwd en herschilderd. Dat mag wellicht in verband gebracht worden met paus Julius III, die op 7 februari van het voorgaande jaar 1550 werd verkozen en op 22 februari daaraanvolgende werd gewijd.

Actum XIXen juny LIIII.

Besteet Loys Blandain, de schildere, een tafereel van 't Oordeel Gods om in de consistorie van der neerynghe te hanghen volghende 't patroon dat hy die van der neerynghe ghetoocht heeft, ende moet tzelve tafereel hoghe zyn twee ellen ende een alf, breet twee ellen ende een vierendeel, voor de somme van vierentwyntich schellynghen grooten, te leveren Alderhelichmisse proximo ende moet onder ghesteld worden de wapenen van dekin ende hooftmannen van desen jaere midtsgaders van den pensionaris³.

Brugge, Stadsarchief, 299 : *Makelaars, resolutiën over 1544-1585*, fol. 34 v.-35.

4

1555 november 21. - *In vervanging van Pieter Lachoens wordt Joost Schoevlieghe aangesteld om samen met Lodewijk Blandein voogd te zijn over Frans, de minderjarige zoon van Frans Everaerd en Johanna Blandein.*

Joos Schoevlieghe, backere, in stede van Pietre Lachoens, verlaten quia partie, met Loys Blandein, te vooren voochd van Franskin, Francois Everardts zuene by Jannekin Blandein, uxor. Actum eodem die [den XXI in novembre LV] presentibus ut supra [Casenbroodt, overzienre, Voocht ende Merendre, scepenen]⁴.

Brugge, Stadsarchief, 205 : *Wezerij voogdijschappen, 1545-1558*, fol. 166, nr. 12.

5

1555-1556. - *De kerkfabriek van Sint-Salvators te Brugge betaalt 3 pond groot en daarna nog 4 schelling 6 denier groot aan Lodewijk Blandein voor het schilderen en vergulden van het uurwerk.*

Betaelt Loys Blandein, scildere, de somme van twintich scellinghen grooten ter goeder rekeninghe van drie ponden grooten die hy hebben moet over 't scilderen van den berderen van den wysers derzelve kerkcke, blyckende by quictantie innehoudende dezelve 20 s. gr.

3. De betaling geschiedde tijdens het dienstjaar 1555 sept. - 1556 sept.. Zie : Brugge, Stadsarchief, 299 : *Makelaars, rekeningen over 1545-1565*, fol. 109, nr. 1 : "Betaelt Loys Blandein over de volle betalynghe van den taeffreel bij hem de neeringhe ghelevert, somme : XXIII s. gr."

4. Op 9 december van hetzelfde jaar deden Joost Schoevlieghe en Lodewijk Blandein, als voogden over Frans Everaerd, bij de weeskamer van Brugge aangifte van een bedrag, dat hun pupil van zijn grootmoeder Marie Dhane, had geërfd. Zie : R.A. Parmentier, *a.w.*, p. 176.

Item, Lowys Blandein, de schildere ; de somme van 2 lb. gr. over de vulle betalinghe van III lb. gr. die hem de kercke sculdich was over 't schilderen van de wysers, blyckende by quitantie ende ordonnantie : II lb. gr.

Item, Loys Blandein, schildere, voor dat hy vergult heeft drie lepelen an den wysers van der orloge van deser kercke : III s. VI d. gr.⁵.

Brugge, Bisschoppelijk archief, fonds van de Sint-Salvatorskerk, *rekeningen van de kerkfabriek 1555-1568, rekening over het dienstjaar 1555 jan. 1-dec. 31*, fol. 34 v., nr. 1 ; *rekening over het dienstjaar 1555 dec. 15-1556 dec. 25*.

6

1557. - *De kerkfabriek van Sint-Salvators te Brugge betaalt 37 schelling groot aan Lodewijk Blandein voor het schilderen van het doksaal in de voorkerk en het gewelf van de Sint-Pieters - en Sint-Pauluskapel.*

Betaelt Lowys Blandeyn voor 't schilderen van den docsael in de voorkercke : XII s. gr.

Betaelt dezelve voor 't schilderen van de vauteringhe van Sint Pieter ende Sinte Pauwelscapelle⁶ : XX s. gr.

Betaelt dezelve Lowys Blandeyn over 't overwerck dat dezelve ghedaen heeft an den doxsaal ende an de vauteeringhe van Sinte Pieter ende Sinte Pauwelscapelle, blyckende by 't inhouden van zyn biljet, de somme van V s. gr.

Ib., id. *rekening over het dienstjaar 1557 jan. 1 - dec. 31*, fol. 82 v.

5. De bovenstaande teksten staan voorzeker in verband met het nieuwe uurwerk dat door Jan Eeuwout in 1555 voor de Sint-Salvatorskerk werd gemaakt. Zie : *Ibid.*, *rekening over het dienstjaar 1555 jan. 1 - dec. 31*, fol. 40 v. nr. 1 : "Betaelt meester Jan Eeuwout, orlogemakere, de somme van zesse ponden grooten ter goeder rekeninghe van dies men hem sculdich wezen zal van der orloge, die hy aenghenomen heeft te makenen voor dezelve fabrycke, achtervolghende den contracte hier overgheleyd, innehoudende quictantie van den voornoemde VI lb. gr.". Dit uurwerk bevond zich op de toren en had drie wijzerplaten langs buiten - op de west, noord- en zuidzyde - en één langs binnen vn de kerk. Zie : K. Vershelde, *De kathedrale van S. Salvator te Brugge. Geschiedkundige beschrijving*. Brugge, 1863, p. 22-23, waarin verkeerdelijk staat aangegeven dat Jan Eeuwout het nieuwe uurwerk in het jaar 1554 vervaardigde.

6. Deze en voorgaande post werden ook gepubliceerd in L. Devlieghe, *De Sint-Salvatorskathedraal te Brugge. Geschiedenis en architectuur*. Tielt-Büsum, 1981, p. 204 (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, dl. 7).- De Sint-Pieter en Sint-Pauluskapel, thans de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Loreto, is de eerste in de zuidelijk kooromgang, naast de sakristie. Het gewelf van deze kapel kwam pas in 1556 tot stand. Zie : K. Vershelde, *a.w.*, p. 129, en A. Duclos, *Bruges, histoire et souvenirs*, Brugge, 1910, p. 469.

1558 maart 16. - *Als getuige gehoord in de zaak, hangende voor schepenen van Brugge, tussen het ambachtsbestuur van de beeldenmakers en de zadelmakers, enerzijds, en de klederschrijver Matheus van Assenede, anderzijds, legt Lodewijk Blandein volgende verklaring af.*

Loys Planteyn, schildere, oudt XLVI jaren of daeromtrent, deposeert by eede dat hy, deposant, by ende present gheweest hebbende als cleric van den ambochte, daer de calaingne in questie ghebuerde, ghezien heeft dat de XXVII sticken van cleerscriverie, by de heesschere ghecalengiert, ter date van den calaingne al ghemeten waren ende dat dezelve bevonden waren al te cort te syne naer 't poinct van de kuere, te wetene: de meestendeel van diere bet dan een alf vierendeel ende zom wel een vierendeel, zo in breede als in lancde. Zegt ooc dat hy terzelver date zach dat gheen van dezelve sticken ghelanct en waren. Ende voordere en weet hy.

Actum..., present : Rape ; XVI maerte LVII.

Brugge, Stadsarchief, 314 : *Beeldemakers, proces van het ambachtsbestuur tegen Mattheus van Assenede*⁷, 1557-1558, stuk J.

1560 maart 31. - *De kerkfabriek van Sint-Salvators te Brugge keert een bedrag van 9 schelling groot uit aan de schilder Lodewijk Blandein voor het maken van twee patronen van de afsluiting rond het Sacramentshuisje.*

Betaelt Loys Blanden, schilder, voor 't maken van II patroonen van den thuun van 't Helich Sacramentshuus⁸, XXXI marcii, by accorde van den kerkmeesters : IX s. gr.

Brugge, Bisschoppelijk archief, fonds van de Sint-Salvatorskerk, *rekeningen van de kerkfabriek 1555-1568, rekening over het dienstjaar 1560 jan. 1 - dec. 31.*

7. Over de "cleerscriver" Matheus van Assenede als lid van het ambacht van de beeldenmakers en de zadelmakers, zie : C. Vanden Haute, *La corporation des peintres de Bruges*, Brugge-Kortrijk, 1909, p. 67a, 73a, 76b, 81b, 202b, 222b.

8. Dit sacramentshuisje was het werk van de Brugse steenhouwer en beeldsnijder Elias Godefroit. Alhoewel nog niet geheel voltooid, werd het op 21 augustus 1557 ingewijd. Ongeveer twintig jaar later, tijdens de godsdienstberoerten, werd het totaal vernield. Rondom het sacramentshuisje stond een afsluiting of tuin in koper, waarvoor Lodewijk Blandein twee tekeningen of patronen leverde. Deze tekeningen werden in de kerk ten toon gesteld, voorzien van enige versregels, die door Hans Hillebrant werden gemaakt. Zie : K. Verschelde, *a.w.*, p. 129-130. - Over dit sacramentshuisje en zijn vervaardiger Elias Godefroit, zie ook R.A. Parmentier, *Documenten betreffende Brugsche steenhouwers uit de 16e eeuw*, Brugge, 1948, p. 22 en 31.

9

1560 mei 12. - *De kerkfabriek van Sint-Salvators te Brugge betaalt 1 schelling 6 denier groot aan Lodewijk Blandein als vergoeding voor het vergulden van twee bussen.*

Betaelt Loys Blandin om dezelve bussen⁹ te vergulden, XII meye : I s. VI d. gr.

Ib., id., rekening over het dienstjaar 1560 jan. 1 - dec. 31.

10

1561 februari 28. - *Lodewijk Blandein, de schilder, en zijn vrouw, Godelieve van den Berghe, alsmede Johanna Blandein, weduwe van Frans Everaert, dragen over aan het armbestuur van de Onze-Lieve-Vrouwekerk te Brugge een rente van 10 schelling groot 's jaars, die zij van hun vader geërfd hebben.*

XXVIII in sporcle XV^cLX, present : Nieuwenhuse, Wadimont. - Lowys Blandeyn, den schildere, ende Godelieve de dochtere van Valentyn van den Berghe, zyn wyf, over hemlieden, ende Jhannekin Blandeyns, Jans dochtere, weduwe van Francois Everaert, ooc over heur zelve, als hoirs ende aeldinghers van wylen Jan Blandeyn ende Margriete van der Lende, zyn wyf, tsvoors. Lowys ende Jhannekins vadere ende moedere, ende in die qualiteyt gherecht aen de naervolghende rente, dewelcke ghaven halm ende wettelicke ghifte Cornelis de Ruddere, present ende accepterende ten behouwe ende proffyte van den disch van Onser-Vrauwekercke in Brugge, van thien scellynghen grooten tsaers losrente, den pennynck zestiene, ghemeene in eene rente van XXs. gr. 's jaers bezet up de stede van Brugghe, vallende ten twee termynen bin den jare, te wetene : telcken eersten daghe van maerte ende septembre, daerof de originalen lettre van verbande es in daten van den XVten daghe van ougust in 't jaer duust vierhondert achtentzeventich, gheteekent : de Louf, volghende den uytwysen van dese jeghewoordege lettren van vidimus, die in daten es van den XI daghe van maerte in 't jaer duust vierhondert vive ende tneghentich, gheteekent up den ploy : Roegiers, ende den transport die duer dezelve lettre van vidimus ghesteken es in daten van den VI daghe van octobre in 't jaer XV^cXXXIX, ondergheteekent : Plocquoy, daerby dat bleec dat de voorn. wylen Jan Blandeyn an dezelve ghetransporteirde thien scellynghen grooten 's jaers alleene gherecht

9. Wat onder bussen dient verstaan te worden is niet duidelijk. Zoveel is zeker, dat deze bussen door een draaier werden vervaardigd en gebruikt werden aan vaandels, zoals blijkt uit de voorafgaande post uit dezelfde rekening : "Betaelt Mathys van der Buere voor II bussen te drayen om an de vanen : VIII d. gr."

was, duer dewelcke dese lettre van ghifte ghesteken es, cum garant, metten achterstellen daerof verschenen tzydert den eersten dach van septembre lestleden.

Brugge, Stadsarchief, 198 : *Klerken van de vierschaar*, nr. 592 : *protocol van Adriaan de Momengys over 1556-1561*, p. 865.

11

1561 juli 9. - *Lodewijk Blandein en zijn echtgenote Godelieve van den Berghe dragen aan de zilversmid Paulus Lyns de eigendom over van het huis, genaamd Cleven, staande aan de westzijde van de Sint-Jorisstraat te Brugge.*

Boodt, Vlaminckpoorte, IX julio LXI. - Comparerende Loys Blandeyn ende joncvrauwe Godelieve van den Berghe, zyne ghezelnde, te vooren weduwe van wylen meester Pieter Roelpot, dewelcke comparanten ghaven halm ende wettelicke ghifte Pauwels Lins, zelvversmit, present ende accepterende ten goeden, justen titelen van coope, van eenen huuse met datter toebehoort, staende ten voorhoofde binnen deser stede over de Vlaminckbrugge, an de westzyde van der strate, gheheeten Cleven¹⁰, naasten den huuse toebehoorende wylen der weduwe van Christoffels de Wulf ende nu Julien Passaert, met eenen ghemeen en muere ende loodin ghote an de noordzyde an d'een zyde, ende den huuse wylen toebehoorende Jan Gillis ende nu Adriaen Jona, ooc met enen ghemeen en muere ende loodin ghote, al soverre als tzelve huus achterwaerts strect, an de zuudzyde an d'ander zyde, tzelve huus achterwaerts streckende met eene plaetse van lande totten hovinghen wylen toebehoorende Joos Waghe, den cuupere, een bleeckerie zynde, behoudens ooc desen voorseyde huuse ten eeuwighen daghen de vryhede ende zuweringhe van eender gryppe, commende van den voors. huuse up de voors. plaetse van lande ende also over ende neffens den zydtmuer van bin den voors. huuse van den voornomden Julien Tassaert ter stratenwaerts uute, zo dat nu ende van ouden tyden gheweest heeft, up der kercken landt van Sint-Jacobs in Brugge ende den anderen diere toebehooren, met vier scellynghen grooten tsaers daerute gaende al gheheel ten rechten landscheins, ende voort noch met twintich scellynghen gr. eeuwelicke renten elckes jaers daeruute gaende al gheheel boven de voors. landscheins, die men jaerlicx ghelt den ambochte van den schilders in Brugge, die te betaelene staen ten zulcken termine ende te lossene den pennick achtene met zulcken ghelde ende payement als de chaertre van bezettinghe, daerof

10. Over de ligging van het huis Cleven, zie : L. Gilliodts-van Severen, *Les registres des "Zestendeelen" ou le cadastre de la ville de Bruges de l'année 1580*, in *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, XLIII (1893), p. 275.

zynde, wel verclaerst, met bekoofte van garande. Ende es te wetene dat wylen de voornomde meestre Pieter Roelpot in de proprieteyt van den voorn. huuse gherecht was by zeker letteren van ghiften, ghepasseert voor scepenen deser stede in daten van den XXVIIen in april XV^c zessendertich, onderteeckent A. Bernaerts¹¹, ende naer zynen overlydene es de voorn. joncvrauwe Godelieve van den Berghe, zyne weduwe, alleene gherecht ghebleven by zeker lettren van quyttscheldinghen, ooc wettelick ghepasseert, tusschen huer ende de voochden van huere kinderen die zou ghehadt heeft by den voorn. meestre Pieter Roelpot, huere man, in daten dezelve quyttscheldinghe van den XVIIen in lauwe XV^c acht en dertich, onderteeckent P. Godschalch¹², ten passerene van desen ghehoocht.

Ib., id., 198 : *Klerken van de vierschaar*, nr. 918 : *protocol van Jan Telleboom 1560-1561*, fol. 268 r.-v.

12

1561 oktober 2. - *Hiëronymus van Trier en Lodewijk Blandein worden aangesteld tot voogden over de twee minderjarige kinderen van wijlen Denijs van Lesle en Marie van Trier.*

Jheronimus van Triere ende Loys Blandeyn juraverunt tutores van Copken ende Magdaleene, Denys van Lessele kynderen by Marie van Triere, filia Vincent, uxor. Actum den Iien in octobre LXI, present : Ancheman, overzienne, Weerde ende Snouckaert, scepenen.

Ib., id., 205 : *Wezerij voogdijschappen, 1557-1576*, fol. 184, nr. 4.

13

1561 oktober 2. - *Hiëronymus van Trier, goudsmid, en Lodewijk Blandein, schilder, voogden over de twee minderjarige kinderen van wijlen Denijs van Lesle en Marie van Trier, verzaken namens hun pupillen aan de erfenis van de voornoemde Denijs van Lesle.*

Weerde, Snouckaert, Iien octobre 1561. - Comparerende Jheronimus van Triere, den goudtsmit, ende Loys Blandein, schildere, als vooghden van Copken ende Magdaleenekin, de ombejaerde kinderen van wylen Denys van Lesle by Marie van Triere, zynen wyve, als deghene die hemlieden,

11. De protocollen van deze klerk van de vierschaar van Brugge, waarin de bovengenoemde akte werd geregistreerd, zijn niet meer voorhanden.

12. Ook de protocollen van P. Godschalch, klerk van de Brugse vierschaar, zijn niet bewaard gebleven.

uuter name van huerlieder voorseyde weezen, hoirs zouden meughen fonderen van den twee deelen van drie deelen in de naerghelaten goedinghen van den voors. Denys van Lesle, huerlieder vadere, indien der eeneghe waren, maer midts dat zy bevonden hebben dat ten zelve sterfhuuse, volghende 't verclaers van den gheaffirmeerden staet, vele meer lasten danne baten bevonden zyn, ze renunchierden de voors. voochden uuter name van den voors. weezen, by consente van mynheeren de uppervoochden hedent date van desen vercreghen¹³ van alle den deele ende successie die huerlieder voors. weezen zoude meughen verstorven wesen by der doot van huerlieder voors. vadere, latende de voors. Marie van Triere in schaden ende baten van den voors. sterfhuuse.
In kennesse etc.

Ib., id., 198 : *Klerken van de vierschaar*, nr. 739 : *protocol van Mattheus de Queestere, 1561-1562*, fol. 15.

14

1565 november 12. - *Schepenen van Brugge leggen beslag op de roerende goederen van de schilder Lodewijk Blandein ingevolge een vonnis van de schepensbank, waarbij hij verwezen werd een bedrag van 3 pond 7 schelling 3 denier groot bij de weeskamer van Brugge te consigneren.*

Bussche, Berghe, XIIen novembre XV^eLXV. - Dat wy waren als scepenen in de Smedestraete deser stede, ten huuse daer Loys Blandein te dien tyden inne wuende, aldaer compareerde Aernout Daens¹⁴, machtich over dheer Jan Perez, jeghenwoordelick overziendere van weesen deser voorn. stede, dewelcke wettelic dede arresteren metten heere ende metter wet alle ende eenyghelicke de partien van catheylicke goederen binnen denzelven huuse wesende ende by desen verclaerst ; eerst, in de kueckene, een coetse metten bedde, oorpullen, oorcussens, rabatten, slaepplakens, saerngen ende andere

13. "Actum den IIen in octobre LXI, present : Anchemant, overziendre, Weerde ende Snouckaert, scepenen.

... By overziendere etc. waeren Jeronimus van Triere ende Loys Blandeyn, als voochden van Coppem ende Magdalenekyn, Denys van Lessele kindren by Marie van Triere, zynen wive, gheautorizeert omme 't sterfhuus van den voorn. Denys te mueghen renuntieren als bevonden by den inspectie van den staet als hedent by de voorn. Marie by eede gheaffirmeert meer lasten dan bate ende dat naerdat etc." Brugge, Stadsarchief, 204 : *Wezerij ferieboeken, 1560-1563*, fol. 68 v., nr. 3.

14. Deze was een ambtenaar van de justitie. Zie Brugge, Stadsarchief, 179 : *Procesdossiers*, nr. 411 : "Aernout Daens, officier ende colfdraghere" (akte d.d. 1561 juni 3) ; nr. 533 : "Aernout Daens, officier ende colfdraghere deser stede" (akte d.d. 1562 juli 31) ; nr. 837 : "Aernout Daens, ghesworen colfdraghere deser stede" (akte d.d. 1566 mei 10).

stofferinghen, een latte met twee hanghels, een scippe, een tanghe, een branderken ende ander yserwerck, een dridsoir met een tafereel, zeven thenin kannen onder groot ende cleene ende ander theninwerck, een kuecken-scrapra, twee kethels, drie mothale candelers, een mothale beckene ende ander sticken mothael, een glaseboort ende ander prondelinghe van catheyllen ; in de wyncle ofte vloer, een deel tafereelen ende bescreven cleederen, als toebehoorende Loys Blandein voorseyt, in minderinghe ende omme daeranne te verhalene furnisement van zekere acte van sententie, ghegheven by overziendere ende scepenen van weesen deser voorn. stede, daerby denzelven Loys ghecondemneert staet ten comptoire van weesen te consignerene de somme van drie ponden zeven scellinghen drie penninghen grooten, toebehoorende den kynderen van Jacob van Biervliet, metten costen daeranne clevende, conforme d'acte danof wesende, behouden allen rechten.

Ib., id., 198 : *Klerken van de vierschaar van Brugge, nr. 647 : protocol van Jan Panckoucke 1565-1566, fol. 59 r.-v.*

M. 140

10, Downing Street,
Whitehall,

17th December, 1938.

Dear Sir,

Please accept my very warm thanks for your kind message. During these difficult and anxious times through which we have been passing the expressions of sympathy and goodwill which I have received from all quarters have been a source of great strength to me.

Yours very truly,

Neville Chamberlain.

Monsieur le Burgomestre,
Bruges.

CHAMBERLAIN EN BRUGGE, 1938

J. D'HONDT °

Vijftig jaar geleden, op 17 december 1938, schreef Sir Neville Chamberlain, Eerste Minister van het Verenigd Koninkrijk, vanuit zijn ambtswoning een brief aan de burgemeester van Brugge, Victor Van Hoestenbergh. Dit merkwaardig document bleef bewaard¹. De brief houdt verband met de toenmalige internationale spanningen die waren ontstaan n.a.v. de Duitse aanspraak op het Sudetenduitse gebied van Tsjechoslovakije. Ontmoetingen tussen Chamberlain en Hitler te Berchtesgaden en Bad Godesberg konden de eisen van de Führer niet matigen. Een oorlog leek toen onvermijdelijk. Zo had de Belgische regering eerst een beperkte mobilisatie afgekondigd en op 27 september het leger op versterkte vredesvoet geplaatst². Als laatste poging om een conflict te vermijden kwam op 29 september 1938 de Conferentie van München tot stand. De deelnemers waren Hitler, Chamberlain, Daladier en Mussolini. Zonder rekening te houden met de Sovjet-Unie en het direct belanghebbende Tsjechoslovakije, ondertekenden de vier regeringsleiders het verdrag waarbij het Sudetenduitse gebied aan Duitsland werd toegewezen³.

De gevolgen op korte termijn waren "positief". De onmiddellijke oorlogsdreiging viel voorlopig weg. Dit uitte zich ondermeer door de annulering van de mobilisatie in België op 1 oktober⁴. In feite betekende dit verdrag een volledige capitulatie van Engeland en

° Lic. geschiedenis, wetenschappelijk medewerker Stadsarchief Brugge, Speelpleinlaan 68, 8310 Brugge.

1. Stadsarchief Brugge (SAB.), Hedendaags archief, *Algemeen Bestuur*. De bundel bevat vier stukken. Op de kaft wordt de inhoud omschreven als "Internationale spanningen in september 1938 - Bedanking van M. Neville Chamberlain, Engelse Eerste Minister". Zie afbeelding. We bedanken archivaris N. Geirnaert, die ons het bestaan van dit document meldde en nuttig advies gaf.

2. L. Schepens, *Brugge bezet 1914-1918, 1940-1944*, Tielt, 1985, p. 49.

3. Zie bv. J.M. Roberts, *A General History of Europe. Europe, 1880-1945*, London, 1967, p. 508-516 en *The new Cambridge Modern History. Vol. XII. The shifting balance of world forces 1898-1945*, Cambridge, 1968, p. 707-729.

Frankrijk voor Hitlers brutale agressie, wat onvermijdelijk zou leiden tot de Tweede Wereldoorlog. Na de Anschluss van Oostenrijk op 12 maart 1938 was Hitler er opnieuw in geslaagd om ongemoeid zijn imperialistische expansiedrang te uiten. De bezieler van deze verzoenende politiek was N. Chamberlain ⁵. Een aantal meer realistische politici zoals W. Churchill oefenden tevergeefs ernstige kritiek op deze "appeasement-politiek". Ze vormden echter een minderheid. Grote groepen prezen Chamberlain voor zijn inzet en de manier waarop hij de vrede wilde bewaren.

Deze laatste opinie was ook terug te vinden bij de meerderheid van de Brugse bevolking en werd duidelijk geïllustreerd door de houding van de plaatselijke pers. Het Brugsch Handelsblad van 1 oktober 1938 opende met volgende titels: "Er komt vrede in Europa", "Engeland behaalde de grootste zege die ooit een land behaalde" en "Chamberlain nobelprijs voor de vrede!" ⁶. Dat ook het stadsbestuur en dan vooral in de persoon van burgemeester V. Van Hoes-tenberghe, een voorstander was van de gevoerde politiek van Chamberlain blijkt uit de hier besproken brief van de Britse Eerste Minister waarin deze de Brugse burgemeester bedankt voor zijn telegram n.a.v. het "succes" van de Conferentie van München. De tekst van dit telegram was niet in de bundel met de brief te vinden ⁷, maar stond wel, vertaald, in de plaatselijke pers ⁸:

5. Neville Chamberlain (1869-1940) werd in 1918 conservatief lid van het Lagerhuis. In 1937 volgde hij de ontslagnemende Baldwin op als premier. Inzake buitenlandse politiek maakte hij de ene oordeelsfout na de andere. Halsstarig was hij overtuigd dat een verzoenende politiek tegenover Hitler een oorlog zou voorkomen. Zie noot 3.

6. *Brugsch Handelsblad*, 1 okt. 1938, frontpagina.

7. SAB, Hedendaags Archief, *Algemeen Bestuur*.

Deze bundel bevat een stuk papier waarop geschreven staat: "het telegram is niet in den bundel". Ook de repertoria van uitgaande briefwisseling vermelden het telegram niet, zie SAB, Hedendaags Archief, *Verzonden Brieven: 11 januari 1938-4 november 1938*.

In het bestek van dit artikel was het onmogelijk om in het Public Record Office dit telegram op te sporen.

8. Twee kranten hebben we gecontroleerd, het Brugsch Handelsblad en het Burgerwelzijn. In beide kranten van 1 oktober 1938 stond dezelfde tekst van het telegram; in het Brugsch Handelsblad onder de titel "Schoon gebaar vanwege het Stadsbestuur", zie: *Brugsch Handelsblad* 1 oktober 1938, 2A en *Burgerwelzijn*, 1 oktober 1938, 3E.

“Als tolk van de bevolking der stad Brugge, bied ik, eerbiedig de gevoelens aan van diepe bewondering en onuitsprekelijke dankbaarheid, ten opzichte van Sir Chamberlain, eerste-Minister van Groot-Brittanje, die, door zijne heerlijke en moedige onderneming, en zijne taaie en onvermoeibare werking voor den vrede, niets ongedaan heeft gelaten om de wereld van de gruwel van den oorlog te vrijwaren. De Burgemeester, V. VAN HOESTENBERGHE.”

Het is opmerkelijk dat dit telegram louter op initiatief van de burgemeester werd verstuurd. Hoewel hij handelt als “tolk van de bevolking der stad Brugge” is dit initiatief nooit in de Brugse gemeenteraad besproken en goedgekeurd⁹. Onmiddellijk na de Conferentie van München heeft hij dit telegram verstuurd, want reeds op 1 oktober 1938 verscheen de tekst in de plaatselijke pers. Deze spontane reactie vond toen wellicht algemene instemming. Vijftig jaar na de feiten wekt het wel enige verbazing dat een burgemeester zonder voorafgaande goedkeuring van de gemeenteraad een stellingname formuleert i.v.m. buitenlandse politiek. Zeven jaar daarvoor, in 1931, werd nog een motie van internationale ontwapening n.a.v. een internationale conferentie in Genève, door de meerderheid van de gemeenteraad, incl. Van Hoestenberghé, verworpen¹⁰.

De brief van Chamberlain is gericht aan de burgemeester van Brugge¹¹. Het gedrukte briefhoofd vermeldt enkel het adres van de

9. In de gemeenteraadsverslagen en minuten van verslagen van het Schepencollege vonden we niets terug i.v.m. het versturen van dit telegram. Zie *Gemeentebld van de stad Brugge*. 1938 en SAB., Hedendaags Archief, *Processen-verbaal Schepencollege 1938-1939*.

De ontvangst van de brief van Chamberlain werd wel in de gemeenteraad medege-deeld. In de gemeenteraadsverslagen van 18 februari 1939 onder punt 48 van de dagorde staat: “Bedanking van den heer Neville Chamberlain, naar aanleiding van het door de stad gestuurde telegram van sympathie”, zie: *Gemeentebld van de stad Brugge*, 1939, p. 81.

10. Deze motie ging uit van de socialistische fractie van de gemeenteraad en was ondertekend door B. Van Eeghem, H. De Clerck en A. Van Acker. De motie werd op de gemeenteraad van 31 oktober 1931 na een geanimeerde discussie verworpen met 16 stemmen tegen 8 en 1 onthouding. Zie *Gemeentebld van de stad Brugge*, 1931. p. 390.

11. In de linker benedenhoek is de geadresseerde vermeld, echter met een taal-fout: het woord “Burgomestre” bestaat niet in de Franse taal en is waarschijnlijk een samentrekking van het Engelse “burgomaster” en het Franse “Bourgmestre”.

ambtswoning van de Britse Eerste Minister. De tekst is op de handtekening na, getypt¹². Daarbij valt op dat de datum, de aanhef en de naam van de geadresseerde een donkerder lettertype hebben dan de eigenlijke tekst. Dit zou betekenen dat deze tekst als een geijkte formule vooraf werd getypt om daarna datum, aanhef en geadresseerde toe te voegen. Deze aanpak hield verband met het feit dat Chamberlain uit diverse hoeken van de wereld dergelijke "uitdrukkingen van sympathie en welwillendheid" heeft ontvangen. De vraag kan gesteld worden of nog andere Belgische steden of gemeenten een gelijkaardig initiatief ondernomen hebben en eenzelfde brief in hun archief bezitten.

In deze brief is nog steeds een optimistische Chamberlain aan het woord. Hij schrijft nl. over moeilijke en bange momenten in de verleden tijd. De realiteit heeft Chamberlain snel zijn fouten doen inzien. Toen de Tweede Wereldoorlog was uitgebroken, bleek hij niet meer tegen de situatie opgewassen. Op 10 mei 1940 maakte hij plaats voor Winston Churchill. Nog dat zelfde jaar overleed hij.

12. Het handgeschreven nummer in de linkerbovenhoek, M140, is een ordeningsnummer gegeven door de gemeentelijke administratie. Dit nummer is ook terug te vinden op de kaft van de bundel.

DE BROEDERSCHAP VAN ONZE-LIEVE-VROUW VAN HULSTERLO, 14DE-16DE EEUW. ARCHIEF EN LEDENLIJST

A. SCHOUTEET °

Op de wijk Hulsterlo te Sint-Katelijne buiten Damme, bevond zich eertijds een kapel, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw. Dat was een bekend bedevaartsoord en de zetel van een bloeiende kerkelijke broederschap.

De oudste vermelding van het pelgrimsoord wordt aangetroffen in een document van 't jaar 1325, terwijl van de broederschap voor het eerst uitdrukkelijk melding wordt gemaakt in een document van 't jaar 1352, vermits erin sprake is van de “deken van Onser-Vrouwenghilde van Hulsterloe”¹. Volgens dit document was de broederschap toen gevestigd “ten Beggaerden”, waarmee ongetwijfeld het Brugse Bogardenklooster wordt bedoeld.

Was het bedevaartsoord gelegen buiten Damme, de ermee verbonden broederschap had toen blijkbaar connecties met de Bogarden te Brugge. Overigens was het grootste deel van de leden inwoners van Brugge en slechts in gering aantal inwoners van Damme. Maar verder is er nooit meer sprake van de aanwezigheid van de broederschap in het Brugse Bogardenklooster. Er wordt steeds gesproken van “het gilde van Hulsterlo buiten Damme” of nog uitdrukkelijker van “het gilde van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo, die men houdt buiten Damme”.

Omstreeks 1620 schijnt van het pelgrimsoord en zijn kapel niets meer te zijn overgebleven, want in een document van omstreeks dit jaar wordt gesproken van “jadis Hulsterloocappelle” en in bescheiden van 1647 is er sprake van “jadis Hulsterloocappelle” en van “chapelle de Hulsterloo estant entièrement ruinée”².

° Ere-stadsarchivaris, E. Deneckerstraat 10 bus 2, 8000 Brugge.

1. Zie : K. de Flou, *Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen...*, dl. VI, Gent, 1926, kol. 768-772.

2. Zie : K. de Flou, *t.a.p.* ; E. Van Cauwenbergh, *Les pèlerinages expiatoires et judiciaires... au moyen âge*, Leuven, 1922, p. 139, 213, 226, 228, 232.

De teloorgang en verdwijning van het bedevaartsoord mag wellicht toegeschreven worden aan de godsdiensttroebelen van de 16e eeuw en van de daarop volgende rumoerige toestanden, waaronder Damme had te lijden.

Over Hulsterlo met zijn kapel, zijn bedevaart en zijn broederschap is in de literatuur verder niets bekend. En wat er aan archief van de eertijds bloeiende broederschap tot ons gekomen is, berust op het stadsarchief van Brugge en beperkt zich tot volgende stukken³.

Charters

1352 december 23. - Schepenen van Brugge oorkonden dat Joris Rouweloke de eigendom van een erfrente 5 1/2 denier groot 's jaars, gaande uit een huis aan de westzijde van de straat over de Vlamingbrug te Brugge, heeft overgedragen aan het gilde van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo, “die men hout ten Beggaerden”.

1356 oktober 11. - Jan, abt van Prémontré, en het kapittel der abten van deze orde, oorkonden dat zij de gildebroeders en gildezusters van de broederschap van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo deelachtig hebben gemaakt aan de verdiensten van de orde en dat er bij het afsterven van een lid van deze broederschap door al de priesters van de orde drie missen zullen gecelebreerd worden en door de lekebroeders en de -zusters van de orde een “zoutere” zal gebeden worden tot hun zieleheil.

1412 september 20. - Heulaert van Poeke, burggraaf van Ieper, oorkondt dat hij een half gemet land, gelegen nabij de kapel van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo buiten Damme, in erfpacht heeft afgestaan aan Jan van den Greyn tegen 35 dernier groot 's jaars met verplichting voor Jan van den Greyn dat hij op dit stuk grond gebouwen ter waarde van minstens 9 schelling groot zal bouwen en deze in goede staat onderhouden.

1414 juli. 2 - Juris, priester en meester van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo, oorkondt onder medezegeling en in de tegenwoordigheid van Simoen van de ..., moormeester, en Hendrik Oliviers, pastoor van Kieldrecht, kwijtschelding te hebben gegeven aan Lamsin de Landheere, deken van het gilde van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo buiten Damme, van al hetgeen het gilde aan hem mocht verschuldigd zijn.

3. Reeks 524 van het oud archief, zie : A. Vandewalle, *Beknopte Inventaris van het Stadsarchief van Brugge*, deel I : *Oud Archief*, Brugge, 1979, p. 184.

1416 november 30. - Heulaert van Poeke, burggraaf van Ieper, oorkondt dat hij een half gemet land, gelegen nabij de kapel van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo, in erfpacht heeft afgestaan tegen 36 schelling parisis 's jaars, met verplichting voor de broederschap op dit perceel grond een gebouw ter waarde van minstens 9 schelling groot op te richten en in goede staat te onderhouden.

1416 december 4. - Schepenen van het Vrije oorkonden dat Jan van den Greyn, poorter van Damme, een huis met 1/2 gemet erf, gelegen te Sint-Katelijne buiten Damme nabij de kapel van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo, heeft overgedragen aan Jan de Jonghe ten behoeve van Gosin van Riemslede, Bouden Remeer, Jacob Casse en Lamsin de Landsheere, poorters van Brugge.

1418 juli 16. - Schepenen van Brugge oorkonden dat Isebrant filius Clais, priester, kwijtschelding heeft gegeven aan Lodewijk de Baccere, deken van het gilde van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo buiten Damme, van al hetgeen het gilde hem mocht verschuldigd zijn.

1460 januari 2. - Schepenen van Brugge oorkonden dat Jacob Reyns zich verbonden heeft 24 schelling groot in vier termijnen aan de broederschap van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo buiten Damme te betalen in voldoening van een cijns tot en met het jaar 1459.

1474 februari 20. - Verscheidene kardinalen oorkonden dat zij aan de godvruchtige bezoekers van de kapel van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo buiten Damme op de feestdagen van de geboorte, de zuivering, de boodschap, de ontvangenis en de hemelvaart van Onze-Lieve-Vrouw, een aflat van 200 dagen hebben toegestaan.

1495 augustus 8. - Dismeesters van de Sint-Jacobskerk te Brugge oorkonden ontvangen te hebben van Jan Marant een rente van 5 schelling groot 's jaars, gaande uit zijn huis in de Grauwwerkersstraat te Brugge en daarvoor jaarlijks 50 proven, elk ter waarde van 4 denier groot, aan de armen uit te delen ter gelegenheid van het jaargetijde voor zijn overleden echtgenote Elizabeth Bouvelin in de voornoemde Sint-Jacobskerk, en indien zij deze voorwaarde niet mochten nakomen de rente over te dragen aan de broederschap van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo bij Damme ten behoeve van kerkdiensten in de kapel van deze broederschap.

1490 oktober 31. - Schepenen van Damme oorkonden dat Filips Bitebloc en Gerard Zuulc, respectievelijk deken en zonger van de broederschap van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo buiten Damme, Jan Crabbe, Pieter Ysebaert, Cornelis de Pape en Bernard Centurion als hun procureurs hebben aangesteld.

1528 januari 17. - Jan Clays, deken van de kapel van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo, samen met Willem Sprancke en andere leden van het grauwwerksambacht van Brugge, enerzijds, en Augustijn de Zomere, kapelaan van voornoemde kapel, sluiten een overeenkomst. Cornelis Bogaert en Cornelis Scaepshoofd stellen zich daarbij borg voor kapelaan de Zomere en het bezit van voornoemde kapel, ten overstaan van Jacob de Steenwerpere, pastoor van Sint-Katelijne buiten Damme.

1540 maart 31. - De notaris Johannes Pyasdecuer instrumenteert dat Pieter Batyncove, kapelaan van de kapel van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo buiten Damme, aan Marc Spronck en Jacob Boos, respectievelijk deken en zorgher van voornoemde kapel, een bedrag van 4 pond groot heeft afgestaan van zijn na te laten bezit.

Rol, registers en fragmenten

I. Perkamenten rol, bestaande uit twee delen. Ongedateerd (begin 15e eeuw). Begint met de tekst: "Dit zijn de ghildebroeders ende de ghildezusteren vander ghilde van Onser Vrouwen van Ulsterlo in Brughe".

II. Register aangelegd in 1410, met als opschrift: "Dit zyn de ghildebroeders ende ghildezustren van der ghilde van Onser Vrouwen, die men hout buten Damme, die men heet te Hulsterloo, denwelcken bouc ghemaect was in 't jaer dusentich vierehondert ende tiene bi den deken ende ghezwoorne van der vorseider ghilde, bi name, hierna volghende".

Behelst 24 perkamenten folio's, gebonden in een losse perkamenten band.

III. Register aangelegd in 1426, met als opschrift: "Dit zyn de ghildebroeders ende ghildezusteren van der ghilde van Onser Vrouwen die men hout buten Damme, die men heet te Hulsterloo, denwelcken bouc ghemaect was in 't jaer dusentich vierehondert ende sesse ende twintich bi den deken ende ghezwaaorne van der vorseider ghilde, ni namen, hierna volghende".

Behelst 29 perkamenten folio's, gebonden in eikenhouten borden met perkament overtrokken.

IV. Register aangelegd in 1427, zoals blijkt uit een aantekening op fol. 1 v.: In 't jaer Ons Heren als men screef M CCCC XXVII, tusschen Paesschen ende Sinxen, so was gheordineird ende ghemaect bi Willem Moreel, deken, Pieter de Landsheer, Pieter Eve-

bout, Matheeus Boevelyn, Pieter Gheraerd, Jan Amory, Pieter Colyns, zorgers van Onse-Vrouwengilde van Hulsterloo, die men houdt buten Damme, dese bouc ten orbore ende profyte van der vorseider ghilde”.

Behelst 30 perkamenten folio's, gebonden in eikenhouten borden met bruin leder overtrokken.

Fol. 2-3 v. bevat een lijst van 96 straatnamen van Brugge.

V. Drie folio's van een vroeg 15de-eeuws register, met de namen van gildebroeders en gildezusters te Damme.

Met uitzondering van de charters, die overigens maar karige bijzonderheden omtrent het gilde bevatten, bestaat het overige nagelaten archief uitsluitend uit naamlijsten van de leden, sporadisch met vermelding van hun beroep of hun herkomst. Het merendeel zijn namen van mannen, waaraan gewoonlijk is toegevoegd: “met hun echtgenote”. De ongeveer twaalfhonderd namen, die in deze lijsten voorkomen volgen hierna in alfabetische orde. Daaraan hebben we toegevoegd: lijsten van de vaklui of de vermelde beroepen, van de ambtenaren, van de geestelijken en van de vreemden, van buiten Brugge en Damme en van buiten Vlaanderen.

We zijn de mening toegedaan aldus een bijdrage te hebben geleverd voor de geschiedenis van het gilde van O.-L.-Vrouw van Hulsterloo in het bijzonder en voor de geschiedenis in het algemeen. Wijzen we slechts op een paar leden van het gilde, die naam en faam hebben verworven en aldus een vooraanstaande plaats in de geschiedenis innemen. Jan Moritoen, de Brugse dichter en samensteller van het belangwekkende Gruuthusehandschrift⁴. Romboud de Doppere, die verscheidene interessante handschriften heeft nagelaten, waaronder een Brugse kroniek over de jaren 1491-1498⁵. En Willem Moreel, de Brugse magistraat, die met zijn familie staat afgebeeld op een prachtige drieluik van de beroemde Hans Memling⁶. En dat

4. Zie : *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. III, Brussel, 1968, kol. 574-578.

5. Zie : *Fragments inédits de Romboud de Doppere, découverts dans un manuscrit de Jacques de Meyere*, uitg. H. Dussart, Brugge, 1893, en A. Viaene, *Een Brugs vademecum voor de Rome- en Jeruzalemvaarder, samengesteld door Rombout de Doppere, 1491*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, dl., C (1963), p. 301-322.

6. Zie o.m. D. De Vos, *Stedelijke musea Brugge. Catalogus schilderijen 15de en 16de eeuw*, Brugge, 1979, p. 159-162.

er onder de gildeleden vreemde kooplieden uit Engeland, Frankrijk, Italië, Portugal en Schotland voorkomen is zeker van belang voor de economisch geschiedenis, terwijl vermeldingen van goud- en zilversmeden en van heel wat geestelijken enerzijds voor de kunstgeschiedenis, en anderzijds voor de kerkelijke geschiedenis evenmin te verwaarlozen zijn.

BIJLAGEN

Bijlage 1 : alfabetische lijst van de leden van het gilde van Hulsterlo

- Abeele (vanden) Jacob, I ; II, 20 v. ; III, 15 v.
Ackelins Jacob, II, 5 ; III, 4 v., 17
Ackere (vanden) Gerard, III, 27 ; IV, 19 v.
-- Jan, II, 3 v., III, 3
-- Lauwers, II, 4 v., 23 ; III, 4, 17
-- (huten) Pieter, I.
Adaems Jan, III, 20 v. ; IV, 7
Adriaens Gillis, IV, 9 v.
Aelst (van) Jan, I
Aernout Bernard, IV, 22 v.
Aernouds Jacob, III, 10, 21 ; IV, 6 v.
-- Anna, II, 13 v. ; - Magdalena ; II, 13 v.
Aertrike (van) Jan, III, 7 ; 26
Aghelsteen Mathijs, III, 19
Aken (van) Jan, IV, 20 v.
-- (van) Pieter, II, 17 ; III, 13
Alaerd Adriaen, III, 22 v. ; V
-- Jacob, III, 25 ; IV, 22
-- Katelijne, II, 20 ; III, 15
Albrecht Gerard, III, 25 ; IV, 19 v.
Alkin, wonende in de Weduwenhuus in de Ramestrate, IV, 16 v.
Aloys Jacob, V
Ameede (vander) Katelijne, I ; II, 21 ; III, 16
Amelis Michiel, I ; II, 20 v., III, 15 v.
Amory Jan, III, 7 v. ; IV, 1 v., 6, 20 v.
Andries Joris, IV, 6 v.
Angeville Jan, I
Anse Lodewijk, III, 2, 20, 21 ; IV, 6 v.
Anthonis Katelijne, III, 17 v.
Ap (van) Gillis, IV, 99 v.
Arche Cornelis, V
Aricon (van) Cornelia, III, 25 ; IV, 22 v.
-- Nikolaas, IV, 17 v.
-- Dierik, III, 22, 23 ; IV, 18
Arken (van) Jan, III, 25
Arnoul Bake, IV, 9 v.
Aubert Oudaert, III, 26 ; IV, 24
Audert (van) Joost, IV, 20 v.
Avennes (van) Willem, IV, 5 v.
Axen (van) Joris, IV, 22

Bac Joost, III, 26
Backere (de) Antoon, III, 19

De broederschap van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo

- Christiaan, II, 3, 6, 10, 15, 22, 23, 24; III, 2 v., 5, 8, 16 v., 17, 17 v., 22; IV, 5
- Jacob, II, 1; 23 v.; III, 17 v., 18 v.; IV, 7
- Lodewijk, II, 1; III, 1, 17, 19, 20, 21, 26; IV, 5 v., 23
- Philips, III, 22 v., 24 v.
- Roeland, III, 19; IV, 7
- Baelgioens Collard, II, 22 v.; III, 16 v.
- Baels Zoete, I
- Baerdemaekere (de) Bernard, III, 24; IV, 17
- Baere (de) Jan, II, 21 v.; III, 16
- Baerse (vander) Jacob, III, 22 v., 27 v.; IV, 21
- Baerst Joost, III, 25 v.; V
- Bakeren (de) Jan, III, 22
- Banst (de) Nikolaas, I
- Bardoul Jan, IV, 9
- Bassevelde (van) Adriaan, IV, 16 v.
- Bassys Jan, III, 19 v.; IV, 6 v.
- Bastro (van) Cornelis, IV, 9
- Batemans ..., II, 13 v.; III, 10, 19 v.
- Bavais Joris, IV, 18
- Bave Jacob, II, 16; III, 11 v.
- Jan, III, 26 v., 27; IV, 20 v.
- Beckene (vanden) Jacob, V
- Becken (vanden) Nikolaas, III, 26; V
- Cornelis, III, 22
- Begin Antoon, III, 21 v.; IV, 22 v.
- Behoun Collard, IV, 22 v.
- Beke (vander) Andries, II, 3 v., 4, 7, 23 v.; III, 3, 3 v., 6, 17 v., 21; IV, 5
- Christiaan, II, 3
- Jan, IV, 21 v.
- Pieter, IV, 7
- Wouter, III, 24, 27; IV, 24 v., 26 v.
- Bekeren (de) Jan, IV, 22
- Belle (van) Jan, I
- Beltelmeeus Karel, IV, 22 v.
- Bennoot Collard, III, 19; IV, 6 v.
- Bentin Christiaan, I
- Berbys Michiel, I
- Pieter I
- Berchgracht Joost, IV, 20 v.
- Berghe (vanden) Gijsbrecht, II, 16 v.
- Jan, IV, 10, 10 v.
- Margareta, II, 5 v.; III, 18 v.
- Silvester, IV, 25 v.
- Willem, II, 11; III, 8 v.
- Ysebrant, III, 12
- Berlant Rike, I

Bernaerd Jacob, I
Bernaerts Jan, III, 20 v.
Berte Thomas, III, 25 v.
Bertemeus Gillis, IV, 10
Bertevelde (van) Denijs, IV, 18
Berts Naes, III, 17
Beverluus (van) Gillis, IV, 19 v., 23 v.
Bie (de) Wouter, III, 23 v. ; IV, 7
Bierhuse (vanden) Nikolaas, III, 26 v. ; IV, 17 v.
Biervliet (van) Willem, III, 18 v.
Bieze Jacob, IV, 24 v.
Bitebloc Philips, III, 23 v., 25 v., 26 v., ; IV, 17 v., 22 v., 23 v., 24 v.
Bitere (de) Jacquemine, III, 18 ;
-- Gillis, II, 14
Blauvoet Jan, III, 22 v., 23 ; V
-- Willem, III, 20 ; V
Bloc (de) Jan I ; II, 20 v. ; III, 15 v.
-- Elizabeth, II, 1 v.
-- Pieter, III, 24 v. ; IV, 24 v.
Bochoute (van) Jan, IV, 5, 20 v.
Borges (de) Joost, I
Borgis (van) Willem, I ; II, 20 ; III, 15
Boesteel Collard, IV, 17 v.
Boeyegheem (van) Jan, III, 27 v.
-- Lodewijk, III, 24 v. ; IV, 23
Boengaerde Marie, I
Bogaert Antoon, III, 24 v. ; V
-- Cornelis, IV, 10
Boghemaere (de) Jan, I
Bollaert Jan, II, 11 v., 22 ; III, 16 v.
Bolleblome Jacob, I
Bollebloume Pieter, I
Bollekin Willem, II, 5 v. ; III, 5, 18 v.
Bommel (van) Hendrik, II, 6 v. ; III, 5 v., 19 v., 21 ; IV, 7 v.
Bonaerd Jan, II, 13 v. ; III, 10
Bonnet Gervaa, II, 7 ; III, 7 ; IV, 19 v.
-- Jan, III, 17 v.
Bons (de) Jan, III, 14 v., 18 v.
Boomgaerde (vanden) Gillis, II, 6, 23 v. ; III, 17 v.
-- Jan, II, 10 ; III, 8
-- Willem, II, 12, 22 ; III, 16 v.
Borghere (de) Jan, IV, 22
Bortoen Jan, III, 20 v.
Borteel Simoen, III, 18
Botsaert Jan, III, 25 ; V
Bouckelere Collard, III, 24 ; IV, 17 v.
Boudins Hendrik, II, 3 ; III, 2 v., 18

Bouket Jan, III, 20 v. ; V
Bourcheghey Robert, III, 18 v.
Bourlay Jan, IV, 7
Bouslier Simoen, III, 19 v.
Bouvekerke (van) Hendrik, II, 18
Bouvelet Gervaas, IV, 7
Bouvelin Frans, III, 27 ; IV, 17, 19, 22 v.
-- Jan, III, 22
-- Maerten, II, 10
-- Mahieu, III, 8, 20, 21 ; IV, 23 v.
-- Mattheus, III, 23 v., 26, 27 v., IV, 1 v., 4, 4 v., 23
Boverlay (van) Jan, III, 21 v.
Bouwenberghe (van) Daniël, IV, 18
Bovyns Boudin, III, 24
Boyman Laurens, IV, 21
Braderic Gillis, I
Brant (de) Jan, IV, 21
Branthere (de) Maarten, IV, 23 v.
Brauwere (de) Jacob, III, 21 ; V
Brauwershavene (van) Hugo, II, 23 v. ; III ; 17 v.
Brisonnet Willem, IV, 19 v.
Britsaert Jan, III, 27 v., 28 ; IV, 21
Broeliaert Elias, IV, 4, 18 v.
Broucke (vanden) Pieter, V
Broyaert Toussaint, III, 7 v., 20 v. ; IV, 26
Brugghe (vande) Jacob, III, 20 v., 23 ; IV, 6 v., 21 v.
-- Laurens, IV, 23
-- Elizabeth, III, 13 v.
-- Mattheus, IV, 23
Brulinc Marc, III, 25, 26 v., IV, 23 v.
Brune (de) Boudin, II, 7 v., III, 7
-- Cornelis, III, 28
-- Guido, V
-- Jan, II, 10 ; III, 8
-- Joost, III, 18 v., 23 v., 24 ; IV, 4, 22
-- Lonis, IV, 9 v.
Bruneel Barbara, II, 21 ; III, 15 v.
-- Nikolaas, I
-- Pieter, IV, 10
Budt (de) Joost, III, 23 ; IV, 22
Bultync Gabriël, IV, 19 v.
Bunel Pieter, IV, 9 v.
Bunnen (van) Katelijne, III, 22 v., 24 v. ; IV, 5 v.
Buren (van) Adriaen, IV, 16 v.
Buerghere (de) Jan, III, 22 v.
Bus (de) Jan, IV, 9 v.
Busere (de) Jan, III, 18

- Lauwers, IV, 32 v.
- Bussche (vanden) Gerard, II, 7 ; III, 6 v.
- Hendrik, III, 18 v., 20 v., 26
- Jacob, II, 5 v., 6 v. ; III, 5, 6 v., 18, 18 v., 21 v., IV, 5 v.
- Jan , II, 6 ; III, 5 v.
- Joost, III, 24
- Bussche (vanden) Pieter, I
- Rogier, IV, 22
- Wouter, I
- Butshoeft Jan, IV, 21 v. ; V
- Busse Jan, I
- Bys Katelijne, IV, 10

- Calele (van) Michiel, I
- Cammeroens Maaie, III, 16 v.
- Mine, III, 22 v.
- Campen (van) Pieter, II, 3 v., III, 3
- Campe (van) Wouter, IV, 23
- Canaver Jan, IV, 10
- Candelare (inden) Pieter, III, 19 v.
- Candeler Willem, IV, 9
- Campeel Collard, IV, 17 v.
- Cant Willem, I
- Capelle (vande) Jan, V
- Capelle (vander) Wyt, IV, 18
- Carlier Gerard, IV, 9 v.
- Jan, II, 6 v. ; III, 6 v., 18, 20 ; IV, 6 v.
- Caron Jan, III, 25 v.
- Carrest Jan, III, 20 v., 25 v. ; V
- Cas Jacob, II, 1 v., 23 v. ; III, 1 v., 17 v., 19 v. ; IV, 8
- Jan, II, 11 v., 22 ; III, 16 v.
- Cassel (van) Jasper, IV, 22
- Cassele (van) Michiel, I
- Wouter, I
- Castele (vanden) Ermeus, III, 24 ; V
- Casteloot Jacob, III, 18 v.
- Cauke Willem, I
- Cauwet Gerard, IV, 7
- Centurion Andries, III, 23
- Bernard, V
- Joris, V
- Leonard, III, 27 ; V
- Manuel, III, 18 v.
- Cesar Jan, III, 19 v.
- Chertse Lodewijk, II, 13
- Christiaen Cornelis, IV, 17 v.
- Christiaens Pieter, IV, 10

- Christoffels ..., IV, 27
-- fs. Daneels, III, 5
Clays Jan, III, 24 v. ; IV, 20 v.
-- Pieter, III, 21 v.
-- Willem, IV, 20
Clas Willem, IV, 10 v.
Claysonne Pieter, III, 20
Clerc Bette, IV, 10 v.
Clerc (de) Hector, II, 6 ; III, 5, 18, 20 ; IV, 4
-- Jan, II, 11 v., 21, 23 ; III, 15 v., 17, 26 v., 28 ; V
-- Joris, II, 23
-- Jorinken, II, 6 v. ; III, 17 ; IV, 10 v.
-- Nikolaas, V
-- Pieter, III, 25 v. ; IV, 24 v.
-- Stassin, III, 23 ; V
-- Willem, III, 24, 26 v. ; IV, 26 v.
Cleyheem (van) Jacob, II, 15
Clite (vanden) Bartholomeus, III, 7 ; IV, 6 v.
-- Christiaan, IV, 18
-- Daniël, III, 20
-- Jan, II, 13 v. ; III, 10
Cloet (de) Jacob, V
Cloet (de) Jan, IV, 6
Cloetinghe (van) Willem, I
Clouet Jan, III, 20 v.
Cobboud Frans, II, 4 v.
Cock (de) Jan, II, 5 v. ; 23 ; III, 17, 27
Coene Bartholomeus, III, 23 v. ; IV, 17
-- Lamsin, I
Colaerd fs. Jan, II, 13 ; III, 10
Coliboud Frans, III, 4
Colins Bouden, II, 4 ; III, 3 v.
-- Jan, II, 16 ; III, 11 v.
-- Nikolaas, I
-- Pieter, III, 21 ; IV, 1 v., 24 v.
Cols Jacob, IV, 9 v.
Colve (vander) Jacob, I
Compere Everard, I
Conde Antoon, III, 21 ; IV, 6 v.
Coninc (de) Nikolaas, I
Contre (de) Michiel, III, 20 v.
Cool Pieter, II, 7 ; III, 7
Coolhof Jacob, III, 19 v. ; IV, 4 v.
Copman Jan, III, 24 v., 27 v. ; IV, 21 v.
Coppelare (de) Pieter, II, 18 ; III, 14
Cordier Jan, IV, 6 v.
Cornelia in de Beurs, IV, 17 v.

- Cornelis Jan, V
Cornelis Joost, IV, 21 v.
Corte (de) Gosin III, 20 ; IV, 8
-- Nikolaas, III, 22 v.
Cortewile Hubrecht, IV, 9 v.
Costere (de) Jan, III, 19 v. ; IV, 6, 20 v.
-- Lodewijk, II, 4 v. ; III, 4, 18 v. ; IV, 23
Cottereel Jan, II, 13 v.
Coukebeke (van) Andries, II, 20 v. ; 21 ; III, 16
Coulclare (van) Andries, III, 15 v.
Coutereel Jan, II, 23 v. ; III, 17 v.
Coutre (de) Jacob, III, 27 ; IV, 22
Coutere (de) Michiel, III, 20
Crabbe Jan, III, 28 ; IV, 21
-- Jasper, III, 26
Craibrouc (van) Olivier, II, 21 v., 22 ; III, 16
Cras (de) Arnoud IV, 10
Crayebest Nikolaas, III, 26 v.
Cris (de) Michiel, IV, 10
Crisen (de) Hendrik, III, 24 ; V
Crooc (de) Bouden, II, 4, 22, 23 ; III, 16 v., 17
-- Cornelis, III, 24 v., 25 v. ; V
-- Gijsbrecht, II, 21 ; III, 16
-- Jacob, II, 7
-- Jan, R
-- Lambrecht, IV, 18
-- Lodewijk, III, 27 v. ; IV, 9 v.
-- Maarten, III, 22 v. ; V
Cruke Frans, II, 17
Crucken Jan, III, 22 v., 22 v.
Cruse (vander) Bouden, III, 24, 27 ; IV, 17, 23 v.
-- Denijs, III, 27 v.
-- Jan, I ; II, 14, 14 v., 23 v. ; III, 10 v., 17 v.
Cuelne (van) Hans, II, 16 ; III, 11 v., 18 v.
-- Roeland I
-- Tideman I
Cuerloos Pieter, II, 20 ; III, 15
Cupere (de) Jacob, II, 23, 23 v. ; III, 17, 17 v.
-- Lodewijk, III, 24
- Daems Jacob, III, 22
Daerle Verrin, II, 2 ; III, 1 v.
Daerdeboud Antoon, IV, 16 v.
Dale (van) Jan, V
Dale (vanden) Lodewijk, I
-- Roegier, IV, 7, 25
Damme (vanden) Nikolaas, II, 21 v., III, 16

- Rogier, III, 27 ; V
- Danckaert Thomas, III, 26 v.
- Dane Jan, II, 23 v. ; III, 17 v.
- Daneels Christoffels, II, 6 ; III, 18, 19
- Dankard, III, 23 v. ; IV, 18, 23
- Jan, III, 21 v.
- Toussaint, III, 26, 27 v. ; IV, 26
- Danyas Jacob, V
- David Jan, III, 22 v., 23 ; IV, 21
- Philips, II, 3, 22 ; III, 2 v., 16 v., 19 v. ; IV, 5 v.
- Days Denijs, IV, 17
- Debbout Laurens, II, 7 ; III, 6 v., 20 v. ; IV, 6, 23
- Delngys Collard, IV, 8
- Delesyne Jan, III, 21 v.
- Delft (van) Vranke, III, 22
- Denremonde (van) Pieter, I
- Derdebout Antoon, III, 24 v.
- Desprees Allard, III, 21 v.
- Desscamen Jan, V
- Deynaert Bernard, III, 26 v. ; IV, 27
- Jan, III, 28
- Deyman Willem, IV, 26 v.
- Diederix Jan, I ; II, 2, 11, 12, 13, 20, 21, 21 v., 22 ; III, 2, 10, 15, 16, 16 v.
- Dierman Jan, II, 5 ; III, 4 v.
- Doedins (weduwe), III, 15 ; V
- Doens Joost, V
- Doens Pieter, III, 22
- Does (vander) Jan, II, 2 ; III, 2
- Dommejagher Jan, IV, 10 v.
- Remeus, IV, 10
- Donc (vander) Margareta, III, 7 v.
- Willem, II, 17 v. ; III, 13 v.
- Donckere (de) Joost, IV, 20 v.
- Dookin Cornelis, IV, 17 v.
- Doorne (van) Jan III, 26, 27 v.
- Doppere (de) Romboud, III, 27 v., IV, 23 v.
- Dostreel Philips, III, 27
- Doulet (weduwe), IV, 10
- Douveryn (van) Joost, III, 25 v. ; IV, 21
- Driessche (vanden) Jacob, III, 26 v.
- Drubbel Willem, I ; II, 20 v. ; III, 15 v.
- Druon Toussaint, IV, 10
- Dryncaluut Jan, II, 16 v. ; III, 12 v., 24 v. ; IV, 7
- Lodewijk, IV, 23
- Duerwyc Maes, I
- Dupont Allard, IV, 9

- Duve Jan, II, 6 ; III, 5, 18, 20 v. ; IV, 5
Duve (vander) Maes, II, 16 v. ; III, 12, 20 v. ; IV, 6 v.
Duvekin Jan, I
Dyc (vander) Lioen, III, 26, 27 v. ; IV, 23
Dyc (vanden) Lieven, IV, 17
Dycke (van) Pieter, III, 27
Dycke (van) Jan, IV, 10 ; V
Dycke (van den) Jacob, V
- Ee (vander) Jacob, II, 4 v. ; III, 4
Eecke (vander) Jan, III, 23 v. ; IV, 22 v.
--, Elizabeth, IV, 23
Eeke (vander) Wytgeer, III, 22 v.
Eeghem Nikolaas, IV, 24 v.
Eemslede (vander) Gosin, IV, 4 v.
Eemslede (van) Joris, IV, 5
-- Pieter, IV, 4 v.
Eerterike (van) Pieter, III, 27, 27 v. ; IV, 24 v.
Egghermonde (van) Jan, I
Emlot Jan, III, 25 v.
Enly Jacob, IV, 9 v.
Ertinck Steven ; II, 20 v. ; III, 15
Everbout Jan I ; II, 20 v. ; III, 15
-- Pieter, IV, 1 v., 5
- Farant Hendrik, IV, 20
Fary Jan, III, 27
Ferone Jan, IV, 9
Feutin Joost, III, 22 ; IV, 5
Feyze Joris, IV, 21
Fierens Pieter, III, 18 v.
Finson Collarid, IV, 10
-- Gerard, IV, 9
Floreins Jacob, I ; II, 20 v. ; III, 15 v.
-- Joost, IV, 22
Flypes Jan, IV, 10 v.
Foncier Steven, IV, 25 v.
Furier Jacob, II, 18 v. ; III, 14, 19
Foytins Joost, I
-- Joost, II, 11 v., 20, 21 ; III, 15 v., 16, 21 ; IV, 9, 15
Frayde Jan, IV, 21
Fromont Pieter, IV, 7
Futselare Pieter, III, 25 ; IV, 24 v.
- Gaderpenninc Joost, III, 21 v.
Gaernier Pieter, IV, 24 v.
Gancknoes Pieter, IV, 24 v.

- Gansbeke (van) Amand, III, 22 ; IV, 16 v.
Gardin (du) Jan, IV, 20 v.
Gasselin (van) Nikolaas, III, 22
Gatelin Bouden, III, 23 v., IV, 17
Gautier Willem, IV, 9
Gentil Antoon, III, 20 v.
Gewaan (van) Gerard, I
Ghans Hendrik, IV, 20 ; III, 23 v.
Ghend (van) Jan I
Gheertszone Jan, V
Gheervelde (van) Willem, II, 18, III, 14, 18
Gheraerts Jan, III, 23, 23 v.
Gheraerd Pieter, II, 7, III, 6, 20, 21 ; IV, 1 v., 4
Ghys Christiaan, IV, 23 v.
Ghyzeminc Zeger, IV, 9 v.
Gillaer Nikolaas, II, 18 ; III, 14
Gillemans Quinten, V
Gisebrecht Fransine, IV, 10
Godevaerd, meester, I ; II, 20 v. ; III, 15 v.
Goffin Adriaan, IV, 16 v.
Gorges (de) Jan, III, 24 v., 26 v., IV, 6, 21
Govaert fs. Willem, IV, 20
-- Joris, IV, 10
-- Katelijne, IV, 22 v.
Gracht (vander) Hellin, III, 22 v., 26 v. ; V
-- Jan, III, 22
-- Roeland, III, 25 v.
-- Sakers, II, 17, 23 ; III, 13, 17 v., 19
Grave (de) Nikolaas, I ; II, 20 v. ; III, 15 v., 16 v.
-- Clemens, II, 7 ; III, 6, 18
-- Cornelis, IV, 4 v., 17 v.
-- Pieter, I ; II, 3 v., 21 v., 23 v. ; III, 15 v., 16, 17 v. ; IV, 24 v.
Groene (de) Jan, II, 12 v., 22, 24 ; III, 9 v., 18
-- Pieter, I
Groes (vander) Hendrik, IV, 20
Groote (de) Albrecht, III, 27 v. ; IV, 16 v.
-- Antoon, IV, 16 v., 20 v.
-- Gerard, III, 20 v., 25, 26 v. ; IV, 5, 19 v.
-- Gillis, IV, 24
-- Jacob, III, 21, 21 v. ; IV, 5
-- Joost, III, 27 v. ; IV, 22
Grouwen (vander) Joost, V
Grutere (de) Jan, I
-- Joris, II, 6 v. ; III, 5 v., 19 ; IV, 5 v.
Gruwen (van) Gerard, II, 15 ; IV, 11

- Ha (vander) Philips, III, 26 v. ; IV, 24 v.
Haerke Jan, III, 26 ; IV, 22
Haerwyn Willem, III, 22
Haghe (vander) Collard III, 20, 20 v.
-- Frans, IV, 29
-- Vranke, III, 22 ; IV, 26 v.
Hagherborst (vander) Agnes, IV, 16 v.
Halardyns Willem, III, 20 v.
Hallinc Mattheus, I ; II, 20 v. ; III, 15
Hallincbroot Hugo, III, 24 v.
-- Lodewijk, II, 12 v., 21 ; III, 9 v., 16
Haloe Frankyn, I
Hamburch (van) Lieven, III, 21 v. ; 22 ; V
Hanscoemakere (de) Willem, III, 18
Hamer (de) Florens, II, 13, 22 v. ; III, 17
-- Jacob, III, 24 v. ; IV, 21
Hancwaet Thomas, III, 18, II, 18 ; III, 14
Hanse Jan, II, 20 ; III, 15
-- Lodewijk, II, 2 v.
-- Nikolaas, II, 2
Härkele (van) Diederik, IV, 5 v.
Hasaert Jacob, II, 18 ; III, 14
Haussi (van) Nikolaas, III, 24 v., 26
Hauwe Boudin, R ; II, 20 v., 21 ; III, 15 v.
Hauwen (van) Cornelis, III, 22 ; IV, 6 v.
Hauwen (van) Jan, III, 22 v. ; IV, 20
-- Margareta, III, 19 v.
Hecke (vanden) Jacob, I ; II, 20 v., III, 15 v.
-- Paulus, IV, 24 v.
Heckine Bernard, III, 23
Heecol (van) Gerard, IV, 19 v.
Heenge (vander) Cornelis, IV, 20
Heerkins Pieter, IV, 7, 22
Heghel Hendrik, III, 25, 27 ; V
Heghele Joost, III, 22 v., 26
Heinebout Pieter, II, 6 v. ; III, 5 v., 21
Heinricx Cornelis, V
Helle (vander) Brixus, III, 26 v.
Helle (uter) Jacob, II, 5 v.
-- Jan, II, 5 v., 23 ; III, 5, 22 v. ; IV, 6 v.
-- Philips, I
-- Willem, I ; II, 21 v., 22 ; III, 16, 16 v.
Helverdyn Bouden, III, 26 v.
Helzen (van) Gillis, IV, 19 v.
-- Hendrik, IV, 20
Hemele (vanden) Jacob, III, 24 ; IV, 22
Hemeloos Gillis, IV, 9 v.

- Hendrik fs. Olivier, II, 13 ; III, 10
Herzele (van) Jan, IV, 20
Hesberghe (van) Jan, IV, 10
Heyde (vander) Andries, III, 18
-- Antoon, IV, 10 v.
-- Godebard, IV, 23 v.
-- Hieronymus, IV, 9
Heynghen (van) Pieter, IV, 24 v.
Heyns Antoon, IV, 22 v.
-- Maarten, III, 22 v.
-- Pieter, II, 14 ; III, 10 v.
Hinghene (van) Antoon, II, 7 v. ; III, 7 ; IV, 4 v.
Hogheborst (vanden) Willem, III, 25
Holandre (de) Jacob, III, 25
Holen Nikolaas, II, 22 ; III, 16 v.
Holme (van) Pieter, III, 26
Hoetsy (van) Nikolaas, V
Hond (de) Casin, I ; II, 14 v.
-- Jacob, I ; III, 9 v., 17
-- Jan, II, 10, 23 v. ; III, 8, 17 v., 18
Honin Zeger, I
Honsemay Robert, IV, 7
Hooghervuerst (vander) Willem, III, 27 v. ; IV, 26 v.
Hoorne (vanden) Jacob, I
-- Jan, I
-- Joris, I
-- Michiel I ; II, 20 ; III, 15
Horye (1e) Antoon, IV, 10
Hoye (van) Willem, IV, 10
Hoste Joos, IV, 5
Hostin Jacob, II, 3, 14 ; III, 2 v., 18, 18 v.
Hoste Jan, II, 14
Houke (uten) Pieter, V
Houtbrekeghe Reinboud, II, 12, 23 ; III, 17
Houte (van) Jan, III, 23
Houte (vanden) Willem, II, 4, 23 v. ; III, 17 v.
Hudemate Jacob, V
Huerne (van) Hendrik, V
-- Nikolaas, V
-- Pieter, V
Hughelins Jan, II, 15
Hugheloos Jan, IV, 6 v.
Hugheloot Jan, II, 16 v., 22, 23 ; III, 10 v., 16 v., 17 v.
-- Nikolaas, II, 14 v., 15 ; III, 10 v., 19 v.
Hursele Jan, III, 22 v., 26 v. ; IV, 6 v., 20 v.
Hutvanghe (van) Jan, IV, 22
Huussone Jacob, V

Huust Nikolaas, III, 18 v.
Hyldeware Christiaan, ? 15 ; III, 16 v.
-- Jan, II, 15

Inghelbaert..., V
Ingherave Jan, I
Inpen Pieter, III, 13 v.

Jabbeke (van) Margareta, II, 21 v. ; III, 16

Jacob Adriaan, V

-- Hendrik, V

Jacob fs. Hugo, II, 23 v. ; III, 13, 17 v. ; V

Jacob fs. Willem, III, 22 v.

Jacomyns Margareta, I

Jalon, IV, 21 v.

Jans Hugo, III, 15 v.

Janszone Bartholomeus, III, 22

-- Michiel, IV, 5 v.

-- Paulus, IV, 22

Jaquemyn Jan, II, 6, 7 ; III, 5 v., 21 ; IV, 6

Joes Paulus, III, 8 v.

Joest Olivier, IV, 24

Jonghe (de) Jan, II, 15 v., 22 v. ; III, 11, 17 ; IV, 7

-- Thomas, III, 20 v.

-- Willem, IV, 23

Joosep Gildilf, I

Juede (de) Jan, II, 17 v., 23 v. ; III, 17 v.

Kambier Pieter, III, 27

Kandelare (in den) Pieter, IV, 5

Katelaens Margareta, III, 23

Kersenboem Wouter, III, 24 ; V

Kerweel Jan, II, 7 ; III, 6, 21 v., 22, 27, 27 v. ; IV, 6 v., 20 v.

Kelnare (uten) Antoon, II, 7, 24 ; III, 6 v., 16, 18, 19, 21 ; IV, 4

-- Elias, II, 3 v. ; III, 3, 19, 19 v. ; IV, 5 v.

-- Jan, I ; II, 4 v., 20, 22, 23 v. ; III, 15, 17 v.

-- Lodewijk, II, 7 ; III, 6 v., 20 v. ; IV, 5 v.

-- Willem, II, 7

Kerckhove (vanden) Jan Meyns, IV, 22

Kerke (vander), Perrin, III, 23

-- Simoen, I

Kerscietera (de) Nikolaas, R

Kersteloot Antoon, IV, 22 v.

-- Jacob, II, 6 v. ; III, 5 v., 18

Kersteman Jan, III, 21 ; IV, 6

Keyt (de) Jan, II, 4 v. ; III, 4, 8 v., 16 v., 27 v. ; IV, 21 v.

-- Laurens, II, 11 ; III, 18 v.

De broederschap van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo

- Kien Jan, IV, 23 v.
Kievene (van) Willem, III, 23 v.
Kiraskin Pieter, V
Kleyem (van) Jacob, III, 25 v.; IV, 20 v.
Knebins Margaretha, IV, 23 v.
Kneed (de) Jacob, II, 7 v., 16; III, 7 v., 12, 19 v.; IV, 7 v.
Knesselare (van) Michiel, III, 26; IV, 21, 23 v.
Knickelberghe Jacob, IV, 21
Knospaert Jan, III, 22 v.
Kneet Willem, III, 20
Knuut (de) Jan, II, 16 v., 18 v.
Kokillaert Simoen, III, 21
Kruc Antoon, III, 21 v.
Kyne (van) Willem, IV, 26 v.
- Laets (de) Clara, II, 21, 23 v.
-- Jacob, II, 21; III, 15 v.
-- Jan, I; II, 20; III, 15, 17 v.
Lam Jacob, I; II, 13, 20 v., 22 v.; III, 9 v., 15 v.
Lambeert Jacob, II, 13 v., 21 v.; III, 16
Lambeerting Leonard, III, 26; IV, 23
Lambrecht fs. Jan, II, 20 v.; III, 13 v., 15 v.
Lambrechts Jacob, III, 10
-- Willem, I
Lameere (de) Jan, III, 27 v.
Lams Barbara, III, 8 v.
-- Jacob, III, 17
Lammins Adriaan, III, 24 v.; IV, 16 v.
-- Jacob, III, 25 v., 26; IV, 22
-- Joost, III, 24 v.; IV, 22
-- Roeland, III, 25 v.
-- Victor, III, 24 v.; IV, 18
Landes Sebastiaan, IV, 10
-- Jan, IV, 20
Landshere (de) Cornelis, IV, 4 v.
-- Gislenus, III, 26; IV, 19 v.
-- Jacob, III, 20, 23, 24; IV, 4 v., 22
-- Jan, II, 4 v., 10, 23 v.; III, 4, 8, 17 v., 18 v., 21 v., 24 v.; IV, 4, 7, 18, 20 v.
-- Joris, III, 23
-- Lamsin, II, 4 v., 5, 5 v., 13, 13 v., 21 v., 24; III, 4, 4 v., 10, 16, 17 v., 19, 22; IV, 4 v., 5
-- Pascharis, IV, 18
-- Pieter, III, 4 v.; III, 1, 4, 21 v.; IV, 1 v., 4
-- Quinten, III, 24; IV, 25
-- Sarasin, III, 9 v.
Langhejans Lodewijk,

Langhen Nikolaas, II, 22 v., III, 16 v.
Lanoey (de) Jan, IV, 9
Lare (vander), wed., II, 10 v.
Lavael (de) Collard, IV, 17 v.
-- Jan, IV, 5
Larys ... IV, 5
Lavarant (de) Nicasius, III, 26 v.
Lavesuene Paulus, III, 27
Lavery Joost, V
Leacre Ambrosius, III, 20
Lee (van) Hijsbrecht, IV, 19 v.
Leckine Bernard, III, 23
Leene (vanden) Jan, I
-- Elizabert, III, 18 v.
Leepe (vander) Gillis, II, 22 v. ; III, 16 v.
-- Wouter, II, 12
Leeuwen, vrouw, II, 22
Leie, (vander) Adriaan, IV, 5 v.
Lende (vander) Mattheus, III, 23
Lendenburch (van) Lodewijk, II, 16 ; III, 12
Lenout Jan, III, 25 ; V
Lens (de) Pieter, III, 24 ; IV, 18
Let (de) Jan, III, 19 v. ; IV, 6 v.
Leurens Jacob, IV, 20 v.
Levaus Collard, III, 26
Leyden (van) Adriaan, III, 22 v.
Leys Jacob, IV, 5
Lieghe (de) Daniël, IV, 23 v.
Lievens Jan, III, 23
Lieverjan Jan, II, 23 ; III, 17 v.
Lieven fs. Willem, III, 1 v., 18 v.
Lilo Jan, II, 6 ; III, 5
Lingies (de) Collard, III, 19 v.
Lisschen (van) Maaie, II, 3 v., III, 3
Loens Karel, IV, 22 v.
Loeys Christiaan, IV, 6 v.
Lommelín Mahieu, II, 7 v.
Looskaert Antoon, IV, 26
Loppaert Ysebrant, III, 21 v., 22 ; IV, 7, 27 v.
Louette Pieter, II, 7 v. ; III, 7 v.
Louf Denijs, III, 21 v. ; IV, 18
Louf Everard, III, 24 ; V
-- Jan, III, 22 v., 23 v.
Loufoghe Jan, IV, 22
Loupaert Joost, III, 27 ; IV, 20 v.
Lowile (de) Jan, IV, 9
Loys Christiaan, III, 19, 22 ; IV, 22 v.

De broederschap van O.-L.-Vrouw van Hulsterlo

-- Jacob, III, 24 v.

-- Pieter, IV, 24, 24 v.

Luverjan Jan, II, 14

Lyngys (de) Collard, III, 7 v.

Lynt Elizabeth, IV, 10

Mach (de) Ingel, IV, 18

Macharis Obrecht, III, 7, 18 v.

-- Pieter, II, 4, 7 v. ; III, 3 v., 7 v., 18 v., 22 v.

Madoul Collard, II, 18 v. ; III, 14, 19 v.

Maech (de) Katelijne, I

Maelgaert Jan, III, 27 v.

Maerc Jacob, III, 25 ; V

Maercolf Christoffels, III, 25

Maerct (vander) Jan, II, 6 v. ; III, 5 v.

Maets (de) Jan, I

Mahieu Gerard, V

Makelaers Agnes, I

Manechien Jan, I

Manegheem (van) Jan, I

Marscalc Bouden, I

-- Jan, II, 16 ; III, 11 v. ; IV, 5 v.

-- Lodewijk, II, 16 ; III, 11 v.

-- Pieter, II, 12 v., 23 ; III, 17, 20 v.

Maertyn Arnoud, IV, 18

Maertins Jan, III, 22 v.

Maes Brixus, II, 2 v., 23

Maes Hoedekin, III, 23 v. ; IV, 20

-- Jacob, III, 21 ; IV, 6

-- Jan, IV, 21 v.

-- Nikolaas, III, 25 v.

-- Paulus, III, 22, 22 v. ; IV, 4 v., 24 v.

-- Rike, III, 18 v.

Maetsenaere (de), vrouw, II, 5, 24 ; III, 18

Malyn Willem, III, 21 v., 23 v. ; III, 13 v., 20 v., 26 v.

Man (de) Jan, III, 24 v. ; IV, 20 v.

Mandemakere (de) Hugo, II, 23 ; III, 17 v.

-- Elizabeth, III, 24

Manesier Jan, II, 2 v., 20 ; III, 15

Marant Jan, III, 23 v., 26 v., 27, 27 v. ; IV, 21

Marcke (van) Jacob, II, 16 v.

Maresch (du) Pieter, V

Marin (le) Collard, IV, 17 v.

Markandeel Bernard, III, 20 v. ; IV, 6

Maroles Jacob, III, 21 ; IV, 4 v.

Martin Jan, V

Mas Daniël, IV, 9 v.

Masin Jan, II, 3 ; III, 2 v.
Masmin Nikolaas, IV, 17 v.
Mast (vander) Willem, IV, 26 v.
Maton Willem, IV, 6 v.
Matruus Denijs, III, 28
Mauwin Collard, III, 27
Medebrou (van) Jan, I
Meelle Pieter, IV, 23 v.
Menine (van) Celie, I ; II, 20 v. ; III, 15
Meere (vander) Joost, III, 25 v.
Meersier Pieter, II, 16 v. ; III, 12
Meestre (de) Robrecht, IV, 4 v., 25
-- Ruben, III, 22 v.
Meetkerke (van) Jacob, I
Meeus Nikolaas, II, 21 ; III, 16
Meinne Jacob, III, 25 v.
Medebrouc, weduwe, II, 13 v.
Mendonc (van) Jacob, II, 17 ; III, 13, 20 v., 22
Menstove (van) Jan, IV, 21
Ments Jan, I
Merre (vander) Joost, III, 25 v.
Merren (vander) Ingelram, III, 23 v.
Mersch (vander) Beatrijs, IV, 7, 17
-- Hevin, IV, 22
-- Jan, III, 24 v., 25 ; IV, 21
-- Pieter, I
-- Willem, III, 26 v. ; IV, 26 v.
Mersnier Rogier, III, 3 v.
Mersiaen Antoon, IV, 16 v.
-- Willem, III, 26 ; IV, 26 v.
Merten (vanden) Ingelram, III, 22
Mesvoorde (van) Margareta, IV, 23 v.
Mettertee Gerard, I ; II, 12 v. ; III, 9 v.
Meus (van) Bernard, IV, 17
Meyere (de) Lieven, III, 27 v. ; IV, 23
Meyns (van) Jacob, IV, 21
Meys Jacob, III, 10 v.
Michiel fs. Jan, III, 19 v.
Middelborch (van) Jacob, II, 6 ; III, 5 v.
Mindelere Christine, IV, 22 v.
Minne (vander) Jacob, IV, 21 v.
-- Pieter, III, 24 v. ; IV, 17 v.
Mincot Allaard, III, 21 v. ; IV, 6 v.
Moenaert Gaifer, III, 22
Moenins Pieter, I
Moere (vanden) Jan, II, 7 v. ; III, 7 v.
Molins (des) Lodewijk, IV, 23

- Mols Jan, II, 15 v. ; III, 11
Mons (van) Nikolaas, II, 2
-- Ronin, I ;
Mont (van) Jan, IV, 21
Moor (de) Donaas, III, 25 ; IV, 18, 20 v., 26, 27
Moreel Jacob, III, 11 v.
-- Jan, IV, 20 v.
-- Lieven, III, 28
-- Pieter, I ; II, 7 ; III, 6 v. ; IV, 7, 24 v.
-- Zoete, II, 3 v. ; III, 3
-- Willem, I ; II, 7 v., 10, 20 ; III, 7 v., 8, 15, 18, 20, 27, 27 v. ; IV, 1 v.,
5 v., 18, 26 v.
Moritoen Jan, I, II, 5 v.
-- Willem, I
Mouscron (de) Jan, III, 27 ; IV, 20 v.
Meulenbeke (van) Adriaan, III, 26 v.
-- Pieter, III, 25, 26 ; IV, 24 v.
Muelenstein Michiel, II, 2 ; III, 1 v.
Muelne (vander) Gregorius, III, 27
Muenick Machteld ; II, 11 v. ; III, 8 v.
Muer (de) Adriaan, IV, 10, 16 v.
Mues Pieter, I
Mugghe Hubrecht, II, 16 v.
Mulaert Jacob, I ; II, 20 ; III, 15
Muleem (van) Jacob, III, 21 ; III, 15 v.
Mulhonts Joost, IV, 21 v., 24
Muls Katelijne, IV, 22 v.
Munckereede (van) Pieter IV, 8
-- Victor, IV, 9
Muntere (de) Joost, IV, 21
-- Joris, III, 23
Muschoot Allard, II, 16 ; III, 11 v., 22 v.
Musoot Jan, II, 15 v., 22 ; III, 16 v.
Myeten Pieter, IV, 24 v.
Mylet Pieter, IV, 9
Mynheere Arnoud, II, 23 v. ; III, 17 v.
Mynne Albrecht, V

Nadael Nikolaas, II, 18 ; III, 14
Nave Christoffels III, 25
Necghelare (de) Jan, II, 10, 20 v., 21 ; III, 8, 16
Neckere (de) Wouter, I ; III, 15
Nees Joris, II, 17 v.
Neysere (de) Joost, III, 23 v.
Neyts Winnok, III, 27
Nieulant (huute) Godevard, IV, 23 v.
Nieuwemans... , III, 22 v.

- Nieuwerpoort (vander) Victor, II, 22 v. ; III, 17
Niflaert Jacob, III, 24 v.
Noppe Diederik, IV, 23 v.
Nose Joris, II, 22 v. ; III, 17
Nutte Pieter, III, 25 v.
- Ockere (van) Adriaan, III, 25 ; IV, 16 v.
Ockerhout (van) Adriaan, III, 23 v.
Oicken (van) Pieter, IV, 24 v.
Olmen (van) Pieter, IV, 24 v.
Onderwaerf Jacob, I ; II, 20 v. ; III, 15 v.
-- Willem, I
Onsewyc (van) Hugo, II, 20 v. ; III, 15 v.
Ootezuene Jan, IV, 21 v.
Orselay Robrecht, III, 21 v.
Ottin Zeger, II, 12 ; III, 19, 19 v. ; IV, 4 v., 6
Oubouke (van) Joris, II, 22 ; III, 16
Oudenaerde (van) Margareta, I
-- Jacob, I
Outcoren Agnes, II, 18 v. ; III, 14, 19
Oymile (vander) Jan, I
Oyseel Clemens, III, 24
- Pachker Arnoud, IV, 16 v.
Pachtere (de) Jacob, II, 2 v.
Paert Doedin, I
Paert (de) Jan, II, 14 v. ; III, 10 v.
Paeu (de) Joost, II, 10 v.
Palfort Jan, IV, 23 v.
Palinc Lodewijk, III, 23 ; V
Papau Jacob, IV, 21
Pape (de) Cornelis, III, 27 v. ; V
-- Thomas, III, 24, V
Pappin, Jacob, weduwe, II, 2, 21 v. ; III, 2, 16, 19 ; IV, 6 v.
Parlant Richard, III, 2 v., 16, 21 v., 22 ; III, 16 v.
-- Jan, II, 7 ; III, 7 ; IV, 6
-- Nikolaas, III, 23 v.
Parys (van) Gervaa, IV, 19 v.
Patins Johanna, III, 19
Pauwels Jan, III, 6, 20 ; IV, 6, 20 v.
-- Michiel, II, 7
Payere (de) Jan, II, 12 ; III, 9, 20 v., 25 ; IV, 7, 20, 20 v. 22 v.
-- Padimels, IV, 24 v.
-- Pauwels, III, 24 v., 25
Pecsten Frans, III, 20 v. ; V
Pellekeyn Lauwers, III, 23 v. ; IV, 23
Pennync Cornelis, II, 7 ; III, 6 ; IV, 5 v.

- Peperzac Harduin, III, 27
Perboeme (vanden) Willem, II, 4 v. ; III, 4
Perseron Charlot, IV, 17 v.
Petyt Katelijne, IV, 6
Peulaert Joris, III, 19
Pieters Jan, IV, 32 v.
Pilot Jan, III, 26, 27 ; IV, 21 v.
Pinghelins Joris, III, 21
Pinchaerts Jasper, III, 26
Pinsaert Joris, II, 11 v. ; III, 9, 20 ; IV, 5 v., 17 v.
-- Wouter, II, 21 v. ; III, 16
Pinseele (vander) Nikolaas, III, 16 v.
-- Lodewijk, III, 20
Pinshalinc Joost, IV, 22
Pitte (vanden) Boudewijn, II, 14 v.
-- Gerard, III, 25 ; IV, 19 v. ;
-- Jan, III, 24, 26 ; IV, 21 v., 23 v. ; V
Plaet (de) Christiaan, IV, 22 v.
-- Jacob, III, 19 ; IV, 6
-- Jan, III, 23 v., 25 v. ; IV, 6, 20 v.
-- Jacquemart, II, 2 v. ; III, 2 v.
Plasschaert Willem, II, 14 ; III, 10
Ploughere (de) Jan, III, 24 ; IV, 22
Plucvueghele Bartholomeus, III, 26 ; IV, 17
Pluimcopere (de) Denijs, II, 15 v., 16, 22 v. ; III, 11 v., 17, 20, 23 ; IV, 5,
18
-- Jacob, II, 10 v.
-- Jan, I ; 11, 10 v., 11, 20 v., 22 ; III, 8 v., 15, 16 v.
Polet Jan, III, 28 ; IV, 20 v., 23
Ponzele (vander) Nikolaas, II, 22
Poorte (vander) Christine, II, 14 ; III, 10 v.
Poorter (de), Nikolaas, IV, 17 v.
-- Willem, II, 6 v. ; III, 6 v. ; IV, 8
Porin Jan, IV, 21
Postkin Joost, III, 21 v.
Prefens Antoon, IV, 5 v.
Prentaguut Jan, IV, 20
Prentaguut Reunoud, III, 23 v., 24 ; IV, 25
Prevoost Gillis, IV, 10 v.
Proest Jan, I
Prumbout Jacob, I ; II, 16, 16 v., 22, 22 v. ; III, 12, 16 v., 18
-- Joost, III, 11 v., 19 ; II, 1 v. ; III, 1 v.
Pumic Hendrik, I
Puut (de) Bouden, II, 22 ; III, 16 v.
-- Marie, III, 18 v.

- Quickelberch Jacob, III, 26
Quintins Margareta, II, 5 v.
-- Leonard, II, 21 v. ; III, 16
Quispelaers, weduwe, II, 5 ; III, 4 v.
Quistecoren Adriaan, III, 25 v.
- Rade (vanden) Hoste, III, 24, 25, 25 v., 26 ; IV, 21 v, 24
Raeps Pieter, III, 19
Raepsaet Nikolaas II, 20 ; III, 15
Ram (de) Jan, I
-- Willem, I
Rambeken (van) Amand, III, 24 v.
Ranst Antoon, III, 23
Ravins Nikolaas, I
-- Jacob, I
-- Jan, I
-- Michiel, I
Remeer Boudin, II, 1 v. ; III, 1 v., 15 v., 21 ; IV, 4 v.
-- Jacob, III, 22
-- Lodewijk, II, 2 v. ; III, 2, 19, 21 ; IV, 4 v.
-- Zeger, II, 21 ; III, 15 v.
- Renti (de) Pieter, V
Renyer Jan, III, 24 v. ; IV, 18
Reveland Thomas, III, 22 ; IV, 23
Reyfin Antoon, IV, 5, 16 v., 11 v.
-- Jozef, II, 16
Reynout Pieter, III, 25 v.
Reynwade Bernard, III, 24
Rickere (de) Simoen, V
Riebeke (van) Diedrik, I
-- Jan, I ; II, 3 ; III, 2 v., 22
-- Joris, II, 3 ; III, 3 v. ; IV, 6
-- Wouter, II, 3, 23 ; III, 3 v., 17, 20 v. ; IV, 5 v.
- Riemslede (van) Bernard, II, 22 ; III, 16 v.
-- Cornelis, III, 21 v.
-- Gerard, II, 6, 24 ; III, 5 v., 18
-- Gosin , II, 4, 16 v. ; III, 3 v., 12, 19 v.
-- Jan, II, 11 v., 16, 21 v., 22 ; III, 9, 11 v., 16, 16 v.
-- Joris, III, 23, 26 v. ; IV, 5, 21 v.
-- Nicasius, III, 4 v., 21 ; IV, 5
- Riemslede (van) Pieter, II, 5 ; III, 6, 23, 24 v. ; IV, 24 v.
Ries (de) Jacquemine, II, 21 v.
Rike (de) Pieter, II, 21, 21 v. ; III, 15 v., 16
Rikepieters Jacob, III, 21 v., 25 v. ; IV, 6 v., 21
-- Willem, III, 19
Ringhels Mine, I
Ripien (van) Hendrik, IV, 5

- Riviël Frans, IV, 19
Rivyere Jan, III, 19 v.
Robrechts Willem, II, 22 v. ; III, 17
Rode (de) Paulus, I
Roelands Jan, IV, 21 v.
Roelant Olivier, II, 21 v. ; III, 16
Roghen Nikolaas, IV, 17 v.
Rombout Bartholomeus, III, 26 v.
Rondeman Pieter, II, 5 ; III, 4 v.
Rondeville (van) Lodewijk, III, 11 v.
Roden (van) Arnoud, I
-- Lodewijk, III, 11, 19 v. ; IV, 4 v.
Roedenbergh (van) Tideman, I
Rombuergh (van) Jan, I
Roos Katelijne, II, 13
Rootsaerd Jan, I
Rottinc Jan, IV, 5, 20 v.
Rosebeke (van) Michiel, II, 11
Rosee Jacob, III, 25, 27 v.
Rougeville (van) Lodewijk, II, 15 v. ; IV, 7
Rovere (de) Andries, III, 23, 25
-- Jan, III, 27 v. ; IV, 21
-- Pieter, II, 2 v. ; III, 2, 20, 24 v. ; IV, 4 v., 24 v.
Roy (le) Pieter, IV, 24 v.
Rozet Nelke, IV, 10 v.
Rozin Jan, I
Ruddere (de) Hendrik, I
Rue (de) Gysbrecht, III, 21 v.
Ruebins Willem, IV, 10
Ruebs Jan, III, 27 ; IV, 21 v.
-- Lieven, IV, 5 v.
Reukelinc Jan, III, 23
Ruselede (van) Jacob, I ; II, 20 ; III, 15, 24 v.
Ruttin Diederik, IV, 18
Ruttinc Jan, III, 23 v., 25 v.
Rysele (van) Jacob, IV, 20 v.

Sainturion (de) Jorge, III, 21
Saliche (de) Juffroot, I
Sampson Abraham, III, 21 v. ; V
Sanders Cornelis, III, 26
-- Zoete, II, 7 ; III, 6
Sarsysuer Pieter, III, 24 ; IV, 23 v.
Sasanders Cornelis, IV, 17 v.
Sassem (van) Lodewijk, IV, 5 v., 23
Savary Joost, III, 22
Scalkeem (van) Lieven, III, 23 v. ; IV, 23

- Scare (ter) Amele, IV, 6
Scelwaerd Simoen, I
Sceppere (de) Joris, II, 16 v., III, 12
--Elizabeth, IV, 23
Scheens Pieter, III, 27
Schinkcellen Jan, IV, 20
Scortin Collard, III, 22 v.
Sconemans Barbara, I; II, 20 v.; III, 15 v.
Scotte Pieter, III, 25
Scoutheete Pieter, III, 22 v.
Scrappe Hieronymus, IV, 21 v.
Scrikere (de) Quinten, III, 14
Scrivere (de) Gerard, IV, 19 v.
-- Hendrik, III, 24 v.
-- Jacob, II, 12; III, 9
-- Olivier, II, 7; III, 6; IV, 6
-- Rutger, III, 23 v.; IV, 25
Scroten, Jacob, III, 19
Scuddup Hendrik, I
Scuetelare Jan, I; II, 21; III, 15 v.
Scyve Hendrik, II, 12 v.; III, 9 v.
Sellebaert Victor, IV, 9 v.
Sensauwe (de) Jacob, IV, 7
Severen (van) Pauline, IV, 24 v.
Sfremde Geertruud, IV, 19 v.
Sinchals (de) Lieven, V
Singhe (van) Jan, III, 23
Sint Omaers (van) Antoon, II, 5, 22; III, 4 v., 16 v.; 20, 21; IV, 5 v.
-- Jan, I; II, 5 v., 7, 20; III, 6 v., 15, 17; IV, 6
-- Lodewijk, I; II, 3, 3 v., 20; III, 3 v., 15, 19; IV, 5
-- Thonis, III, 3
Slaets Clara, III, 15 v.
Slake (vander) Pieter, II, 17 v.; III, 13 v.
Slanghebrouc (van) Gillis, I
-- Lodewijk, II, 3, 13 v., 23; III, 2 v., 10, 13, 17, 19 v. 20 v.; IV, 4 v.
-- Michiel, II, 7 v.; III, 7, 7 v., 21 v.; IV, 4
Slanghen Nikolaas, II, 17 v.
Smedynck Hendrik, V
Smeets Jacob, III, 20; 19
Smeits Jan, V
Smyt (de) Gillis, III, 19
Sneckerzwegher Wouter, I
Snellaert Willem, II, 23 v.; III, 17 v.
Snescael Lieven, III, 24
Soetegat Rogier, III, 7 v.; IV, 5 v.
Sorgeloes Jasper, IV, 6 v.
Souters (vrouw), III, 15

- Spainge (van) Jan, III, 24 ; V
Speyhoudere Maaiken, III, 13 v.
Spikins Maaiken, II, 10 v.
Spinghelin Joris, IV, 21 v.
Spinrox (weduwe), I
Spranc Jan, V
Spronc Hos, IV, 9
-- Marc, III, 27 v. ; IV, 9, 9 v.
-- Willem, III, 25 v. ; IV, 10 v., 26 v.
Sreinen Elizabeth, I
Sroos Jacob, IV, 7
Stasins, Jacob, I
-- Jan, II, 3, 15 v. ; III, 2 v., 18
-- Katelijne, III, 11 v.
-- Pieter, II, 11 v. ; III, 9, 18 v.
Stene (vanden) Jab, III, 19, 20 v. ; IV, 4 v.
-- Rogier, III, 20 v., 22 ; IV, 25
Stekels Wouter, II, 17 ; III, 13
Stevens Mathijs IV, 2 v.
Stiers Marie, II, 6 ; III, 5 v.
Stighele (vander) Jan, IV, 21 v.
Stoute Antoon, V
Straten (van) Dixus, I
-- Hendrik, III, 19 v., 20
-- Jan, II, 7, 16 v. ; III, 6 v., 12 ; IV, 6, 8
Struus Raas, III, 24 v. ; IV, 25
Stuffinet (de) Michiel, IV, 23 v.
Suus (de) Karel, II, 15 v. ; III, 11
Swankaert Hendrik, V
Sygenoots (de) Lanceloot, IV, 6

Tac Arnoud, IV, 23 v.
Tacon Philips, III, 24 ; IV, 24 v.
Taertere (de) Antoon, II, 23 v. ; III, 17 v.
Tanke Willem, II, 20 v. ; III, 16
Tans Johanna, III, 20 ; IV, 6 v.
Tavernier (de) Willem, II, 3, 23 ; III, 17
Tayens Jan, III, 26 v.
Teemsekin (vanden) Jacob, I
-- Jan, I
Tours (van) Jalon, IV, 21 v.
Tradinc Michiel, I
Trotin Lodewijk, IV, 23
Truebs Andries, I
Truwyt Thomas, II, 21 ; III, 16, 17
Twinnighe (de) Johanna, IV, 23 v., 5
Twyn Jos, IV, 10 v.

Tyerin Jan, III, 27

Tysman Jan, III, 25 v. ; IV, 21 v.

Utrecht (van) Gerard, I ; II, 12, 20 v. ; III, 15

-- Nikolaas, II, 11 ; III, 8 v., 18

Vaelnaerts Lauwers, III, 25 v.

Vaillaert Laurens, V

Vaillant Florens, II, 6 v. ; III, 6 v., 20, 21 v., 23 v. ; IV, 5 v., 17, 19

Valhoute (van den) Rogier, V

Valkenare Jan, II, 13 v.

-- Maaiken, II, 16 v. ; III, 12

Valshoute (van) Rogier, III, 21 v.

Vantoeren Philips, IV, 21

Varsenare (van) Joris, III, 19 v., 20 ; IV, 5 v.

Vary Jan, III, 26 v.

Vegghelman Jan, III, 26 v., 27 ; IV, 22

Veer (de) Jan, IV, 7

Velde (vanden) Joris, III, 21 ; IV, 6

-- Katelijne, IV, 7

Vendeur (de) Gillis, IV, 19 v.

Veraghe Jan, IV, 9 v.

Veranneman Nikolaas, III, 24, 25 ; IV, 17 v.

Verscaense Jan, IV, 10 v.

Veste (vander) Arnoud, III, 27 v.

Veye (de) Jan, III, 22 v.

Vilaei Christiaan, III, 16 v.

Vilien Willem, III, 9 v.

Ville (de la) Jan, IV, 10 v.

Vindaenge (vander) Barbara, II, 5 ; III, 4 v.

Vindegoet Jacob, III, 26 ; IV, 22

Vinke Jan, III, 18 v.

Visch (de) Willem, III, 1, 19 v., 20 ; IV, 4 v.

Viven (van) Jan, II, 16 v. ; III, 12 v., 19 v. ; IV, 6

-- Katelijne, I

Vyvien Willem, II, 13 ; III, 19

Vlaminc Frans, I

-- Jan, III, 19

-- Marie, II, 21 v. ; III, 16

Vleins Jan, III, 25, 26 v. ; IV, 23 v.

Vlieghen Cornelis, IV, 17 v.

Voecht (de) Jan, III, 19

Voket Jan, III, 20 v.

Volkaert Jan, I

Volkers Maaiken, I

Voordeele (vanden) Andries, III, 26 ; V

Vos (de) Jan I ; II, 21 ; III, 15 v.

- Joris, III, 26 ; V
- Vos (de) Karel, III, 19
- Vostier Simon, III, 20 v.
- Vouden (van) Diederik, II, 15, 22 v. ; III, 11, 17
- Jan, II, 16 ; III, 12
- Vraem Jan, III, 24 ; IV, 22
- Vranx Jacob, I
- Vroede (de) Marie, II, 22 v. ; III, 17
- Pieter, II, 17 v. ; III, 13 v.
- Vueghele (de) Joris, III, 24 v. ; IV, 22
- Vulleghen (vander) Jan, IV, 21 v.
- Vullepont Jacob, II, 18 ; III, 14
- Vulsteke Nikolaas, V
- Vyau (le) Collard, IV, 17 v.

- Waerde (vander) Noël, IV, 24
- Waergem (de) Willem, IV, 19 v.
- Waes (van) Louise, III, 27 v.
- Trude, IV, 26
- Wale (de) Lauwers, I ; II, 12, 20 ; III, 15 v. ; V
- Wale (vanden) Katelijne, II, 10
- Walhout (van) Rogier, V
- Walle (vanden) Jacob, II, 11 v.
- Jan, II, 6 v., 11 v., 23 ; VI, 6 v., 17
- Jozef, III, 26 ; IV, 21 ; V
- Katelijne, I
- Zeger, III, 26 v.
- Walleware Lauwers, IV, 23
- Wandelaere (de) Elizabeth, II, 15
- Wanghen (van) Antoon, III, 25 v. ; IV, 16 v.
- Jan, III, 23 v. ; IV, 17
- Warnus Willem, II, 21 v. ; III, 16
- Wasse (vanden) Jan, III, 21 v.
- Wastelier Frans, I
- Waterganghe (vanden) Jan, II, 13, 23 v., 24 ; III, 17 v., 18
- Watermolene (vanden) Joris, II, 10 ; III, 8, 18 v.
- Weghen (vanden) Luuc, III, 24 v. ; IV, 5, 20
- Weinel Pieter, I
- Weins Elizabeth, I
- Welgheraen Pieter, III, 25
- Wemel Pieter, II, 20 ; III, 15
- Werde (vander) Katelijne, IV, 22 v.
- Werrin Willem, II, 14 v.
- Wesels (van) Nikolaas, III, 22 v.
- Westen (van) Arnoud, IV, 16 v.
- Weits Nikolaas, II, 22 ; III, 16 v.
- Westvoorde (van) Pieter, III, 27 v.

- Weys Jacob, III, 23, 23 v. ; IV, 21 v.
-- Jan, I ; II, 1 v., 20, 21 v., 22, 22 v. ; III, 15, 16, 16 v., 17 ; IV, 21 v.
-- Willem, II, 1 ; III, 1, 19, 19 v. ; IV, 4
Wielmakere (de) Joost, III, 23
Wiesel (van) Willem, IV, 26 v.
Wilde (de) Jacob, III, 19
-- Jan, III, 22 ; IV, 22
Willemszone Clemens, III, 21
-- Jacob, III, 20 v.
Wils Pieter, V
Wineseele (van) Jan, IV, 23 v.
Winghe Pieter, I
Winke Jan, II, 11 v. ; III, 9
Wispelare (de) Wouter, II, 21 v. ; III, 16
Wit Ambrosius, IV, 9 v.
Wittebol Hendric, II, 20 v. ; III, 15
Wongerheem (van) Rogier, V
Wouterzoets Andries, III, 18
Wulghe (vander) Jan, III, 25, 26 v.
Wulhuse (vanden) Lodewijk, III, 24 v. ; V
Wulpont Jacob, III, 19 v.
Wyngaerde (vanden) Pieter, I ; II, 20 v. ; III, 15 v.
Wynmakere (de) Joost, V
Wyt Simoen, I
Wyts Stasin, III, 24 ; V
- Yelene (van) Margareta, IV, 19 v.
Yoents Karel, III, 27
Ypre (van) Jan, III, 10, 18 ; IV, 22
-- Joost, III, 20 v., 23, 23 v., 25 v.
Ysebrant fs. Nikolaas, II, 6 ; III, 5 ; IV, 6
Ysegheem (van) Jacob, II, 1, 23, v. ; III, 1, 17 v. ; 18
Ysendyke (van) Bouden, II, 5, 16 ; III, 4 v.
Yserin Adriaan, II, 10 ; III, 8
Yveleo Jan, IV, 21
Ysereis Nikolaas, IV, 4
Yweins Nikolaas, IV, 17 v.
- Zac Lambrecht, V
Zale (vanden) Jan, I
Zeeland (van) Stassin, II, 13
Zeghers Willem, II, 11 v.
Zibant Willem, III, 20 v.
Zibrechts Mugghe, III, 12
Zoeteganc Rogier, III, 20, 21 v.
Zomerghem (van), vrouw, II, 23 ; III, 17
Zoutaert Willem, III, 25 v.

Zoutre (de) Gillis, II, 20 ; IV, 8 v.
Zudvenne (van) Adriaan, V
Zuerkele (van) Bernard, I ; II, 20 ; III, 15
Zwaende Christoffels, III, 27
Zwarte (de) Andries, IV, 16 v.
-- Gillis, III, 25 ; IV, 19 v.
-- Mattheus, III, 25 v.
-- Willem, II, 15 ; III, 11
Zweertvaghene (de) Jacob, II, 12, 20 v., 23 ; III, 9, 18 v., 21 ; IV, 6
-- Pasharis, I
Zweverzeele (van) Jan, III, 20 ; IV, 5
Zwinemeersch Maarten, II, 7 ; III, 6

Bijlage 2 : Vaklui

apotheker : Campeel Collard
arbeider : Hecke (vanden) Paulus
arbeider van de Sint-Jansbrug : Poorter (de) Nikolaas
bakker : Baerdemakere (de) Bernard - Vos (de) Jan - Maes Jacob - Pilot Jan
corduanier, lederbewerker : Leckine Bernard
bussemaker : Vleins Jan
handscoenmaker : Donc (vander) Willem
kleerkoper : Clays Jan
kruidenier : Brulinc Marc - Floreins Joost
glazenmaker : Dycke (vanden) Pieter - Langhejans Lodewijk - Oicken
(van) Pieter
goudsmid : Ghans Hendrik - Polet Jan
grauwwektouwer, bont bereider : Myeten Pieter, Wilde (de) Jan
'sherenknaap, gerechtsdienaar : Axen (van) Joris - Wontergheem (van)
Rogier
hoedenmaker : Kievene (van) Willem - Kyne (van) Willem
kaarsgieter, kaarsenmaker : Boomgaerde (vanden) Jan
klerk bin Donnaas de Moor : Christoffels
klerk in de Burg : Feyze Joris
kuiper : Joest Olivier - Clerc (de) Jan
lamwerker, huidenbewerker : Stasins Jan
loodgieter : Varsenare (van) Joris
makelaar : Moere (vanden) Jan
metselaar : Doekin Cornelis
metselaarsknaap : Bonaerd Jan
mosterdmaalter, mosterdfabrikant : Leurens Jacob
mutsenscheerder : Sygenoots (de) Lancelot
oudgrauwwerker, oudbontbewerker : Cornelis Joost - Dryncaluut Lodewijk
- Meine Jacob - Nutte Pieter - Vegghelman Jan
peltier, peltier delaroyne, bontwerker : Stuffinet (de) Michiel
pijnder ter Vlamingbrug : Vlieghe Cornelis
pasteibakker : Donckere (de) Joost
schepper, kleermaker : Gardin (du) Jan - Grave (de) Pieter

schipper : Beke (vander) Jan - Kerkchove (vanden) Jan - Pellekeyn
Lauwers - Ploughere (de) Jan
schoenmaker : Baerse (vander) Jacob
schroder, transporteur : Christiaens Cornelis
smid : Bouckelare Collard - Wyt Simoen - Bussche (vanden) Hendrik
tegeldekker : Vincke Jan - Winke Jan
timmerman : Berchgracht Joost - Mont (van) Jan - Inghelbaert...
veter-, rijsnoermaker, nastelincmaker : Borghere (de) Jan
voerare, fabrikant van voering : Dyc (vander) Lioen - Maes Jan
waskaarsenmaker, waslichtmakere : Alaert Jacob
wielenmaker : Bloc Pieter
wolkoopman, wullecopere : Zwarte (de) Willem
zadelmaker : Lam Jacob
zilversmid : Houte (van) Jan - Meus (van) Bernard
zanger in de Sint-Jacobskerk : Trotin Lodewijk
slotenmaker : Vos (de) Joris
viskopersknaap : Dale (van) Jan
vleeshouwer, slager : Spranc Jan - Viven (van) Jan
koopman : Renti (de) Pieter

Bijlage 3 : Geestelijken

broeder : Wanghen (van) Jan
broeder te Sint-Juliaans : Landsheere (de) Jacob - Bloc (de) Jan
kapelaan en notaris te Sint-Donaaskerk : Weghen (vanden) Luuc
kapelaan van het bakkersambacht : Clite (vanden) Christiaan
kapelaan van het ambacht van de barbiers : Lens (de) Pieter
kapelaan van het ambacht van de handschoenmakers : Coene Bartholomeus
koster van de Sint-Jacobskerk : Sarsyseur Pieter
priester-augustijn : Bavais Joris - Kuuc Antoon - Loufoghe Jan - Meelle
Pieter - Renyer Jan - Reveland Thomas
kapelaan van Hulsterlo : Doedin Pieter - Govaert fs, Willems - Rickere (de)
Simoen
kapelaan van O.-L.-Vrouwegilde te Hulsterlo : Herzele (van) Jan
priester van de Sint-Christoffelskapel : Ysebrant fs. Nikolaas
priester van de schutters : Cloet (de) Jan
kapelaan van Sint-Elizabetschool : Crooc (de) Lambrecht - Maertin
Arnoud
minderbroeder : Meersier Pieter
pastoor van de Sint- Gilliskerk : Man (de) Jan - Beversluus (van) Gillis
pastoor van de Sint-Jacobskerk : Heenge (vander) Cornelis
priester : Arken (van) Jan - Helle (vander) Brixus - Knikelberghe Jacob -
Quickelberch Jacob
priester van de Sint-Donaaskerk : Doppere (de) Romboud
priester van de Sint-Jacobskerk : Lammins Victor - Mach (de) Ingel
priester van de Sint-Salvatorskerk : Jaquemyn Jan
priester te Damme : Pecsten Frans
zuster van het Magdalenaklooster : Bunnan (van) Katelijne

Bijlage 4 : Ambtenaren

Baljuw te Damme : Beckene (vanden) Jacob - Wyts Eustaas
burgemeester van Damme : Bogaerde (vanden) Antoon
pensionaris te Damme : Brune (de) Guido

Bijlage 5 : Beroemde personaliteiten

Doppere (de) Romboud, auteur van belangrijke kronieken
Moreel Willem, belangrijk Brugs politicus afgebeeld op schilderij van Hans
Memling
Moritoen Jan, bekend Nederlands dichter.

Bijlage 6 : Vreemden van buiten Brugge

Amiens : Louette Pieter
Bordeaux : Riviel Frans - Maresch (du) Pieter
Damme : Hancwaet Thomas - Cupere (de) Jacob - Porin Jan
Dendermonde : Hutvanghe (van) Jan
Doornik : Lavael (de) Collard
Engeland : Minne (vander) Jacop, koopvaarder - Orselay Robrecht,
koopman - Seyve Hendrik, koopman
Florentië : Louf Denijs
Gent : Beke (vander) Pieter
Genua : Leacre Ambrosius, koopman - Sampson Abraham - Centurion
Andries - Centurion Joris
Henegouwen : Gillaer Nikolaas
Hulst : Collard fs. Jan
Kieldrecht, pastoor van : Hendrik fs. Olivier
Keulen : Lendenbuerch (van) Lodewijk
La Rochelle : Gaernier Pieter
Lissabon : Scrivere (de) Olivier
Leuven : Heecol (van) Gerard
Mechelen : Brant (de) Jan
Orléans : Foncier Steven
Oudenaarde, de prince van : Jonghe (de) Jan
Parijs : Bonnet Gervais - Bonnet Jan - Bouvelet Gervais - Fromont Pieter
Rijsel : Musoot Jan
Scotland : Robrechts Willem
Staden : Moreel Jacob

BOEKBESPREKINGEN

A. VERHULST, *Précis d'histoire rurale de la Belgique*. Brussel, Editions de l'Université de Bruxelles, Av. Paul Héger 26, 1050 Bruxelles, 1990, 224 p. + ill. 750 BF, incl. BTW.

Zoals G. Despy in een "woord vooraf" meedeelt is het voorliggend boek de neerslag van lessen die A. Verhulst als titularis van de Francqui-leerstoel aan de U.L.B. gaf in het academiejaar 1982-1983.

Vanzelfsprekend - Verhulst signaleert het in zijn "Inleiding" - moet een dergelijke opdracht zich beperken tot een breed geborstelde synthese, wat de auteur dan ook op een meesterlijke wijze doet. In de geschiedschrijving stelt de verhouding tussen analyse en synthese zich min of meer als het probleem van de kip en het ei : om een goede synthese te maken heeft men veel analytische studies nodig, maar goede analytische studies hebben noodzaak zich te kunnen inschrijven in een ruim kader, dat juist door de synthese wordt geboden. Dit algemeen kader van de landbouwgeschiedenis in de Nederlanden wordt thans eigenlijk voor het eerst - als wij abstractie maken van een collectief werk, dat de nadruk legt op de recente geschiedenis en enkele verouderde werken¹ - geschetst.

Als het gaat om enerzijds een synthese, anderzijds een zo omvangrijk onderwerp, kan men begrijpen en aanvaarden dat men hier geen exhaustiviteit mag verwachten. Dit zou trouwens het synthesekarakter van het werk schaden, en de auteur is zeker niet in die val getrapt. Bovendien is de auteur van een synthese afhankelijk van het aantal en de kwaliteit van de beschikbare detailstudies en nu blijkt dat voor sommige streken van onze gebieden en voor sommige aspecten van onze landbouwgeschiedenis nog heel wat detailstudies moeten verricht worden. De auteur wijst hierop trouwens zelf (p. 12). Als men hoofdstuk per hoofdstuk en paragraaf per paragraaf zou optekenen over welke vorstendommen wél gegevens beschikbaar zijn en over welke niet, dan kan men aan de hand van het boek - en dit is ongetwijfeld één van de vele verdiensten ervan - de lijst opmaken van de studies die zo snel mogelijk moeten verricht worden. Want, en dit is algemeen geweten, als er over een aspect van de landbouwgeschiedenis in ons land een publicatie bestaat, dan kent Verhulst ze. Ten overvloed wordt dit nog eens bevestigd door de zeer uitgebreide beredeneerde "bibliografische oriëntatie" die in het boek wordt afgedrukt.

1. A. Verhulst en G. Bublot (o.l.v.), *L'agriculture en Belgique. Hier et aujourd'hui*. Brussel, 1980. De oudere werken zijn de bekende werken van P. Lindemans, nog steeds heel nuttig, en de totaal verouderde in 1881 verschenen werken van V. Brants en F. De Potter - J. Broeckaert over de Belgische boerenstand.

In vijf hoofdstukken geeft de auteur een overzicht van de agrarische geschiedenis. De hoofdstukken onderling beantwoorden aan de klassieke en verantwoorde chronologische schijven van de evolutie. In ieder hoofdstuk afzonderlijk worden dan weer de voor de ontwikkeling tijdens de behandelde periode belangrijke aspecten besproken. Bijna telkens komen voor: demografische ontwikkeling, landbouwstructuren, landbouwtechniek en economische aspecten. Bijzonderheden, kenmerkend voor een bepaalde periode (bijvoorbeeld: landwinningen en ontginningen), worden dan toegevoegd aan de periode waarin ze voorkomen, in het desbetreffende hoofdstuk. Het evenwicht en de degelijkheid van de synthese is hiermee vanzelfsprekend slechts gebaat.

Noodzakelijkerwijze houdt een synthese een aantal veralgemeningen in. Dit is zelfs één van de kwaliteiten van een synthese. Het correlatief is vanzelfsprekend dat het wenselijk is een aantal beweringen nader te gaan onderzoeken. Wij vinden een voorbeeld in het boek van Verhulst: op p. 166 lezen wij dat pas in de (tweede helft van) de 18de eeuw het graanoverschot voldoende was om uitvoer naar het buitenland toe te laten. Nochtans blijkt uit de "Placcaerten van Vlaenderen" dat het verboden wordt graan uit te voeren naar de gebieden van de vijand of dat consent gegeven wordt graan te transporteren naar neutrale landen (11 augustus 1653). In een onuitgegeven plakkaat van 18 juni 1547 lezen wij dat de vorst consenteert "dat alle die ghene die nu hebben ende namaels hebben zullen eenich cooren oft andere graen, soewel van tghewas van onses voirs. landen als van elders zullen moghen vuytvueren oft doen vuytvueren ende transporteren vuyt onsen voirs. landen ter zee te lande oft over zoet watere hun voirs. cooren ende graenen van dat ghewas dat die zyn ende die vercoepen, overgeven, distribueren oft verwisselen daer ende alsoe hun dat goetduncken sal"². Weliswaar wordt deze toelating slechts verleend in afwijking van de verbodsplakkaten van 5 oktober 1545 en van oktober 1546 en slechts voor de periode tot pasen 1548 en gaat het hier mogelijk nog om uitzonderlijke uitvoermogelijkheden, maar o.i. zou verder onderzoek hieromtrent best interessant kunnen blijken. Dergelijke stimulans voor verder onderzoek te creëren is de kwaliteit van goede syntheses zoals diegene die hier voorligt.

Het boek bevat 36, door dr. E. Thoen goed gekozen, illustraties en een handige alfabetische index. Bij het gebruik ervan zal men evenwel er mee rekening houden, dat woorden als "démographie", "population" e.d., die uiteindelijk als titel van hele paragrafen voorkomen in meerdere hoofdstukken, niet werden opgenomen. Evenmin zijn voor deze synthese, die zo vele en verscheiden streken ter sprake brengt, geografische namen in de index opgenomen. Dit alles is evenwel slechts weinig meer dan een detailopmerking.

Concluderend durven wij dan ook stellen dat dit een boek is waarop velen zaten te wachten.

J. MERTENS

2. Rijksarchief Gent, Raad van Vlaanderen, 707.

Les structures du pouvoir dans les communautés rurales en Belgique et dans les pays limitrophes (XIIe-XIXe siècle). / **Machtsstructuren in de plattelandsgemeenschappen in België en aangrenzende gebieden (12de-19de eeuw).** Actes / Handelingen (van het 13de Internationaal Colloquium Spa 3-5 sept. 1986). Brussel, Gemeentekrediet, Historische Uitgaven, reeks in - 8°, nr. 77, 1988, 825 blz.

In dit lijvig boek van meer dan 800 bladzijden belichten een inleidend exposé, 7 syntheserapporten en 29 bijdragen op een voorbeeldige wijze de factoren die de machtsstructuren op het platteland tijdens het Ancien Régime hebben beïnvloed en bepaald. Als werkhypothese kan men stellen dat politieke en rechterlijke instellingen, juridische organen, sociale hefbomen en relaties, familierelaties en religie voor een groot deel bepalend waren voor de machtsverhoudingen, en de hier afgedrukte teksten bevestigen de bruikbaarheid van een dergelijke hypothese. Interessant is echter pas de graad van alle interfererende factoren, zowel in ruimte als in tijd. Dit precies wordt ons aangetoond door de verschillende auteurs en verder toegelicht en besproken in de discussies na de zittingen.

De verschijning van een volume "Handelingen" van één der colloquia ingericht door het Gemeentekrediet is telkens weer een belangrijk moment voor de historiografie. Tientallen medewerkers publiceren in deze volumes de meest recente resultaten en oriëntering van hun opzoekingen. Het probleem ligt dan ook op het vlak van het tot stand brengen van goede syntheses uit een toch wel disparate veelheid van analytische onderzoekingen. De formule die door het Gemeentekrediet gekozen wordt komt voor zover als mogelijk aan deze problemen tegemoet. Een zeer algemene inleidende uiteenzetting geeft een overzicht van de mogelijkheden en beperkingen, de wensen en pistes van het onderzoek, terwijl voor een aantal grote thema's afzonderlijke inleidende syntheses aan de afzonderlijke bijdragen voorafgaan. De taak van diegenen, die de syntheserapporten moeten maken is niet licht. Terecht vragen verschillende inleiders zich af of het "staal waarover de congresgangers beschikten wel representatief was" (blz. 47; blz. 269), terwijl elders gesteld wordt dat "midden de veelheid van mededelingen gericht op een of ander precies probleem, de algemene evolutie enigszins aan de buitenstaander dreigt te ontsnappen" (blz. 431). Men begrijpt inderdaad dat uit de verscheidenheid van de voorliggende teksten binnen iedere "sectie" soms nauwelijks of niet een synthese valt op te stellen. Daarom geven de syntheserapporten veelal een overzicht van wat reeds bekend en onderzocht is, daarbij vooral nadruk leggend op de in de sectie voorgedragen teksten en geven zij terzelfdertijd aan op welke terreinen nog onderzoek moet verricht worden en hoe dit wellicht het best kan aangepakt worden.

Na een algemeen inleidend rapport door L. Génicot, waarin de vele aspecten die bij de studie van de landelijke samenlevingen aan bod moeten komen, alle belicht worden, volgen de twee hoofdafdelingen van het boek: I. De uitoefening van de macht en de grondslagen ervan en II. Overgangsproblemen moderne tijden-nieuwste tijden.

Voor de eerste afdeling hebben de inrichters vijf aspecten van het bestudeerde thema onderscheiden : 1. de politieke macht, waarbij zij onderscheid maakten tussen institutionele aspecten (inleider : G. Despy) en sociale en financiële aspecten (inleider : R. Noël) ; 2. de rechterlijke en 3. de godsdienstige macht (inleider : Ph. Godding) ; 4. de economische macht en 5. de socio-culturele aspecten (inleider : A. Verhulst).

In de tweede afdeling maakt men onderscheid tussen politieke aspecten (inleider : E. Witte) en tussen grondbezit en maatschappelijke structuren (inleider : J.-J. Hoebanx).

Veel bijdragen hebben te maken met de verbondenheid tussen politieke en sociale en economische macht, met de wijze waarop rechtsstructuren ingrijpen hetzij om bestaande situaties te bestendigen, hetzij om ze te corrigeren en bij te sturen. Toch was de heerlijke rechtspraak op het einde van het Ancien Regime niet langer functioneel - misschien mede door het versmallen van de economische en sociale basis waarop ze stelde - zodat de rationalisatie en de vereenvoudiging van de rechterlijke organisatie door de Franse revolutie en de professionalisering van de rechtspraak op alle niveaus een noodzaak werd (blz. 291).

In haar inleidende uiteenzetting stelt E. Witte zeer scherp het probleem van de continuïteit-discontinuïteitsvraagstelling die tijdens de uiteenzettingen in de haar toevertrouwde sectie aan de orde waren. Tot op een zekere hoogte slaagden de Ancien Regime-elites in hun streven om, onder invloed van allerlei factoren, hun machtsposities te beveiligen (blz. 518).

Voor de slotsynthese hebben de inrichters beroep gedaan op P. Goubert. Op een spirituele en gevatte manier wijst hij erop hoe in veel opzichten de situatie in Frankrijk minder gecompliceerd was dan in de Nederlanden : ongetwijfeld heeft het belang van de koninklijke macht in dit land daar veel mee te maken. Hij wijst er verder op hoe moeilijk het is een definitie van een "plattelandsgemeenschap" te geven. Dergelijke gemeenschap is terzelfdertijd een landelijke eenheid, een parochie, een fiskale eenheid en (niet noodzakelijk) een heerlijkheid (blz. 802). Verder heeft hij opgemerkt hoe weinig verschil er bij ons vaak is tussen een stedelijke en een plattelandsgemeenschap. Ten slotte is het Goubert opgevallen dat de plattelandsgemeenschappen in het algemeen en de boeren in het bijzonder vaak minder hebben geleden onder de Franse Revolutie dan vaak word gedacht. Het weze toegestaan met een kleine opmerking te eindigen : waarom heeft men de lapsus van Goubert, die in zijn syntheserapport de naam van prof. Stengers vernoemt waar hij duidelijk prof. Génicot bedoelt, niet verbeterd ? Bij het overschakelen van de opgenomen tekst naar de tekst bestemd voor de uitgave moest dit toch gemakkelijk kunnen !

J. MERTENS

Michel Cloet en Chris Vandebroeke (red.), Tien bijdragen tot de lokale en regionale demografie in Vlaanderen, Gemeentekrediet, Historische uitgaven, reeks in- 8°, nr. 79, 1989, 291 blz.

In de inleiding van het werk wijzen M. Cloet en Chr. Vandebroeke op "het belang en de opgang van de historische demografie. Tot en met het midden van de 20ste eeuw, was bij de historici weinig aandacht voor de demografische problemen. Vanaf de jaren zestig deed er zich een belangrijke accentverschuiving in de historische belangstelling voor en ging meer en meer aandacht naar de interne facetten van het menselijk gedrag" (p. 6). Dit betekent niet dat er vóór 1960 geen aandacht bestond voor genoemde facetten. In Frankrijk had J. Bourgeois reeds in 1946 "Le mariage coutume saisonnière. Contribution à une étude sociologique de la nuptialité en France" gepubliceerd en had Ariès, eveneens in Frankrijk, een bijdrage gepubliceerd "Sur les origines de la contraception en France." Ik zelf behaalde onder leiding van Prof. Hans Van Werveke, in 1959, het doctoraat met een proefschrift "De bevolking van Veurne-Ambacht in de 17de en de 18de eeuw"¹.

In de inleiding van "Tien bijdragen..." wijzen M. Cloet en Chr. Vandebroeke erop dat F. Mendels, H. Medick, D. Levine e.a. laten uitschijnen dat de uitbouw van de huisnijverheid tot een verlaging van de huwelijksleeftijd geleid heeft en dat hierdoor de exponentiële groei van de bevolking doorheen de 18de eeuw verklaard wordt. Andere auteurs, J. Dupâquier, P. Chau-nu, R. Leboutte, P. Servais e.a. wijzen op het voorkomen van een "homeo-static demographic process" waarbij men het dreigende onevenwicht tussen bevolkingsgroei en tewerkstelling door huwelijksuitstel trachtte te onder-vangen. Laatstgenoemd standpunt wordt gedeeld door de auteurs van de studies voor Zuidwest-Vlaanderen. In Zuidoost-Vlaanderen, waar de lin-nennijverheid eveneens een vroege verspreiding kende en in Zeveneken, een overwegend agrarisch gebied waar de uitbouw van de huisnijverheid zich pas tegen het einde van het Ancien Regime voordeed, schommelde de gemiddelde huwelijksleeftijd (eerste huwelijken) rond 28 à 29 jaar voor de mannen en rond 26 à 28 jaar voor de vrouwen². Voor Velzeke ging de auteur na of armen op het vlak van vruchtbaarheid een afwijkend gedrag hadden ; er bleken geen markante verschillen te zijn : iets lagere huwelijks-leeftijd, een hogere aanzet tot het afsluiten van een tweede huwelijk, een langere zoogtijd.

1. Het proefschrift werd bekroond en uitgegeven door de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België (Klasse der Letteren, jg. 1963, nr. 49).

2. Ter vergelijking : Veurne-Ambacht (zie D. Dalle, *a.w.* p. 133) : mannen 27 1/2 à 30 jaar - vrouwen 25 à 26 1/2 jaar.

3. Ter vergelijking : Veurne-Ambacht (zie D. DALLE, *Een statistiek van het anal-fabetisme in Veurne-Ambacht 1709*, in *Biekorf*, jg. 56 (1955), p. 47-51.

In gebieden met een overwegend agrarische tewerkstelling ondertekenden 67 % van de mannen en 47 % van de vrouwen hun huwelijksakte³. Wat het buitenechtelijk en vóórechtelijk sexueel verkeer betreft stelden de auteurs vast : minimale verhoudingen tijdens de late 17de - begin 18de eeuw, een grotere sexuele vrijheid tegen het einde van de 18de eeuw⁴.

M. Cloet en Chr. Vandenbroeke wijzen erop (blz. 11) dat meer wedu-naren dan weduwen hertrouwen. Dit was in de tweede helft van de 18de eeuw ook het geval in Veurne-Ambacht⁵. Genoemde auteurs menen de hogere frequentie van het hertrouwen van weduwnaren te mogen verklaren door de gemiddeld langere levensduur van de vrouwen, wij zochten de verklaring in de beperktheid van de vruchtbare periode van de vrouw.

G. (D.) DALLE

4. In Veurne-Ambacht was het aantal concepties buiten het huwelijk betrekkelijk hoog in de 17de eeuw, het verminderde in sterke mate in de eerste helft van de 18de eeuw, het nam weer toe na 1756 en eindigde met een spits in 1786-89 (D. DALLE, *a.w.*, p. 121-122).

5. Zie D. DALLE, *a.w.*, p. 131 ; wij beschikken alleen voor de tweede helft van de 18de eeuw over betrouwbare gegevens.

KRONIEK

ALGEMENE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Vlaamse archeologie – Van 4 juli tot 4 november heeft in het abtshuis te Oudenburg en in het vroegere kerkkoor te Ettelgem, een tentoonstelling plaats gewijd aan 'Vlaamse archeologie'. In Ettelgem, waar de kerkruïne nu 'pronkt' met een postmoderne ijzeren steunconstructie, komt enkel het archeologisch onderzoek in Oudenburg zelf beperkt aan bod. In het Oudenburgse abtshuis is de tentoonstelling in 2 grote afdelingen voorgesteld: op de bovenverdieping krijgt men onder de titel 'wat is archeologie' een overzicht van de archeologie vanaf het Paleolithicum tot in de Middeleeuwen, didactisch goed voorgesteld en geïllustreerd met voorwerpen, foto's en tekeningen. We vernoemen hier enkel een aantal Westvlaamse vindplaatsen: Brugge, Harelbeke, de Kemmelberg, Kerkhove, Kooigem, Oudenburg, Roksem e.a. Het Oostvlaamse Ename is een uitzonderlijk geval: keizer Otto II bouwde er in 974 een versterking tegen Vlaanderen, dat immers een leen is van Frankrijk, en ernaast ontwikkelt zich een handelsnederzetting met een haven, een markt en twee kerken. In 1050 veroverde de Vlaamse graaf Boudewijn V Ename en richt op die plaats in 1063 een Benediktijnerabdij op. De opgraving o.l.v. D. Callebaut heeft zulke belangrijke resultaten opgeleverd dat men het plan heeft opgevat een aantal gebouwen op verantwoorde wijze herop te bouwen en zo een archeologisch park te maken. Wat zoiets kan geven, kan men nu reeds zien te Xanten, waar een aantal Romeinse gebouwen herbouwd worden.

Een aparte zaal is gewijd aan de stadsarcheologie, die door vier steden telkens met één aspect vertegenwoordigd is: Antwerpen, Brugge, Gent en Maaseik.

Op de gelijkvloerse verdieping laat men de Vlaamse archeologie in het buitenland aan het werk zien; dat gaat o.m. van Spanje over Italië en Griekenland, tot in Turkije en Iran.

Het is wel jammer dat voor de tentoonstelling geen eigenlijke catalogus voorzien was, waardoor de talrijke geïnteresseerde bezoekers over een blijvend naslagwerk zouden beschikt hebben. Op dat gebied blijft Vlaanderen erg achter bij o. m. onze noorderburen.

Dakbekappingen. – Op 26 oktober 1989 promoveerde A. Janse aan de Rijksuniversiteit te Leiden op het proefschrift 'Houten kappen in Nederland, 1000-1940' (413 blz. en 656 foto's en tekeningen).

In het boek staat een schat aan documentatiemateriaal waarvan een groot gedeelte ook voor dakbekappingen in ons land ter vergelijking kan aangewend worden.

L.D.

Molens. – Op 10 mei 1990 werd in het kasteel van het Lippensgoed-Bulskampveld het Westvlaams Molenmemorandum voorgesteld waarin de politiek van de Provincie i.v.m. het molenpatrimonium uiteengezet wordt. Hierin worden o.m. suggesties en inzichten opgesomd die getuigen van praktische geest en jarenlange ondervinding en eindelijk een meer efficiënte benadering van molenrestauraties zullen mogelijk maken.

Een aantal vaststellingen en opmerkingen betreffende de vele slechte molenrestauraties werden ook geformuleerd in een redactionele nota in het tijdschrift *Molenecho's* 17 (1989), 150-156.

Dit jaar werden molententoonstellingen gehouden in Damme, Harelbeke en Menen.

Historische tuinen. – N.a.v. het 400-jarig bestaan van de in 1989-1990 gerestaureerde Hortus Botanicus te Leiden, werd aldaar een internationaal symposium over tuingeschiedenis gehouden, met als thema 'The Authentic Garden'.

De Clusiustuin te Leiden werd gemaakt door de uit Atrecht afkomstige botanicus Charles de l'Escluse (1526-1609), die in 1573 door keizer Maximiliaan II tot prefect van de keizerlijke tuinen te Wenen aangesteld was. In de referaten kwamen ook andere bekende Vlaamse botanici uit die tijd ter sprake. We vernoemen Jozef Goedenhuize (Giuseppe Casabona) en Willem Quackelbeen, die met Ogier van Busbeke naar Turkije geweest is.

Het symposium gaf inzicht in de wijze waarop verschillende culturen elkaar in de tuinkunst beïnvloed hebben.

De albums van Anselmus de Boodt. – De Bruggeling Anselmus de Boodt (1550-1632) was niet enkel humanist en jurist, maar ook geneesheer en natuurkundige. Te Praag was hij lijfarts van keizer Rudolf II. Hij liet o.m. drie boeken na met afbeeldingen van 'blommen, beesten en voghelen', die in de 19de eeuw door de bekende Jozef van Huerne verdeeld werden over 11 albums. Die werden na zijn dood verkocht en zijn sindsdien in privé-bezit gebleven. In 1989 verscheen een boek met een keuze uit de afbeeldingen en inleidende studies van M.C. Maselis, A. Balis en R. Marijnissen.

Men kan zich heel wat vragen stellen over het waarom van dergelijke luxueuze uitgave. Het belangrijkste werk van de belangstellende en veelzijdige de Boodt blijkt immers zijn mineralenboek te zijn. Daarenboven was hij geen goed schilder en kopieerde o.m. naar verscheidene meesters (in dezelfde tijd leefden dieren- en plantenschilders die veel beter werk afleverden). Trouwens, een groot gedeelte van de tekeningen is van de hand van Elias Verhulst.

Verscheidene stilistische en technische problemen zijn door de inleiders niet bestudeerd geworden.

Kennelijk hebben ook andere dan wetenschappelijke motieven een rol bij dit te vroege verschijnen gespeeld.

PLAATSELIJKE GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

Biekorf 100 jaar. – Het honderdjarig bestaan van het tijdschrift Biekorf - “gesticht door Guido Gezelle” - werd dit jaar herdacht met enkele plechtigheden. De viering begon op 4 mei 1990 met een lezing van dr. P. Vandebroek, bijgewoond door amper 13 belangstellenden. Het onderwerp was de moreskedans - in de Late Middeleeuwen zeer bekend in de Nederlanden, Duitsland, Italië - als cultuurhistorisch verschijnsel. Het werd een spannende zoektocht naar vorm, gemeenschappelijke trekken, betekenis en oorsprong van deze dans. In eigentijdse bronnen wordt niets gezegd over de zin van de dans; ofwel was alles voor iedereen duidelijk, ofwel wist men het zelf niet. Spreker vroeg zich af waarom de dans zo dikwijls voorgesteld werd, waarom de associatie met de Moren, waarom belletjes. Zijn (voorlopig) besluit van de lange zoektocht was dat onze moreskedansen teruggaan op een vorm van ritueel waarvan andere takken terug te vinden zijn in de Engelse Morrisdansen, in Zuid-Italië en in de Balkan.

Op 12 mei ontving gouverneur O. Vanneste de medewerkers van Biekorf op een receptie in de salons van zijn ambtswoning. Op een tafel stonden een bijenkorf en een portret van A. Viaene. Het werd een ongedwongen samenkomst, niet enkel van oude bekenden, maar ook van mensen die elkaar enkel kenden door hun bijdragen in Biekorf.

De academische zitting vond op 13 mei plaats in het nieuwe Sint-Lodewijkscollege, waar echter de sfeer van de Gotische zaal of van de Provinciale Raadszaal ontbrak. Misschien werd de hele herdenking teveel op het college geaxeerd? Directeur K. Seynaeve heette de aanwezigen welkom en bracht de stichting in ‘zijn’ college in herinnering. Hij peilde naar de diepere grond van Biekorf waar “het puur plezier van het weten” centraal staat.

Daarna sprak Chr. Devyt, voorzitter van het Berek, de vergadering toe. Hij herinnerde eerst aan vroegere vieringen van Biekorf in 1914 en in 1949; in 1914 (p. 1-37) schreef L. De Wolf een nog altijd lezenswaardig artikel over een kwarteeuw Biekorf, in 1949 (p. 249-264) verscheen van de hand van A. Viaene “Biekorf vijftig jaar”. Devyt situeerde daarna de drie markante figuren die Biekorf gemaakt hebben: G. Gezelle, L. De Wolf en A. Viaene die gedurende een halve eeuw Biekorf heeft geleid en er a.h.w. mee vereenzelvigd kan worden. Daarbij zou hier nog kunnen opgemerkt worden hoe de charismatische Viaene - die van 1943 tot aan zijn overlijden ook voorzitter van ons Genootschap was - niet enkel talrijke vorsers voor Biekorf aantrok, maar ook jong talent naar de geschiedschrijving bracht.

In de feestrede behandelde dr. J. Van Iseghem de voorgeschiedenis van Biekorf, de verschillende factoren en antecedenten die tot de stichting geleid hebben. Daaronder vermeldde hij de rusteloze geest van Gezelle, het professorenblaadje (1864), de opvatting van een lees- en leerblad, Rond den Heerd (1865), de betrokkenheid van het Sint-Lodewijkscollege, de gilde van Sint-Luitgarde (1874), de identificatie van Vlaams en katoliek, Loquela (1881) e.d.m. Ook ‘Biekorf vandaag’ met problemen voor de toekomst, kreeg zijn aandacht, waarbij hij ook de vraag naar registers op Biekorf niet uit de weg ging (De spreekbeurten van Seynaeve, Devyt en Van Iseghem staan afgedrukt in de eerste aflevering van Biekorf, jg. 1990).

Na de zitting - die muzikaal opgeluisterd werd door de blokfluitengroep van Ons Dorado o.l.v. P. Hanouille - kon men een door A. Dewitte samengestelde kleine tentoonstelling over de jarige in ogenschouw nemen.

'Honderd jaar Biekorf' is niet die grote viering geworden die in 1979 aan Biekorf en aan A. Viaene voor 1990 toegewent werd. Moge Biekorf blijven wat deze laatste eens omschreven heeft als 'een zoete inval, een open hof voor alwie iets te zeggen heeft over eigen aard en eigen volk'.

L.D.

Een historische foto van het Berek van Biekorf, op 23 juni 1979 feestelijk samengekomen in de Casserolle te Sint-Michiels, om hulde te brengen aan A. Viaene voor zijn halve eeuw inzet voor Biekorf.

Benedenrij, van l. naar r. : V. Arickx, mevr. L. Van Ackere, gouverneur L. Van Ackere, hoofdredacteur A. Viaene, voorzitter L. Devliegher, M. Cafmeyer; bovenrij, van l. naar r. : G. Gyselen, L. Van Acker, penningmeester W. Minne, W. Dezutter, J. Geldhof, K. Debusschere, Chr. Devyt, A. Dewitte, H. Stalpaert en L. Danhieue waren niet aanwezig.

Enkele weken later overleden A. Viaene (10 augustus) en L. Van Ackere (18 augustus); deze laatste was pas op 1 juni tot gouverneur van de provincie benoemd en had zich spontaan bij de viering aangesloten.

Oudste bewoning in Brugge. – In een bouwput op de hoek van de Eeckhoutstraat en de Willemstraat werden door de Stedelijke Archeologische Dienst scherven aangetroffen van een 'klokbeker', een typische keramiekvorm uit het Laat-Neolithicum (2100-1700 v. K.). Dit is het oudste spoor van menselijke aanwezigheid in Brugge.

Gentse broederschappen. – Zopas verscheen als nr. 16 in de reeks *Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* de studie van Paul TRIO, *De Gentse broederschappen (1182-1580). Ontstaan, naamgeving, materiële uitrusting, structuur, opheffing en bronnen* (Gent 1990). De tekst is een deel van het proefschrift *Broederschappen als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen (12de-16de eeuw)*, waarmee de auteur op 4 juli 1989 aan de K.U. Leuven tot doctor promoveerde. Het thans gepubliceerde boek is een repertorium met detailstudies over alle Gentse broederschappen (vrijwillige corporaties van leken en/of clerici op religieuze basis) die de auteur kon achterhalen. Gilden en andere verenigingen en organisaties zoals gebiedsgemeenschappen zijn niet opgenomen.

Binnenkort zal nog een aparte synthese-studie verschijnen over de Gentse broederschappen in de late middeleeuwen. Wij nemen ons voor om aan beide werken één gezamenlijke recensie te wijden. De auteur dient alvast gelukgewenst voor de acribie waarmee hij de nogal verspreide gegevens over de Gentse broederschappen heeft samengebracht en ter beschikking van de overige belangstellingen (vorsers en gewone geïnteresseerden) heeft gesteld.

N.G.

De romaanse kerk te Oostkerke. – In Oostkerke (stad Damme) heeft eens een grote 12de-eeuwse kerk bestaan waarvan een gedeelte van de koorfunderingen in 1956-1957 opgegraven werd (zie L. Devliegher, Oudheidkundig onderzoek van de Sint-Kwintenskerk te Oostkerke-bij-Brugge, in *Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, 8 (1957), 161-197).

In 1989 werd de ligging van de romaanse fundering met stenen aangeduid in het grasveld ten oosten van de huidige kerk, die maar het (herbouwde) 13de-eeuwse schip is van de middeleeuwse kerk. Op 2 juli 1989 vond in de kerk een academische zitting plaats en onthulden minister D. Coens en gouverneur O. Vanneste een gedenkplaat met het grondplan van de oude kerk.

Portugal in Brugge. – Gedurende een volle zomermaand (30 juni - 29 juli 1990) liep in de Stadshalle een tentoonstelling "Portugal na Abertura do Mundo" (Portugal in de opening van de wereld). Deze illustreerde breeduit, aan de hand van fotopanelen met begeleidende teksten en enkele originele kunstvoorwerpen, de invloed van de Portugese ontdekkingsreizen op het wereldbeeld. De Portugezen meten zichzelf terecht de pioniersrol toe in de ontdekkingsreizen, en wensen dit ook te benadrukken met het oog op de komende grootscheepse herdenking door de Spanjaarden van de ontdekking van Amerika door Columbus in 1492. De verruiming van het wereldbeeld en de ongekende uitbreiding van de handelstrafiek en het produktenaanbod hadden diepgaande gevolgen, ook voor onze havens en markten. Brugge kon daar evenwel slechts korte tijd van profiteren, voornamelijk in de tweede helft van de 15de eeuw. De grote vruchten zouden geplukt worden door Antwerpen, dat omstreeks 1500 de fakkel overnam.

Met deze invloed op de laat-middeleeuwse Brugse haven voor ogen nam de Brugse Maatschappij voor Zeevaartinrichtingen het initiatief deze Portugese tentoonstelling naar hier te halen, in het kader van de havenfeesten "Brugge-Zeebrugge '90". Ze kreeg van de organisatoren, de Portugese "Nationale Commissie ter herdenking van de Portugese ontdekkingsreizen", meteen de primeur buiten het eigen land. De tentoonstelling had een uitstekende historische onderbouw en reproduceerde een uiterst rijke iconografische en cartografische documentatie. Jammer voor de Bruggelingen en de Vlamingen ging ze, wegens haar opbouw met het oog op een rondreis in de wereld, niet in op de relatie Brugge-Portugal en Vlaanderen-Portugal.

Daar zou trouwens ook niet zoveel tentoonstellingsmateriaal over te vinden geweest zijn, zeker niet in Brugge. Daar heeft J. Marechal vroeger al in dit tijdschrift op gewezen (Handelingen jg. 98, 1961, p. 129-130). Inmiddels werd door de Stedelijke Musea nog wel een portret van Isabella van Portugal door Petrus Christus verworven (1965). In het stadsbeeld is de enige in het oog springende herinnering aan de vroegere Portugese aanwezigheid het huis Vasquez (1461) in de Zilverstraat. Er zijn geen sporen overgeleverd in de stadstoponymie, hoewel de hoek Ridderstraat - Sint-Jansstraat duidelijk als het Portugees kwartier in Brugge kan worden aangewezen. Meer gegevens daarover en over het natiehuis van de Portugezen in Brugge werden verzameld in een wetenschappelijke bijdrage voor het huldealbum G. Dalle (publikatie in najaar 1990). Is dit gebrek aan aanwijsbare herinneringen aan de Portugezen in Brugge één van de redenen voor de ondermaatse publieke belangstelling die de tentoonstelling over de ontdekkingsreizen van dit volk kon genieten?

A. Vandewalle

Huis De Grote Sterre te Damme. – Een hevige stormwind velde in de voormiddag van 26 februari 1990 het dubbele gotische huis De Grote Sterre op de Markt te Damme. De toppen van de voorgevels, de dakkappen en de verdiepingen van de voorhuizen stortten in; de benedenverdiepingen van de achterhuizen en de achtergevels bleven staan. Twee dagen later, op 28 februari, rond 21.30 uur, vernielde een nieuwe storm de achtergevel en de benedenverdieping van het rechterhuis.

Het is nog onzeker of alle nu nog rechtstaande gedeelten tijdens de restauratie volledig zullen kunnen behouden blijven. Van al het houtwerk van het huis kunnen slechts een aantal kinderbalken opnieuw gebruikt worden.

Damme. De Grote Sterre gedeeltelijk ingestort op 26 februari 1990.
(foto L. Devlieghe).

Damme. De Grote Sterre, de achtergevel op 28 februari 1990, enkele uren vóór de instorting (foto L. Devliegher).

Muurschilderkunst te Gent. – Door de weinige voorbeelden die bewaard zijn gebleven is de middeleeuwse muurschilderkunst, net als de doekschilderkunst in onze gewesten, veel minder bestudeerd dan de paneelschilderkunst uit dezelfde periode. In de reeks *Verhandelingen* van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Klasse der Schone Kunsten, verscheen in 1989 een belangwekkende studie over *De muurschilderkunst te Gent (12de tot 16de eeuw)* door M.P.J. Martens.

Met muurschilderkunst bedoelt de auteur het “aanbrengen van pigmenten op een met kalklagen bestreken stenen muur”. Grafschilderingen zijn niet in de studie opgenomen. Hij heeft aldus voor Gent een catalogus samengesteld van 155 muurschilderingen, waarvan er slechts 44 percent zijn bewaard gebleven. Voor de overige wandschilderingen kon hij steunen op archivalische bronnen, kopieën, schetsen, fotografische opnamen of ander beeldend bronnenmateriaal. Een derde van hetgeen er verdwenen is, werd reeds in 19de-eeuwse publikaties vastgelegd.

De studie vangt aan met een nogal willekeurige en weinig overzichtelijke schets over het *Gentse schildersambacht* (p. 14-21). Vervolgens wordt uitleg verstrekt over de *technieken* van de wandschilderkunst en worden de problemen van conservatie en restauratie aangesneden (p. 22-37). Daarop volgt een o.i. al te beknopt hoofdstuk over *iconografie en functie* met een overzicht van de themata, hun devotionele, instructieve en decoratieve functie (p. 38-46). De auteur gaat ervan uit dat een muurschildering een wezenlijk onderdeel vormt van het bouwwerk waarin ze zich bevindt en besteedt aldus aandacht aan het *architecturaal kader* (p. 47-51). Verder worden alle gekende Gentse muurschilderingen gedetailleerd behandeld (p. 52-187). Ze zijn gegroepeerd naar de functie die de gebouwen, waarin ze zich bevinden, vervulden toen de werken ontstonden, nl.: abdijen en kloosters, kerken, charitatieve instellingen en gildekapellen evenals burgerlijke gebouwen. In een eerste bijlage zijn in chronologische volgorde de *transcripties van archivalische bronnen opgenomen* (p. 191-214). Gezien van de 49 documenten er slechts 4 (doc. 3, 5, 7 en 31) voor het eerst worden gepubliceerd, is er veeleer sprake van een heruitgave i.p.v. een transcriptie. Sommige stukken werden reeds tot zes maal toe afgedrukt. Een tweede bijlage bevat een *catalogus* van de in de tekst behandelde muurschilderingen (p. 215-256).

Onder de kunstenaars ontdekken we bekende namen als Lucas Hoorenbout (nr. 10 F), Hugo van der Goes (nr. 24) en Daneel de Rijke (nr. 27). Daar is ook de kunstenaress Agnes vanden Bossche (nr. 22 C). Elk catalogusnummer vermeldt materiële gegevens, vindplaatsen, kopieën, eventuele foto's en data van ontdekking, restauratie en gebeurlijke verdwijning evenals de bibliografie over het werk. Door talrijke herhalingen wordt het apparaat nodeloos bezwaard. Zo bijvoorbeeld bevat cat. nr. 4 onder C, D, E, F en G dezelfde gegevens die gemakkelijk korter konden worden aangeduid en een halve bladzijde drukwerk zouden besparen. Enigszins verwonderd lezen wij bepaalde identificaties van voorgestelde personages als: de H. pelgrim (nr. 9 S en W), de HH. Bisschop en Prinses (nr. 9 U) en de H. Ontcomena (nr. 9 R). Bij de studie van laatstgenoemde werd het standaardwerk over het hoofd gezien van J. Gessler, *De Vlaamsche baardheilige Wilgefortis of*

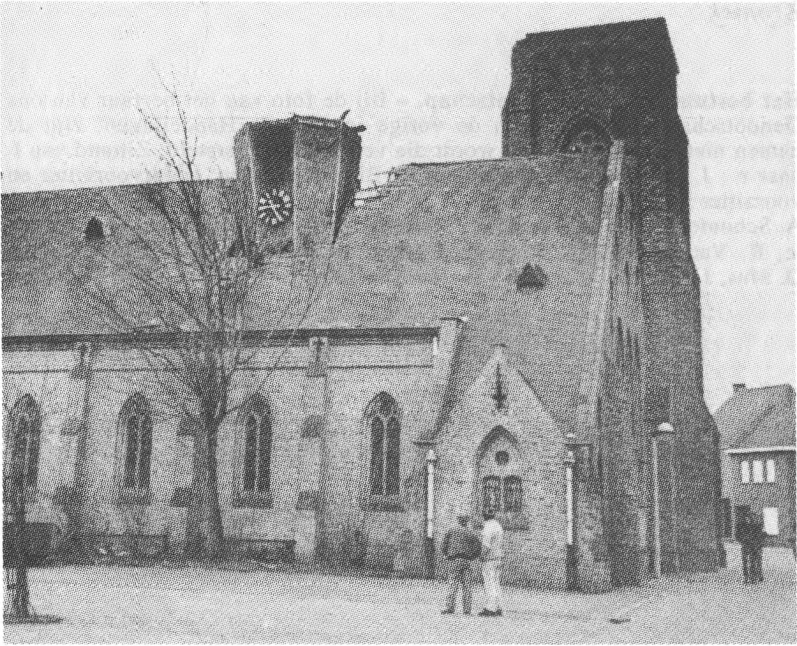
Ontcommer (Antwerpen 1937) met op p. 97-98 de beschrijving van de muurschildering met de heilige Wilgefortis in de Sint-Baafscrypte.

In de ingewikkelde *bibliografie* bemerken we onder de *historische bijdragen* verkeerdelijk werken als L. De Heere, *Den Hof en Boomgaard der Poë sien...*, J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen...*, F. De Vigne, *Recherches historiques sur les costumes civils...* en zelfs L. De Wachter, *Repertorium van de Vlaamse gouwen en gemeenten...* Wij vragen ons ook af in hoeverre het nodig is bladzijden te vullen met de referenties van woordenboeken als de Grote Van Dale en Verwijs en Verdam. Hoe ontoereikend daarentegen is de lijst van iconografische bijdragen.

Afgezien van deze opmerkingen heeft M. Martens met zijn studie het historisch en artistiek belang van de muurschilderkunst te Gent inderdaad synthetisch en overzichtelijk in het daglicht gesteld. Moge dit tot voorbeeld strekken van andere centra in de Nederlanden, niet in het minst voor Brugge, waar C. Tulpinck in 1901 met zijn *Etude sur la peinture murale en Belgique* de wandschilderkunst als eerste globaal heeft bestudeerd. Daarbij denken we niet alleen aan hetgeen is bewaard gebleven of uit de literatuur is bekend en uit archivalische bronnen kan worden ontdekt. Talrijke restauraties en verbouwingswerken in de laatste decennia hebben fragmenten van muurschilderingen aan het licht gebracht, waarvan de inventarisatie op zichzelf reeds een opgave is.

Lori Van Biervliet

Sint-Joris-aan-de-IJzer. – De geweldige storm van 25 januari 1990 heeft de spits van de Sint-Joriskerk te Sint-Joris-op-de-IJzer (stad Nieuwpoort) afgerukt. Ze kantelde en boorde zich loodrecht doorheen het dak van de noordelijke zijbeuk.

Sint-Joris-op-de-IJzer. De torenspits heeft zich in het dak van de noordbeuk geboord (foto W. Moons).

Sint-Joris-op-de-IJzer. De torenspits is uit het dak gehaald (foto L. Devliegher, 27.1.1990).

Het bestuur van het Genootschap. – Bij de foto van het bestuur van ons Genootschap op p. 166 van de vorige jg. van de Handelingen, zijn de namen niet vermeld. Hierbij wordt die vergetelheid hersteld. Zittend van l. naar r. : J. Maréchal en B. Janssens de Bisthoven, resp. ondervoorzitter en voorzitter ; staand van l. naar r. : M. Cloet, A. Janssens de Bisthoven, A. Schouteet, A. Vandewalle, J. Mertens, L. Valcke, M. Ryckaert, D. Dalle, R. Van Eenoo, L. Devliegher. De bestuursleden Chr. Vandenbroeke, O. Mus, J. Monballyu en A. Van den Abeele ontbreken op de foto.

GENOOTSCHAP VOOR GESCHIEDENIS

Zetel en correspondentieadres : Rijksarchief, Academiestraat 14, 8000 Brugge.

Redactieadres : Ter Zwanekerke 60, 8200 St.-Michiels

Postrekening : 000-0107939-75 Genootschap voor Geschiedenis, Brugge.

Het Genootschap voor Geschiedenis «Société d'Emulation», gesticht in 1839, heeft tot doel de geschiedenis van het oude graafschap Vlaanderen en van de Provincie West-Vlaanderen te beoefenen en te bevorderen.

Het Genootschap geeft ieder jaar de «Handelingen» uit, waarin bijdragen over historische onderwerpen van allerlei aard opgenomen worden. Het tijdschrift in zijn huidige vorm is de voortzetting van :

- Annales de la Société d'Emulation pour l'histoire et les antiquités de la Flandre Occidentale : I (1839) - IV (1842).
- Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : V (1843) - LIV (1904).
- Annales de la Société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre : LV (1905) - LXXVI (1933).
- Annales de la société d'Emulation de Bruges. Revue trimestrielle pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre. / Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis, gesticht onder de benaming «Société d'Emulation» te Brugge. Driemaandelijks tijdschrift voor de studie van geschiedenis en oudheden van Vlaanderen : LXXVII (1934) - CXV (1978).

Verder worden door het Genootschap ook afzonderlijke studies uitgegeven, nu o.m. in een nieuwe reeks «Vlaamse Historische Studies». Hierin worden teksten van hoog wetenschappelijk gehalte, over onderwerpen die een brede belangstelling wekken, voorgesteld in een eigentijdse stijl en vorm.

Het lidmaatschap van het Genootschap kost jaarlijks 600 F. Dit geeft recht op de toezending van de «Handelingen» en op deelname aan de activiteiten van het Genootschap. Bovendien bekomt elk lid een korting van 20 % op de prijs van de jaargangen van het tijdschrift die vóór zijn toetreding zijn verschenen, en op alle afzonderlijke uitgaven. Lid worden kan (met opgave van naam, adres en beroep) door overschrijving van de lidmaatschapsbijdrage op de bovenvermelde postrekening.

BESTUUR : B. Janssens de Bisthoven (voorzitter), J. Marechal (ondervoorzitter), L. Valcke (secretaris-penningmeester), A. Vandewalle (redactiesecretaris), M. Cloet, D. Dalle, L. Devliegher, A. Janssens de Bisthoven, J. Mertens, J. Monballyu, O. Mus, M. Ryckaert, A. Schouteet, A. Van den Abeele, C. Vandenbroeke en R. Van Eenoo.
